

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Стопченко Катерина Олександрівна

УДК 347.93+ 347.634/.637

ДИСЕРТАЦІЯ

**Судочинство у справах
про оспорювання батьківства та материнства**

12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право»
081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Чурпіта Ганна Вікторівна, доктор юридичних наук,
професор

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Стопченко К. О. Судочинство у справах про оспорювання батьківства та материнства. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» (081 – Право). – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням процесуального порядку розгляду і вирішення судом справ про оспорювання батьківства та материнства.

Визначено загальнотеоретичні та методологічні засади дослідження процесуального порядку розгляду судом справ про оспорювання батьківства та материнства. У відповідному контексті визначено стан наукової розробки процесуального порядку розгляду судом справ про оспорювання батьківства та материнства, наведено методологію проведення дослідження, простежено еволюцію правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ про оспорювання батьківства та материнства.

Обґрунтовано, що розроблення проблематики розгляду і вирішення судом справ про оспорювання батьківства та материнства є актуальним та перспективним напрямом наукового пошуку, що зумовлено як відсутністю наукових праць, присвячених особливостям даного процесуального інституту, так і новелізацією цивільного процесуального законодавства України (прийняттям 03 жовтня 2017 р. Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким ЦПК України 2004 р. було викладено у новій редакції).

Встановлено, що правове регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства у своїй еволюції пройшло декілька

етапів, серед яких: а) зародження правового регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства, під час якого шлюбно-сімейні відносини регулювались звичаєвим правом, а судові функції виконували єпископи, архієпископи і митрополит (X ст. – 1924 р.); б) становлення правового регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства в радянському цивільному процесуальному та сімейному законодавстві, характерною особливістю якого була фрагментарна правова регламентація певних особливостей процедури розгляду відповідних справ (1924 р. – 1969 р.); в) розвиток правового регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства в цивільному процесуальному та сімейному законодавстві УРСР та України, що характеризувався правовою регламентацією матеріально-правових підстав оспорювання батьківства та материнства (1969 р. – 2004 р.); г) новелізація правового регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства в цивільному процесуальному та сімейному законодавстві України, що характеризується законодавчим закріпленням як матеріально-правових, так і процесуальних передумов звернення до суду із відповідною позовною заявою (2004 р. – до сьогодні).

Проаналізовано окремі процесуальні аспекти, пов'язані із пред'явленням до суду позовів про оспорювання батьківства та материнства.

Проведено класифікацію передумов відкриття провадження у справах про оспорювання батьківства (материнства), які запропоновано диференціювати на: а) процесуальні передумови реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства (материнства), які визначають процесуальні підстави для відкриття провадження у справі і регламентовані нормами цивільного процесуального законодавства України; б) матеріально-правові передумови, які визначають матеріальні підстави для відкриття провадження у справі, регламентовані нормами сімейного законодавства України і різняться залежно від особи, яка звернулася до суду із відповідною позовною заявою.

Дістало подальшого розвитку наукове судження про те, що у справах про оспорювання батьківства та материнства суд здійснює захист сімейних прав та інтересів шляхом припинення правовідносин між батьком (матір'ю) та дитиною.

Зроблено висновок про те, що у справах про оспорювання батьківства та материнства предмет доказування кореспондується із матеріально-правовими передумовами реалізації права на подання до суду позовних заяв про оспорювання батьківства (материнства).

Обґрунтовано, що пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників хоча і не є самостійним засобом доказування у справі, можуть набувати правового режиму доказів у процесуальній формі показань свідків.

Дістали подальшого розвитку наукові судження про те, що у справах про оспорювання батьківства (материнства) активна процесуальна співучасть може мати місце у випадку, якщо позовна заява подається жінкою, яка народила дитину у шлюбі, а предметом вимоги є виключення запису про свого чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини. У такому випадку у цивільному процесуальному статусі співучасника виступає інший чоловік, який визнає своє батьківство щодо дитини.

Зроблено висновок щодо необхідності розширення кола суб'єктів права на звернення до суду із позовом про оспорювання батьківства та материнства за рахунок дитини, виходячи з того, що вона є обов'язковим суб'єктом відповідних особистих немайнових правовідносин.

Обґрунтовано доцільність обов'язкового призначення у справах про оспорювання батьківства та материнства за клопотанням хоча б однієї із сторін судово-генетичної експертизи, виходячи із високого ступеня вірогідності відомостей щодо батьківства (материнства) особи, що містяться у відповідному висновку експерта.

Виокремлено процесуальні особливості розгляду і вирішення судом справ про оспорювання батьківства та материнства.

Встановлено, що порядок реалізації права на пред'явлення позову у справах про оспорювання батьківства (материнства), зокрема, передбачає: 1) дотримання вимог щодо оформлення позовної заяви (ст. ст. 175–177 ЦПК України); 2) наявність дієздатності у заявника (п. 1 ч. 4 ст. 185 ЦПК України); 3) сплату судового збору (ч. 4 ст. 177 ЦПК України).

Визначено, що сімейне законодавство України встановлює презумпцію батьківства, яка полягає у тому, що батьком дитини вважається визначена законом особа: або чоловік матері дитини, з яким вона перебуває у шлюбі, або чоловік, який спільно з матір'ю дитини подав до органу ДРАЦСу заяву про визначення походження дитини, або особа, визначена як батько дитини за рішенням суду. Водночас, матір'ю дитини вважається жінка, визначена як мати у документі закладу охорони здоров'я про народження нею дитини.

Обґрунтовано, що розгляд справ про оспорювання батьківства (материнства) по суті складається із чотирьох етапів: відкриття розгляду справи по суті, з'ясування обставин справи та дослідження доказів, судові дебати, ухвалення рішення. Зазначені складові судового засідання спрямовані на досягнення проміжних цілей судового розгляду та об'єднують процесуальні дії суду і учасників цивільного процесу. На кожному такому етапі судового розгляду суд розв'язує визначене коло питань і виконує поставлені завдання.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків: у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових досліджень у галузі цивільного процесуального та сімейного права; у законотворчій діяльності – в процесі удосконалення цивільного процесуального та сімейного законодавства України; у правозастосовній діяльності – під час розгляду і вирішення цивільних справ, а також у процесі підготовки науково-практичних коментарів до ЦПК України; у навчально-методичній роботі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільний процес» та «Сімейне

право», а також відповідних спецкурсів; при підготовці навчально-методичних і дидактичних матеріалів з указаних дисциплін.

Ключові слова: батьківство, материнство, оспорування батьківства (материнства), розгляд і вирішення судом справ, актовий запис про народження дитини, позов про оспорування батьківства (материнства), учасники справ про оспорування батьківства (материнства), докази і доказування у справах про оспорування батьківства (материнства).

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Стопченко К. О. Особливості визначення складу осіб, які беруть участь у цивільних справах про оспорування батьківства і материнства // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 3. Том 104. С. 155–164.
2. Стопченко К. О. Передумови реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства (материнства) // Вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018. Вип. 1. Том. 1. С. 84–87.
3. Стопченко К. О. Еволюція правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ про оспорування батьківства (материнства) // Право і суспільство. 2018. № 2. Частина 3. С. 40–45.
4. Стопченко К. О. Цивільна юрисдикція суду щодо розгляду справ про оспорування батьківства та материнства // Стопченко К. О., Чурпіта Г. В. // Национальный юридический журнал: теория и практика. 2018. № 2(30). С. 103–106.
5. Стопченко К. О. Судові рішення у справах про оспорування батьківства та материнства // Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2018. № 49. Том 1. С. 160–163.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Стопченко К. О. Встановлення судом факту народження особи в певний час / Стопченко К. О., Чурпіта Г. В. // Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства : збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кіровоград, 4 грудня 2015 р.). Кіровоград : «КОД», 2015. С. 133–136.
2. Стопченко К. О. Загальні підстави оспорювання батьківства та материнства за сімейним законодавством України // Матеріали VI наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова (Київ, 17 листопада 2016 року). Київ: НАВС, 2016. С. 130–131.
3. Стопченко К. О. Особи, які беруть участь у справах про оспорювання батьківства та материнства // Матеріали VII наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова (Київ, 17 листопада 2017 року). Київ: НАВС, 2017. С. 108–110.
4. Стопченко К. О. Участь у справах про оспорювання батьківства та материнства органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення [Текст] : матеріали IX всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 31 жовт. 2017 р.) / [В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 231–234.
5. Стопченко К. О. Щодо осіб, які можуть бути позивачами у справах про оспорювання батьківства та материнства // Актуальні проблеми цивільного та господарського судочинства в аспекті судово-правової реформи: матеріали наук.-практ. конф. студентів та аспірантів (м. Харків, 24 листопада 2017 р.) / за заг. ред. К. В. Гусарова. – Х.: ТОВ «Оберіг», 2017. С. 71–72.

SUMMARY

Stopchenko K.O. Proceedings in cases on paternity and maternity disputes. – Qualifying paper published as manuscript.

The Thesis for the degree of Candidate of Legal Sciences (PhD) with a specialization in 12.00.03 «Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Private International Law» (081 – Law). – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2019.

The dissertation is a complex scientific research of procedural order of consideration and resolution by the court of cases on paternity and maternity disputes.

The general theoretical and methodological principles of the investigation of the procedural order of consideration by the court of cases on paternity and maternity disputes are determined. In the relevant context, the state of scientific development of procedural order of consideration and resolution by the court of cases on paternity and maternity disputes is determined, the methodology of conducting the research is described, the evolution of the legal regulation of the procedural order of consideration and resolution by the court of cases on paternity and maternity disputes is traced.

It is substantiated that the development of the problems of consideration and resolution by the court of cases on paternity and maternity disputes is an actual and perspective direction of scientific search, which is conditioned by the absence of scientific works devoted to the peculiarities of this procedural institute and the modernization of the civil procedural legislation of Ukraine (adopted on October 03, 2017 The Law of Ukraine «On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Proceedings of Ukraine and other legislative acts», which was introduced in the new wording of the CPC of Ukraine in 2004).

It has been established that the legal regulation of court proceedings in cases of paternity and maternity disputes in its evolution has undergone several stages, among which:

a) the origin of legal regulation of proceedings in cases of paternity and maternity disputes in which marriage and family relations were regulated by customary law and judicial functions performed by bishops, archbishops and metropolitans (X century – 1924);

b) the establishment of legal regulation of proceedings in cases of paternity and maternity disputes in the soviet civil procedural and family law, which was characteristic of fragmented legal regulation of certain features appropriate procedures for dealing with cases (1924 – 1969);

c) the development of legal regulation of proceedings in cases of paternity and maternity disputes in civil procedural and family law of USSR and Ukraine, characterized the legal regulation of substantive grounds for contesting paternity and maternity (1969 – 2004);

d) the amendment regulation proceedings in cases of contesting paternity and maternity in civil procedural and family law of Ukraine, characterized by legislative strengthening both the substantive and procedural prerequisites for going to court with the appropriate statement of claim (2004 – present).

The author analyzes certain procedural aspects related to the submission of lawsuits on the paternity and maternity dispute.

The classification of the prerequisites for the opening of proceedings in cases of paternity (maternity) disputes is proposed, which are proposed to differentiate: a) the procedural prerequisites for the right to submit to the court a statement of claim on paternity (maternity), which determine the procedural grounds for opening a case and regulated by the norms of civil procedural legislation of Ukraine; b) substantive legal preconditions, which determine the material grounds for opening a case, regulated by the norms of the family law of Ukraine and depending on the subject of the claim.

The further development of the scientific judgment that in cases of paternity and maternity disputes the court carries out the protection of family rights and interests by terminating the relationship between the father (mother) and the child.

It is concluded that in the cases on paternity and maternity disputes the subject of evidence corresponds to the substantive legal preconditions for the right to apply to the court for appeals against paternity (maternity) disputes.

It is substantiated that the explanations of the parties, third parties and their representatives, although not an independent means of proof in the case, may acquire the legal regime of evidence in the procedural form of witness testimony.

There has been further development of scientific judgments that in cases of paternity (maternity) disputes, active procedural complicity may take place if the claim is filed by the woman who gave birth to the child in marriage, and the subject of the request is the exclusion of a record of her husband as the father of the child from the record of birth of the child. In this case, another person who recognizes his or her parenthood with respect to the child acts as an accomplice in the civil procedural status.

The conclusion is made on the necessity of extending the circle of subjects of the right to apply to a court with a claim on the challenge of parenthood and maternity at the expense of the child, on the basis that it is a mandatory subject of the relevant personal non-property legal relations.

The expediency of compulsory appointment in cases of paternity and maternity disputes is substantiated on the request of at least one of the parties to the forensic genetic examination, based on the high degree of probability of information about the parenthood (motherhood) of the person contained in the expert's opinion.

The procedural peculiarities of the consideration and resolution by the court of disputes on paternity and maternity are singled out.

It was established that the procedure for exercising the right to sue in matters concerning the disputing of paternity (maternity), in particular, provides for: 1) compliance with the requirements for the execution of a statement of claim

(Articles 175–177 of the CPC of Ukraine); 2) the availability of the applicant's capacity (paragraph 1 of Part 4 of Article 185 of the CPC of Ukraine); 3) payment of court fee (Part 4 of Article 177 of the CPC of Ukraine).

It is determined that the family legislation of Ukraine establishes the presumption of paternity, which consists in the fact that the child's father is a person determined by law: either the mother of the child of the child with whom she is married or the husband who, together with the mother of the child, filed a statement to the state agency on the determination of the child's origin, or a person designated as the child's father by a court decision. At the same time, the mother of a child is considered a woman, defined as a mother in a health institution document about the birth of her child.

It is substantiated that the examination of cases on paternity (maternity) disputes essentially consists of four stages: the opening of consideration of the case in substance, clarification of the circumstances of the case and the study of evidence, litigation, making of decision. The said components of the court session are aimed at achieving intermediate judicial review objectives and combine the procedural actions of the court and the participants in the civil process. At each such stage of the trial, the court resolves a certain range of issues and fulfills the tasks.

The practical significance of the results obtained is the use and possibility of using the developed suggestions and conclusions: in research work – during further research in the field of civil procedural and family law; in lawmaking – in the process of improving the civil procedural and family law of Ukraine; in law enforcement activities – during the consideration and resolution of civil cases, as well as in the process of preparing scientific and practical comments to the Criminal Code of Ukraine; in teaching-methodical work – when teaching disciplines «Civil process» and «Family law», as well as corresponding special courses; at preparation of teaching-methodical and didactic materials on the indicated disciplines.

Keywords: paternity, maternity, paternity (maternity) disputes, consideration and resolution of court cases, record of birth of a child, lawsuit on paternity (maternity), participants in cases on paternity (maternity) disputes, evidences and proving in cases on paternity and maternity disputes.

List of publications of the applicant associated with the topic of the Thesis

Research papers where main research results of the Thesis have been published:

1. Стопченко К. О. Особливості визначення складу осіб, які беруть участь у цивільних справах про оспорування батьківства і материнства // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 3. Том 104. С. 155–164.
2. Стопченко К. О. Передумови реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства (материнства) // Вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018. Вип. 1. Том. 1. С. 84–87.
3. Стопченко К. О. Еволюція правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ про оспорування батьківства (материнства) // Право і суспільство. 2018. № 2. Частина 3. С. 40–45.
4. Стопченко К. О. Цивільна юрисдикція суду щодо розгляду справ про оспорування батьківства та материнства // Стопченко К. О., Чурпіта Г. В. // Национальный юридический журнал: теория и практика. 2018. № 2(30). С. 103–106.
5. Стопченко К. О. Судові рішення у справах про оспорування батьківства та материнства // Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2018. № 49. Том 1. С. 160–163.

Research papers certifying the approbation of the results of the Thesis:

1. Стопченко К. О. Встановлення судом факту народження особи в певний час / Стопченко К. О., Чурпіта Г. В. // Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства : збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кіровоград, 4 грудня 2015 р.). Кіровоград : «КОД», 2015. С. 133–136.
2. Стопченко К. О. Загальні підстави оспорювання батьківства та материнства за сімейним законодавством України // Матеріали VI наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова (Київ, 17 листопада 2016 року). Київ: НАВС, 2016. С. 130–131.
3. Стопченко К. О. Особи, які беруть участь у справах про оспорювання батьківства та материнства // Матеріали VII наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова (Київ, 17 листопада 2017 року). Київ: НАВС, 2017. С. 108–110.
4. Стопченко К. О. Участь у справах про оспорювання батьківства та материнства органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення [Текст] : матеріали IX всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 31 жовт. 2017 р.) / [В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 231–234.
5. Стопченко К. О. Щодо осіб, які можуть бути позивачами у справах про оспорювання батьківства та материнства // Актуальні проблеми цивільного та господарського судочинства в аспекті судово-правової реформи: матеріали наук.-практ. конф. студентів та аспірантів (м. Харків, 24 листопада 2017 р.) / за заг. ред. К. В. Гусарова. – Х.: ТОВ «Оберіг», 2017. С. 71–72.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	16
---------------------------------------	-----------

ВСТУП.....	17
-------------------	-----------

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ РОЗГЛЯДУ І ВИРІШЕННЯ СУДОМ СПРАВ ПРО ОСПОРЮВАННЯ БАТЬКІВСТВА ТА МАТЕРИНСТВА

1.1. Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження процесуального порядку розгляду і вирішення судом справ про оспорювання батьківства та материнства	27
--	----

1.2. Еволюція правового регулювання процесуального порядку розгляду і вирішення судом справ про оспорювання батьківства та материнства.....	36
---	----

Висновки до Розділу 1	50
-----------------------------	----

РОЗДІЛ 2. ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ПРЕД'ЯВЛЕННЯМ ДО СУДУ ПОЗОВІВ ПРО ОСПОРЮВАННЯ БАТЬКІВСТВА ТА МАТЕРИНСТВА

2.1. Передумови реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства та материнства.....	52
--	----

2.2. Цивільна юрисдикція суду щодо розгляду і вирішення справ про оспорювання батьківства та материнства.....	61
---	----

2.3. Учасники справ про оспорювання батьківства та материнства та їх представники	72
---	----

2.4. Докази і доказування у справах про оспорювання батьківства та материнства.....	88
---	----

Висновки до Розділу 2	109
-----------------------------	-----

РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ І ВИРІШЕННЯ СУДОМ СПРАВ ПРО ОСПОРЮВАННЯ БАТЬКІВСТВА ТА МАТЕРИНСТВА

3.1. Відкриття провадження у справах про оспорювання батьківства та материнства.....	118
3.2. Підготовче провадження у справах про оспорювання батьківства та материнства.....	132
3.3. Розгляд справ про оспорювання батьківства та материнства по суті	144
Висновки до Розділу 3	159
ВИСНОВКИ	162
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	174
ДОДАТКИ.....	196

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄС	Європейський Союз
ЖК	Житловий кодекс
КАС	Кодекс адміністративного судочинства
КпШС	Кодекс про шлюб та сім'ю
ООН	Організація Об'єднаних Націй
органи ДРАЦС	органи державної реєстрації актів цивільного стану
органи ЗАГС	органи запису актів громадянського стану
РБ	Республіка Білорусь
РРФСР	Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РФ	Російська Федерація
СК	Сімейний кодекс
СНД	Співдружність Незалежних Держав
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	Сполучені Штати Америки
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦК	Цивільний кодекс
ЦПК	Цивільний процесуальний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Відповідно до ст. 51 Конституції України, сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Відповідна правова охорона здійснюється за допомогою різних засобів, серед яких особливе місце посідає судовий захист прав та інтересів батьків та дітей, адже саме суду законодавцем надано найбільш широкі повноваження в зазначеній сфері, порівняно з іншими юрисдикційними органами. Як визначено у ч. 1 ст. 2 ЦПК України, завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

В порядку цивільного судочинства розглядаються різні категорії сімейних справ, що опосередковують захист прав та інтересів батьків та дітей. Водночас, особливий науковий та практичний інтерес представляє процесуальна форма розгляду і вирішення сімейних справ про оспорювання батьківства та материнства, провадження у яких відкривається на підставі позову про виключення відомостей про особу як батька, матір з актового запису про народження дитини.

Слід звернути увагу на те, що проблеми оспорювання батьківства та материнства опосередковано вже були предметом наукових розвідок у доктрині як матеріального, так і процесуального права.

У матеріальному контексті відповідні дослідження проводили: М. В. Антокольська, І. В. Апопій, О. Ю. Бикова, Т. В. Боднар, А. Б. Болховітінова, В. І. Борисова, В. А. Ватрас, Є. М. Ворожейкін, В. С. Гопанчук, Л. Є. Гузь, І. В. Жилінкова, Л. М. Зілковська, Н. М. Кострова, Л. В. Красицька, Б. К. Левківський, С. М. Лепех, Г. К. Матвєєв, М. Т. Оридорога, З. В. Ромовська, О. І. Сафончик та інші науковці.

Серед робіт процесуального напрямку слід відзначити праці: Г. Я. Тріпульського («Процесуальні особливості розгляду спорів, які зв'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми», 2008 р.), О. М. Ганкевич («Судочинство у справах про визнання батьківства, материнства та його оспорювання», 2015 р.), Г. В. Чурпіти («Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства», 2016 р.), Т. С. Супрун («Докази та доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства)», 2017 р.).

Незважаючи на наявність цілої низки наукових праць, присвячених окремим аспектам захисту особистих немайнових прав батьків та дітей, можна констатувати, що проблеми, пов'язані із процесуальним порядком розгляду судом справ про оспорювання батьківства та материнства, ще й до нині залишаються малодослідженими. Крім того, обрана проблематика актуалізується прийняттям 03 жовтня 2017 р. Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким ЦПК України 2004 р. було викладено у новій редакції. У зв'язку із цим, певних змін у законодавчому регулюванні зазнав інститут позовного провадження, у порядку якого відбувається розгляд відповідної категорії сімейних справ.

Беручи до уваги вищезазначене, виокремлення процесуальних особливостей розгляду і вирішення судом справ про оспорювання батьківства та материнства, а також вироблення на цій підставі науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на оптимізацію цивільного процесуального та сімейного законодавства України, є актуальним і перспективним напрямом наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження ґрунтується на основних положеннях Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в

Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженої Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015, виконано відповідно до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр., затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2015–2019 рр.

Мета і завдання дослідження відповідно до предмета та об’єкта дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є виокремлення процесуальних особливостей розгляду і вирішення судом справ про оспорювання батьківства та материнства, а також вироблення на цій підставі науково-обґрунтованих пропозицій, спрямованих на оптимізацію цивільного процесуального та сімейного законодавства України.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *задачі*:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та визначити методологію дослідження процесуального порядку розгляду і вирішення судом справ про оспорювання батьківства та материнства;
- простежити еволюцію правового регулювання процесуального порядку розгляду і вирішення судом справ про оспорювання батьківства та материнства;
- виокремити передумови реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства та материнства;
- охарактеризувати цивільну юрисдикцію суду щодо розгляду і вирішення справ про оспорювання батьківства та материнства;
- визначити учасників справ про оспорювання батьківства та материнства та їх представників;

- встановити особливості доказів і доказування у справах про оспорювання батьківства та материнства;
- виявити процесуальні особливості відкриття провадження у справах про оспорювання батьківства та материнства;
- виокремити процесуальні особливості підготовчого провадження у справах про оспорювання батьківства та материнства;
- визначити процесуальні особливості розгляду справ про оспорювання батьківства та материнства по суті;
- розробити пропозиції, спрямовані на оптимізацію цивільного процесуального законодавства України у контексті правового регулювання процесуального порядку розгляду і вирішення судом справ про оспорювання батьківства та материнства.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку із розглядом і вирішенням судом справ про оспорювання батьківства та материнства.

Предметом дослідження є порядок здійснення судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства.

Методи дослідження Відповідно до поставлених мети і задач основою методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. Зокрема, використання *історико-правового методу* дозволило простежити еволюцію правового регулювання, а також дослідити генезу наукових поглядів щодо процесуального порядку розгляду і вирішення судом справ про оспорювання батьківства та материнства (підрозділи 1.1–1.2). *Порівняльно-правовий метод* застосовувався для виявлення загального та особливого в правовому регулюванні процесуального порядку розгляду і вирішення судом справ про оспорювання батьківства та материнства у вітчизняному та зарубіжному цивільному процесуальному законодавстві, а також при порівнянні наукових поглядів з окресленої проблематики (підрозділи 1.1–1.2, 2.2–2.3., 3.1–3.3). *Метод індукції та дедукції* дозволив виокремити передумови реалізації права на

подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства та материнства, а також особливості рішень суду, ухвалених у відповідних категоріях справ (підрозділи 2.1, 3.3). *Метод системного аналізу* надав можливість проаналізувати докази і доказування у справах про оспорювання батьківства та материнства (підрозділ 2.4). *Догматичний (формально-логічний) метод* застосовувався при тлумаченні правових категорій, в результаті чого поглиблено та уточнено понятійно-категоріальний апарат відповідного процесуального інституту (підрозділи 2.1–2.4).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших у науці цивільного процесуального права комплексним дослідженням процесуального порядку розгляду і вирішення судом справ про оспорювання батьківства та материнства. У результаті проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано, а також додатково аргументовано низку наукових положень і висновків, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

- виокремлено етапи еволюції правового регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства: 1) зародження правового регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства, під час якого шлюбно-сімейні відносини регулювались звичаєвим правом, а судові функції виконували єпископи, архієпископи і митрополит (X ст. – 1924 р.); 2) становлення правового регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства в радянському цивільному процесуальному та сімейному законодавстві, характерною особливістю якого була фрагментарна правова регламентація певних особливостей процедури розгляду відповідних справ (1924 р. – 1969 р.); 3) розвиток правового регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства в цивільному процесуальному та сімейному законодавстві УРСР та України, що характеризувався правовою регламентацією матеріально-правових підстав оспорювання батьківства та

материнства (1969 р. – 2004 р.); 4) новелізація правового регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства в цивільному процесуальному та сімейному законодавстві України, що характеризується законодавчим закріпленням як матеріально-правових, так і процесуальних передумов звернення до суду із відповідною позовною заявою (2004 р. – до сьогодні);

– визначено перелік належних позивачів у справах про оспорювання батьківства (материнства). Зокрема, встановлено, що належним позивачем у справах про оспорювання батьківства є: а) особа, яка записана батьком дитини відповідно до статей 122, 124, 126 і 127 СК України (ч. 1 ст. 136 СК України); б) спадкоємці особи, яка була записана батьком дитини, але померла до народження дитини, проте за свого життя подала до нотаріуса заяву про невизнання свого батьківства (ч. 1 ст. 137 СК України); в) спадкоємці особи, яка була записана батьком дитини, але померла після пред'явлення позову про виключення свого імені як батька з актового запису про народження дитини (ч. 2 ст. 137 СК України); г) спадкоємці особи (дружина, батьки та діти), яка була записана батьком дитини, але через поважні причини не знала про це (ч. 3 ст. 137 СК України); д) жінка, яка народила дитину у шлюбі, за умови подання іншою особою заяви про своє батьківство (частини 1, 2 ст. 138 СК України). Водночас, належним позивачем у справах про оспорювання материнства є: а) жінка, яка записана матір'ю дитини (ч. 1 ст. 139 СК України); б) жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, крім таких випадків: перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 2 ст. 123 СК України); народження жінкою дитини після перенесення в її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 3 ст. 123 СК України);

– обґрунтовано, що у справах про оспорювання батьківства та материнства предмет доказування кореспондується із матеріально-правовими передумовами реалізації права на подання до суду позовних заяв про оспорювання батьківства (материнства);

– аргументовано, що у справах про оспорювання батьківства та материнства вжиття заходів досудового врегулювання спору видається неможливим, адже досягнення домовленості між сторонами про те, хто є батьком (матір'ю) дитини, не може бути підставою для внесення змін до актового запису про народження дитини;

удосконалено:

– класифікацію передумов відкриття провадження у справах про оспорювання батьківства (материнства), які запропоновано диференціювати на: а) процесуальні передумови реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства (материнства), які визначають процесуальні підстави для відкриття провадження у справі і регламентовані нормами цивільного процесуального законодавства України; б) матеріально-правові передумови, які визначають матеріальні підстави для відкриття провадження у справі, регламентовані нормами сімейного законодавства України і різняться залежно від особи, яка звернулася до суду із відповідною позовною заявою;

– положення про те, що пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників хоча і не є самостійним засобом доказування у справі, можуть набувати правового режиму доказів у процесуальній формі показань свідків;

– розуміння презумпції батьківства як визначеного законом припущення про те, що батьком дитини вважається: чоловік матері дитини, з яким вона перебуває у шлюбі; чоловік, який спільно з матір'ю дитини подав до органу ДРАЦСу заяву про визначення походження дитини; чоловік, визначений як батько дитини за рішенням суду;

– наукове судження про те, що у справах про оспорювання батьківства та материнства суд здійснює захист сімейних прав та інтересів шляхом припинення правовідносин між батьком (матір'ю) та дитиною;

дістало подальший розвиток:

– висновок про те, що у справах про оспорювання батьківства (материнства) активна процесуальна співучасть може мати місце у випадку, якщо позовна заява подається жінкою, яка народила дитину у шлюбі, а предметом вимоги є виключення запису про свого чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини. У такому випадку у цивільному процесуальному статусі співучасника виступає інший чоловік, який визнає своє батьківство щодо дитини;

– наукове судження щодо необхідності розширення кола суб'єктів права на звернення до суду із позовом про оспорювання батьківства та материнства. Зазначене право пропонується надати дитині як суб'єкту відповідних особистих немайнових правовідносин;

– обґрунтування доцільності обов'язкового призначення у справах про оспорювання батьківства та материнства (за клопотанням хоча б однієї із сторін) судово-генетичної експертизи, виходячи із високого ступеня вірогідності відомостей щодо батьківства (материнства) особи, що містяться у відповідному висновку експерта.

На підставі наведених положень розроблено низку пропозицій щодо оптимізації цивільного процесуального та сімейного законодавства України, зокрема пропонується викласти у новій редакції п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України, доповнити правову норму, що її містить ч. 1 ст. 105 ЦПК України, пунктом 4, викласти у новій редакції назву §1 глави 2 розділу 1 ЦПК України, доповнити СК України новою правовою нормою – статтею 139-1.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків:

– у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових досліджень у галузі цивільного процесуального та сімейного права;

- у *законотворчій діяльності* – в процесі удосконалення цивільного процесуального та сімейного законодавства України;
- у *правозастосовній діяльності* – під час розгляду і вирішення цивільних справ, а також у процесі підготовки науково-практичних коментарів до ЦПК України;
- в *освітньому процесі* – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільний процес» та «Сімейне право», а також відповідних спецкурсів; при підготовці навчально-методичних і дидактичних матеріалів з указаних дисциплін (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 15 травня 2018 року).

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані в дисертації положення та висновки ґрунтуються на власних дослідженнях здобувача. Ідеї та розробки, що належать співавторам публікацій за темою дисертації, в роботі не використовувалися. У співавторстві опубліковано 1 наукову статтю і 1 тези доповіді на науково-практичній конференції, в яких особистий науковий доробок здобувача становить не менш як 50% і полягає у формулюванні та розв’язанні наукових проблем, пов’язаних із виокремленням видів цивільної юрисдикції суду щодо розгляду справ про оспорювання батьківства та материнства, а також особливостей виконання судових рішень у відповідних справах.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднено на 5 науково-теоретичних та науково-практичних конференціях та наукових читаннях: IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства» (Кіровоград, 4 грудня 2015 р.); VI наукових читаннях, присвячених пам’яті академіка В. В. Копейчикова (Київ, 17 листопада 2016 року); IX Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (Київ, 31 жовтня 2017 р.); VII наукових читаннях, присвячених пам’яті академіка В. В. Копейчикова (Київ, 17 листопада 2017 року);

Науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Актуальні проблеми цивільного та господарського судочинства в аспекті судово-правової реформи» (Харків, 24 листопада 2017 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (203 найменування на 22 сторінках) та 2 додатків (на 4-х сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 199 сторінок, із них основного тексту – 173 сторінки.

РОЗДІЛ 1.
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ
ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ
РОЗГЛЯДУ І ВИРІШЕННЯ СУДОМ СПРАВ ПРО ОСПОРЮВАННЯ
БАТЬКІВСТВА ТА МАТЕРИНСТВА

1.1 Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження процесуального порядку розгляду і вирішення судом справ про оспорювання батьківства та материнства

На сучасному етапі розвитку суспільства одним із пріоритетних напрямів державної політики в Україні є захист сімейних прав та інтересів. Досягнення цієї мети забезпечується за допомогою різних правових засобів, серед яких особливе місце посідає судовий захист, адже саме суду законодавцем надано найбільш широкі повноваження в зазначеній сфері, порівняно з іншими юрисдикційними органами. Завданням судового захисту сімейних прав та інтересів є відновлення порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Відповідне завдання реалізується судом, у тому числі з метою зміцнення сім'ї, утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї, побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки, а також забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку [196, с. 7].

Серед інших суб'єктів сімейних правовідносин особливої правової охорони потребують батьки та діти. Під час Парламентських слухань «Інститут сім'ї в Україні: стан, проблеми та шляхи вирішення» (21.09.2011 р.) зазначалося, що однією з проблем сучасної сім'ї є відсутність узгодженої стратегії виховання дітей. Діти – майбутнє держави, але

передусім – її сьогодення. Тому одним з основних завдань сучасної сімейної політики є формування відповідального батьківства [90, с. 5].

Як слушно відмічає З. В. Ромовська, одним із способів захисту прав та законних інтересів батьків та дітей є припинення батьківського правовідношення, яке може здійснюватися шляхом пред'явлення до суду позову про виключення запису про особу як батька (матір) дитини з актового запису про народження дитини (позову про оспорювання батьківства (материнства)) [147, с. 149].

Проблеми оспорювання батьківства та материнства опосередковано вже були предметом наукових розвідок у доктрині як матеріального, так і процесуального права.

У матеріальному контексті відповідні дослідження проводили: З. В. Ромовська («Проблеми захисту в радянському сімейному праві», 1986 р.), Л. А. Савченко («Особисті права та обов'язки батьків і дітей за сімейним законодавством України», 1997 р.), Б. К. Левківський («Особисті немайнові права та обов'язки членів сім'ї», 2003 р.), В. А. Ватрас («Суб'єкти сімейних правовідносин», 2008 р.), Л. В. Красицька («Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків та дітей», 2015 р.), М. М. Дякович («Захист сімейних прав та інтересів нотаріусом», 2015 р.) та ін.

Серед робіт процесуального напрямку слід відзначити праці: Г. Я. Тріпільського («Процесуальні особливості розгляду спорів, які зв'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми», 2008 р.), О. М. Ганкевич («Судочинство у справах про визнання батьківства, материнства та його оспорювання», 2015 р.), Г. В. Чурпіти («Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства», 2016 р.), Т. С. Супрун («Докази та доказування в справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства)», 2017 р.).

Незважаючи на наявність цілої низки наукових праць, присвячених окремим аспектам захисту особистих немайнових прав батьків та дітей, можна констатувати, що проблеми, пов'язані із процесуальним порядком розгляду судом справ про оспорування батьківства та материнства, ще й до нині залишаються малодослідженими. Крім того, обрана проблематика актуалізується прийняттям 03 жовтня 2017 р. Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким ЦПК України 2004 р. було викладено у новій редакції. У зв'язку із цим, певних змін у законодавчому регулюванні зазнав інститут позовного провадження, у порядку якого відбувається розгляд відповідної категорії сімейних справ.

Враховуючи вищезазначене, розроблення проблем процесуального порядку розгляду судом справ про оспорування батьківства та материнства є актуальним та перспективним напрямом наукового пошуку.

Далі спрямуємо свій погляд на методологію проведення відповідного дослідження.

Слід звернути увагу на те, що процес пізнання, як основа будь-якого наукового дослідження, є складним і вимагає концептуального підходу на основі певної методології, застосування певних методів. Характерною ознакою сучасної науки є зростання ролі методології при вирішенні проблем росту і розвитку спеціалізованого знання. Можна вказати на ряд істотних причин, які породили цю особливість науки: складність структури емпіричного і теоретичного знання, способи його обґрунтування та перевірки; тісне переплетення опису властивостей матеріальних об'єктів з абстракціями, що штучно вводяться, ідеальними моделями тощо [104, с. 23].

У науковій літературі методологія, як правило, розглядається у двох ракурсах.

З одного боку, методологія розуміється як певна система методів, які застосовуються в процесі пізнання в межах тієї або іншої науки, тобто методологія розглядається як частина конкретної науки [131, с. 14].

З іншого боку, методологія виступає як сукупність основних філософських положень, які відображають первинні гносеологічні концепції формування й аналізу наукового знання. У цьому визначенні підкреслюється філософський характер розуміння методології [131, с. 14].

У загальному плані розрізняють філософську і спеціально-наукову методологію.

З точки зору філософії, методологія – це вчення про правила мислення при створенні науки, проведенні наукових досліджень.

Під методологією науки переважно розуміється вчення про науковий метод пізнання або система наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір засобів, прийомів і методів пізнання. Існує й інший, більш вузький погляд на методологію науки, коли вона розглядається як теоретична основа деяких спеціальних, часткових прийомів і засобів наукового пізнання, але в цьому разі доцільніше говорити про методику пізнання і дій [131, с. 14].

Методологія виконує такі функції: дає можливість установити способи одержання наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; визначає шляхи досягнення певної науково-дослідної мети; забезпечує всебічність отримання інформації про досліджуваний процес чи явище; уможливорює введення нової інформації до фонду теорії науки; забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; дозволяє створити систему наукової інформації, яка ґрунтується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструментарій наукового пізнання [194, с. 5].

У контексті нашого дисертаційного дослідження під методологією його проведення ми розуміємо систему методів, які застосовуватимуться для дослідження процесуального порядку розгляду судом справ про оспорування батьківства та материнства.

Звідси питання: що являє собою метод наукового пізнання?

Важливу роль методу в науковому дослідженні підкреслювало багато видатних вчених.

Зокрема, російський фізіолог І. П. Павлов (1849–1936) зазначав: «Метод – найперша, основна річ. Від методу, від способу дії залежить уся серйозність дослідника. Вся справа в гарному методі. При гарному методі і не дуже талановита людина може зробити багато. А при поганому методі й геніальна людина буде працювати марно і не отримає цінних, точних даних» [131, с. 15].

Ф. Бекон порівнював метод зі світильником, який висвітлює дорожньому дорогу в темряві, і вважав, що не можна розраховувати на успіх у вивченні якого-небудь питання, йдучи хибним шляхом. Таким методом він вважав індукцію, яка вимагає від науки виходити з емпіричного аналізу, спостереження та експерименту з тим, щоб на цій основі пізнати причини і закони [8, с. 19].

Р. Декарт методом називав «точні і прості правила», дотримання яких сприяє збільшенню знання, дозволяє відрізнити помилкове від істинного. Він говорив, що вже краще не думати про відшукування яких би то не було істин, ніж робити це без всякого методу, особливо без дедуктивно-раціоналістичного [8, с. 19].

Поняття «метод» у широкому розумінні означає «шлях до чогось» або спосіб діяльності суб'єкта в будь-якій її формі. Інакше кажучи, метод – це спосіб, шлях пізнання і практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів і принципів, що регулюють практичну і пізнавальну діяльність людей (суб'єктів) [131, с. 15].

Отже, метод зводиться до сукупності визначених правил, прийомів, способів і норм пізнання та дії. Це визначена система приписів, принципів, вимог, яка повинна орієнтувати суб'єкт пізнання на вирішення конкретного науково-практичного завдання для досягнення певного результату в тій чи іншій сфері людської діяльності [131, с. 15].

Відповідно до поставлених мети і задач основою методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ: історико-правовий, порівняльно-правовий методи, метод індукції та дедукції, метод системного аналізу, догматичний (формально-логічний) метод.

Історико-правовий метод дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей [131, с. 35]. Зокрема, під час дослідження процесуального порядку розгляду і вирішення судом справ про оспорування батьківства та материнства історико-правовий метод використовуватиметься для простеження еволюції правового регулювання відповідного правового інституту.

Порівняльно-правовий метод припускає зіставлення юридичних понять, явищ і процесів та виявлення між ними схожостей і відмінностей [10, с. 26]. У процесі дослідження специфіки процесуальної форми розгляду і вирішення судом справ про оспорування батьківства та материнства цей метод ми використаємо для порівняння суміжних правових категорій у вітчизняному та зарубіжному сімейному та цивільному процесуальному законодавстві України.

Індукція – логічний прийом дослідження, що пов'язаний з узагальненням результатів спостереження та експерименту і рухом думки від одиничного до загального. Оскільки досвід завжди є нескінченним, тому індуктивні узагальнення носять проблематичний (вірогіднісний) характер. Індуктивні узагальнення розглядаються як дослідні істини чи емпіричні закони. Серед індуктивних узагальнень важлива роль належить науковій індукції, яка, крім формального обґрунтування, узагальнення, яке отримане індуктивним шляхом, дає додаткове змістовне обґрунтування його істинності, – у тому числі за допомогою дедукції (теорій, законів). Наукова індукція дає достовірний висновок завдяки тому, що акцент робиться на необхідних, закономірних і причинних зв'язках [104, с. 32].

Існує кілька варіантів установлення наслідкового зв'язку методами наукової індукції:

а) метод єдиної подібності. Якщо два чи більше випадків досліджуваного явища мають лише одну загальну обставину, а всі інші обставини різні, то саме ця подібна обставина є причиною явища, яке розглядається;

б) метод єдиної розбіжності. Якщо випадок, у якому досліджуване явище настає, і випадок, в якому воно не настає, у всьому подібні та відрізняються тільки однією обставиною, то саме ця обставина, наявна в одному випадку і відсутня у іншому, є причиною явища, котре досліджується;

в) об'єднаний метод подібності та розбіжності – комбінація двох перших методів;

г) метод супутніх змін. Коли виникнення або зміна одного явища викликає певну зміну іншого явища, то обидва вони перебувають у причиновому зв'язку один з іншим;

д) метод решт. Якщо складне явище викликане складною причиною, котра являє собою сукупність певних обставин, і відомо, що деякі з них є причиною частини явища, то решта цього явища викликається обставинами, що залишилися [131, с. 33].

Дедукція – це, по-перше, перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; по-друге, процес логічного висновку, тобто переходу за тими чи іншими правилами логіки від деяких даних пропозицій-посилань до їх наслідків (висновків). Сутність дедукції полягає у використанні загальних наукових положень для дослідження конкретних явищ [104, с. 32–33].

У процесі пізнання індукція та дедукція нерозривно пов'язані між собою, хоч на певному рівні наукового дослідження одна з них переважає. При узагальненні емпіричного матеріалу й висуванні гіпотези провідною є індукція. У теоретичному пізнанні важлива насамперед дедукція, яка

дозволяє логічно впорядкувати експериментальні дані й побудувати теорію, яка спирається на логіку їх взаємодії. За допомогою дедукції і завершують дослідження [104, с. 32–33].

За допомогою методів індукції та дедукції ми проведемо класифікацію позовів про оспорування батьківства та материнства, а також проаналізуємо особливості розгляду і вирішення відповідних справ у суді першої інстанції

Системний аналіз – це сукупність загальнонаукових методологічних принципів (вимог), в основі яких лежить розгляд об'єктів як систем. До числа цих вимог відносяться: а) виявлення залежності кожного елемента від його місця і функцій у системі з урахуванням того, що властивості цілого не можна звести до суми властивостей цих елементів; б) аналіз того, наскільки поведінка системи зумовлена як особливостями її окремих елементів, так і властивостями її структури; в) дослідження механізму взаємодії системи і середовища; г) вивчення характеру ієрархічності, притаманного даній системі; д) забезпечення всебічного багатоаспектного опису системи; є) розгляд системи як динамічної цілісності, що розвивається [104, с. 33].

Метод системного аналізу під час дослідження особливостей розгляду і вирішення справ про оспорування батьківства та материнства слугуватиме універсальним засобом аргументації наукових висновків і розроблення науково-обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення цивільного процесуального та сімейного законодавства України.

Одним із спеціальних методів юриспруденції вважається догматичний (формально-логічний) метод, що використовується в юридичній теорії і практиці. Юридизація формально-логічного методу пов'язана зі специфікою його застосування для пізнання (вивчення) догми права та вирішення конкретних питань формування (нормотворення), систематизації, тлумачення і застосування права [194, с. 22].

Визначальне значення догми права та її складових (правових норм і принципів, суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, правовідносин, законів та інших джерел права, різноманітних нормативних та

індивідуальних актів) для існування всієї правової сфери забезпечує догматичному методу провідну роль у наборі методологічного інструментарію [194, с. 22].

Догматичний метод пов'язаний з використанням правил логіки і мови, оскільки буття права невіддільне від текстів законів, договорів, наказів, вироків, рішень тощо, їх тлумачення і розуміння в зв'язку з конкретними життєвими ситуаціями. Тут, наприклад, проглядається зв'язок теоретичного використання догматичного методу (доктринальне тлумачення) і практичного (офіційне тлумачення) [194, с. 23].

За допомогою догматичного методу здійснюються дослідження, спрямовані на формально-догматичну обробку права (формування наукових визначень; формування понятійного апарату; виділення напрямків юридичної діяльності та розгляд їх логічної природи і т. д.). Для правової сфери досить значимо розмежування мови і метамови права. В якості мови права виступає та мова, яка отримала своє вираження в чинному законодавстві та практиці його застосування. Метамова виступає як мова юридичної науки, зокрема – мова теорії держави і права, як тієї системи понять, яка становить основу загальнотеоретичної юриспруденції і має глибокий дидактичний сенс у справі професійної підготовки юристів [194, с. 24].

Догматичний (формально-логічний) метод під час дослідження процесуального порядку розгляду і вирішення судом справ про оспорування батьківства та материнства використовуватиметься нами для тлумачення правових категорій, в результаті чого буде поглиблено та уточнено понятійно-категоріальний апарат відповідного процесуального інституту.

1.2 Еволюція правового регулювання процесуального порядку розгляду і вирішення судом справ про оспорування батьківства та материнства

Однією з тенденцій, яка справляє значний вплив на розвиток цивільного процесу й, особливо, судової практики, є, на думку Ю. Д. Притики, визнання концепції захисту прав людини як основного чинника цивільного судочинства [129, с. 379]. Це підтверджується і завданням цивільного судочинства, яким відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК України є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Необхідно звернути увагу на те, що серед інших прав, які підлягають захисту в порядку цивільного судочинства, особливе місце посідають права та інтереси, що виникають із сімейних правовідносин, які характеризуються особливою юридичною природою, сукупністю спеціальних ознак. До таких ознак, зазвичай, в юридичній літературі відносять: особисто-довірчий характер; тривалість існування; специфічний склад суб'єктів, який характеризується стабільністю та стійкістю; своєрідність юридичних фактів, які тягнуть виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин; невідчужуваність суб'єктивних сімейних прав та юридичних сімейних обов'язків [196, с. 63].

Наведені вище ознаки сімейних правовідносин у повній мірі властиві всім сімейним правовідносинам, у тому числі правовідносинам, які виникають між батьками та дітьми. Як зазначається в юридичній літературі, відносини батьків та дітей у всіх їх проявах є вічними та наріжними для стосунків поколінь, сімейного укладу і правопорядку. Зі зміною суспільних відносин вони зберігають свою автономність завдяки сімейним цінностям, але піддаються впливу реаліям суспільного життя [90, с. 43]. Одним із

юридичних фактів, що тягне припинення таких правовідносин, є ухвалення рішення суду про те, що позивач не є батьком (матір'ю) дитини у справах про оспорювання батьківства (материнства).

Перед тим, як перейти до дослідження правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ про оспорювання батьківства (материнства), визначимося, власне, зі змістом правових категорій «материнство», «батьківство» та «їх оспорювання».

Варто зауважити, що на сьогодні існує декілька підходів щодо поняття материнства. Традиційно материнство розуміється у двох аспектах:

1) стан жінки-матері (характерний у період вагітності і дитячих років дитини) [103, с. 432].

2) правовий зв'язок матері з її дітьми. Цей аспект охоплюється цілим спектром правомочностей: від права на повагу до сімейного життя й аж до комплексу прав, закріплених у сімейному законодавстві. Даний стан не припиняється з досягненням дітьми повноліття [19, с. 15].

Крім того, у правовому контексті материнство у науковій доктрині розглядається як: фізіологічний та соціальний стан жінки з моменту зачаття до смерті дитини або смерті самої матері (В. Ю. Москалюк) [98, с. 124–129]; забезпечена законом можливість жінки здійснювати репродуктивну функцію (народжувати здорових дітей), належним чином утримувати їх та виховувати в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини (В. С. Гопанчук) [155, с. 78]; це стан жінки, яка має дитину (В. П. Мироненко) [97, с. 186]; забезпечена законом можливість жінки здійснювати репродуктивну функцію – народжувати дітей, утримувати та виховувати їх (Ю. В. Воронено) [15, с. 25–67]; біосоціально-психологічно-правовий стан жінки від моменту вагітності і народження дитини й доти, доки житиме жінка або її діти (З. В. Ромовська) [201, с. 595] та ін.

Визначаючи юридичну природу материнства, ми поділяємо погляд О. М. Ганкевич, що материнство – це фізіологічний, соціальний та

психологічний стан жінки з моменту зачаття і до народження дитини, а з моменту народження як факт походження дитини від певної жінки, що оснований на кровній спорідненості між матір'ю і дитиною, юридично посвідчений записом про народження дитини в актах органів ДРАЦСу [19, с. 20].

Поряд з материнством, у науковій доктрині батьківство визначається як: факт походження дитини від певного чоловіка, засвідчений записом про народження в органах ЗАГСу [9]; факт біологічного і (чи) соціального походження дитини від певного чоловіка [163]; права і обов'язки чоловіка щодо дитини, які обумовлені кровною або юридичною спорідненістю; сукупність біологічних, правових і виховних функцій, що виконуються чоловіком щодо своїх дітей [164]; факт походження дитини від певного чоловіка, юридично посвідчений записом про народження дитини в актах державних органів ДРАЦС [155, с. 79]; кровна спорідненість між батьком і його дитиною [177, с. 51] та ін.

За аналогією з материнством, під батьківством ми розуміємо соціальний та психологічний стан чоловіка з моменту зачаття і до народження дитини жінкою, а з моменту народження як факт походження дитини від певного чоловіка, що оснований на кровній спорідненості між батьком і дитиною, юридично посвідчений актовим записом про народження дитини в органах ДРАЦСу, що є передумовою виникнення правового статусу батька [19, с. 25].

Останнє питання, на яке ми маємо дати відповідь у межах зазначеного контексту: що являє собою «оспорювання» батьківства (материнства)?

У словнику української мови оспорювання визначається як висловлення своєї незгоди з ким-, чим-небудь, ставлення під сумнів; заперечення [160, с. 782].

Законодавець не дає відповіді на питання, що слід розуміти під оспорюванням батьківства (материнства), хоча, водночас, оперує такими термінологічними конструкціями: особа, яка записана батьком дитини

відповідно до статей 122, 124, 126 і 127 СК України, має право оспорити своє батьківство, пред'явивши позов про виключення запису про нього як батька з актового запису про народження дитини (ч. 1 ст. 136 СК України); жінка, яка народила дитину у шлюбі, має право оспорити батьківство свого чоловіка, пред'явивши позов про виключення запису про нього як батька дитини з актового запису про народження дитини (ч. 1 ст. 138 СК України); жінка, яка записана матір'ю дитини, може оспорити своє материнство; жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, має право пред'явити позов до жінки, яка записана матір'ю дитини, про визнання свого материнства (ч. 1 ст. 139 СК України).

Наведене дає підстави стверджувати, що оспорювання батьківства (материнства) являє собою заперечення наявності кровної спорідненості між батьком (матір'ю) та дитиною, що здійснюється шляхом пред'явлення позову про виключення особи як батька (матері) дитини з актового запису про народження дитини.

Повертаючись до правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ про оспорювання батьківства та материнства, зауважимо, що наукові погляди на проблему правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ, що виникають із сімейних правовідносин, знайшли своє відбиття у дослідженнях багатьох українських науковців (С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, К. В. Гусаров, В. В. Комаров, Д. Д. Луспеник, Ю. Д. Притика, Г. В. Чурпіта, С. Я. Фурса та ін.). Водночас, вони досліджували, здебільшого, загальний процесуальний порядок розгляду всіх справ, що виникають із сімейних правовідносин, а також оминали своєю увагою еволюцію його правового регулювання. Відтак, проблемні аспекти, пов'язані із періодизацією еволюції правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ про оспорювання батьківства та материнства, на сьогодні залишаються малодослідженими і потребують наукової розробки, яку ми і проведемо у межах даного підрозділу дисертаційного дослідження.

Особисті немайнові права батьків і дітей мають достатньо давню історію правового регулювання, яке було започатковане ще у Стародавньому Римі, коли сформувався інститут батьківської влади [90, с. 43].

Центральним повноваженням домовладки було право життя і смерті (*ius vitae as pecis*), яке залишалось у силі весь класичний період. У 395 р. влада домовладки карати підвладних обмежується виховними цілями, а застосування суворих заходів забороняється. *Fater familias* мав право не визнавати новонародженого своєю дитиною: тільки дитина, яка була визнана батьком (*liberum tollere*, піднімати дитя із землі), ставала членом *familia* і підпадала під владу домовладки. В іншому випадку (наприклад, за явного каліцтва) дитина викидалась [39, с. 313–314].

Але поступово держава починає втручатися у внутрішньо сімейні відносини. Не скасувавши сам принцип батьківської влади, імператори, починаючи з Августа, поступово розширюють приватноправову самостійність дорослих «синів сімейства» [133, с. 83]. Проте, визначаючи в цілому характер правовідносин між батьками та дітьми за часів Стародавнього Риму, можна зауважити, що їх сутність відображена в Інституціях Гая (1.55): «Таким чином, під нашою владою перебувають наші діти, народжені в законному шлюбі; право-це є особливість (виключне надбання) римських громадян, бо не існує майже інших народів, які мали б над дітьми таку владу, яку маємо ми» [133, с. 189]. Отже, саме за часів Стародавнього Риму почало формуватися правове регулювання батьківських відносин, основою якого був інститут батьківської влади [90, с. 44].

Одразу слід звернути увагу на те, що на терені українських земель як до прийняття християнства (X ст.), так і тривалий час після цього шлюбно-сімейні відносини регулювались звичаєвим правом. Запровадження християнства в Київській Русі та зростаючий вплив церкви на віруючих сприяли виникненню церковного суду. Судові функції виконували єпископи, архієпископи і митрополит. Під час вирішення справ, які стосувалися чернецтва й населення, залежного від монастирів, у ролі судової інстанції

виступав архімандрит. Згідно з церковними статутами князів Володимира та Ярослава церкві були підвідомчі справи, що виникали на ґрунті шлюбно-сімейних стосунків [101, с. 36–37].

Зважаючи на те, що до початку двадцятого сторіччя на українських землях діяли правові системи різних держав, є доцільним проаналізувати особливості правового регулювання прав батьків і дітей за різними правовими порядками [90, с. 44]. Так, Цивільний кодекс Східної Галиції 1797 р. у п. п. 114–115 частини I глави IV передбачав, що діти, народжені у шлюбі, є сім'єю і новим товариством, з яким з'являються нові права та обов'язки. Батьки, народивши на світ дітей, отримують обов'язки їх виховувати, тобто годувати, одягати, утримувати, турбуватися про їхнє життя і здоров'я, розвивати здібності їхньої душі та тіла, турбуватися про їх необхідне навчання релігії та корисних знань для їх же благополуччя [23, с. 69]. У § 138 Книги загальних цивільних законів Австрії 1811 р., що діяла на території нинішніх Західних областей України, було записано таке: «За дітьми, що їх народила жінка після спливу 180 днів від укладення шлюбу або спливу 300 днів після смерті чоловіка чи повного розірвання подружнього зв'язку, припускається законне походження [149, с. 284].

Щодо процесуального порядку, у якому здійснювалося визнання та оспорування батьківства та материнства на той час, то він визначався процесуальним законодавством відповідних держав (Східної Галиції, Австрії тощо).

За імперський період російської історії відносини між батьками та дітьми еволюціонували: зміни суспільного життя XVIII ст. зробили неможливими існування сім'ї у попередньому замкнутому стані. Проте політика держави щодо захисту інтересів батьків на шкоду інтересам дитини була незмінною. «Родители суть властелины над своими детьми», – зафіксував вперше у російському праві «Устав благочиния» 1982 року, який ретельно визначив права та обов'язки батьків та дітей [100, с. 144–145].

Особливо гострою була проблема визначення прав та обов'язків батьків і дітей, народжених поза шлюбом. Аналізуючи дореволюційне російське законодавство, К. П. Побєдоносцев зазначав, якщо людина походить від відомої матері, проте від невідомого батька або батьків поза законним шлюбом, – народження її буде незаконним [108, с. 138]. У XVIII ст. незаконнонароджені слідували стану матері. При цьому діти дворянок не отримували дворянства, але нерідко воно їм жалувалось імператорським указом [90, с. 45].

Узаконення незаконних дітей відбувалося не само по собі, силою вступу батьків у шлюб, а провадилося судом за проханням батьків. За законодавством прибалтійських губерній незаконні діти могли шукати батька і доводити, хто є їхнім батьком. Батьком визнавався той, хто був викритий у тому, що мав зв'язок з матір'ю дитини не раніше 10 місяців і не пізніше 182 днів до народження дитини. Проте якщо доведено, що в цей же час мати мала зв'язки і з іншими, то батько звільнявся від батьківських обов'язків. Обов'язки ці полягали у піклуванні та утриманні, але не поєднувалися з батьківською владою [108, с. 153–154, 159].

За української державності 1917–1918 рр. цивільне судочинство здійснювалося у формах, що передбачались процесуальним законодавством попередніх режимів. Однак відповідні законодавчі акти діяли з урахуванням нових політичних умов і обставин державного устрою. У зв'язку із цим в ті часи судові процедури у цивільних справах могли застосовуватись в УНР на підставі російського процесуального законодавства, а на західних українських землях – австрійського Статуту цивільного судочинства 1895 р. [196, с. 15].

Перший ЦПК УРСР був схвалений 30 липня 1924 р. (з чинністю від 30 грудня 1924 р.). Пізніше, значно змінений, увійшов у дію 1 грудня 1929 р. Кодекс початково складався із 6 розділів і 428 статей. Перший розділ ЦПК УРСР було присвячено загальним положенням цивільного процесу: принципам здійснення правосуддя, складу суду, доказам, судовим викликам,

судовим витратам, штрафам тощо. У другому розділі регулювалися права й обов'язки сторін у процесі. Третій розділ ЦПК УРСР встановлював порядок провадження справи у першій інстанції, четвертий та п'ятий – порядок провадження у касаційній і наглядній інстанціях. Розділ п'ятий був присвячений питанням виконання рішень судів, а розділ шостий – процесуальним правам чужинців та іноземних організацій, дипломатичних представників та бездержавних громадян.

Слід відзначити, що ЦПК УРСР 1924 р. та, відповідно, ЦПК УРСР 1929 р. не встановлювали особливого порядку розгляду і вирішення окремих категорій цивільних справ. Звідси: справи про оспорування батьківства (материнства), як і інші категорії цивільних справ, розглядалися відповідно до загальних правил цивільного судочинства.

Паралельно з цивільним процесуальним законодавством розвивалося і сімейне законодавство України. Так, 31 травня 1926 р. в УРСР було прийнято Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР, що був чинним протягом сорока років. Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 р. [36, с. 75–120] містив правило про встановлення батьківства позашлюбних дітей. Батьківство встановлювалось за вибором матері у реєстраційному або судовому порядку. За реєстраційним порядком ЗАГС записував на підставі заяви матері батьком вказану нею особу до книги актів громадянського стану й відсилав вказаній особі про це повідомлення. Якщо протягом року повідомлена особа не оспорювала в суді своє батьківство, то вона втрачала право оспорити його у подальшому [151, с. 33].

Істотні зміни у встановленні прав та обов'язків батьків та дітей відбулися за радянського періоду у зв'язку з прийняттям Указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і самотнім матерям, посилення охорони материнства і дитинства, про встановлення почесного звання «Мати-героїня» і заснування ордена «Материнська слава» і медалі «Медаль

материнства» [102]. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. заборонив незаміжній матері звертатись до суду з позовом про встановлення батьківства, а також позбавив батька права добровільно визнавати народжену поза шлюбом дитину своєю.

Ця заборона існувала до набрання чинності Основ законодавства СРСР і союзних республік про шлюб та сім'ю від 27 червня 1968 р. № 22834-VII, введені в дію з 1 жовтня 1968 р. Вони дозволили як встановлення (оспорювання) батьківства в судовому порядку, так і визнання батьківства у добровільному порядку, що мало чинний вплив на розвиток батьківських правовідносин і сприяло сімейному вихованню дитини [90, с. 51].

У 1969 р. в УРСР був прийнятий КпШС УРСР, який набув чинності 1 січня 1970 р. Основним здобутком КпШС України в 1969 р. можна вважати те, що він значною мірою деталізував ті правові інститути, які попередньо були регламентовані Кодексом законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 р.

Щодо правового регулювання відносин, які виникали у зв'язку з оспорюванням батьківства та материнства, то КпШС України 1969 р. став першим кодифікованим нормативно-правовим актом, який встановив матеріально-правові підстави для оспорювання батьківства та материнства [167, с. 42].

А саме: відповідно до ч. 1 ст. 56 КпШС України в 1969 р. особа, записана як батько або як мати дитини в книзі записів народжень або особа, яка фактично є батьком дитини, в разі смерті матері чи позбавлення її батьківських прав мала право оспорити проведений запис протягом року з того часу, коли їй стало або повинно було стати відомо про проведений запис. Якщо до цього часу особа, записана як батько або як мати, була неповнолітньою, річний строк обчислювався з часу досягнення нею вісімнадцяти років.

КпШС України в 1969 р., регулюючи відносини щодо оспорювання батьківства та материнства, встановлював і певні обмеження. Зокрема, як

було визначено у ч. 2–4 ст. 56 КпШС України в 1969 р., не мали права на оспорювання батьківства (материнства):

1) особа, записана батьком дитини за її заявою або за спільною заявою з матір'ю дитини, якщо в момент подачі заяви їй було відомо, що вона фактично не є батьком цієї дитини;

2) чоловік, який дав письмову згоду на запліднення своєї дружини за допомогою донора, і записаний батьком народженої нею дитини;

3) дружина, яка дала письмову згоду своєму чоловіку на запліднення та народження дитини іншою жінкою (донором), і записана матір'ю цієї дитини.

Таким чином, можна стверджувати, що КпШС України 1969 р. заклав основи матеріально-правового регулювання суспільних відносин у сфері оспорювання батьківства та материнства.

Щодо еволюції цивільного процесуального законодавства на той час. 8 грудня 1961 р. у Радянському Союзі було прийнято Основи цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік, які регламентували три види цивільного судочинства – позовне провадження, окреме провадження та провадження у справах, що виникають з адміністративно-правових відносин (ч. 2 ст. 1). В цілому, слід констатувати, що Основи цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік 1961 р. встановили загальні принципи та порядок здійснення судочинства у цивільних справах, у тому числі у справах про оспорювання батьківства та материнства.

Подальша еволюція цивільного процесуального законодавства України ознаменувалася прийняттям 18 липня 1963 р. ЦПК УРСР. Цей Кодекс, як і його «правопопередник», також передбачав розгляд цивільних справ у порядку трьох видів цивільного судочинства: позовного провадження; провадження у справах, що виникають із адміністративно-правових відносин, та окремого провадження (ч. 2 ст. 1). Розгляд справ щодо оспорювання батьківства та материнства за ЦПК УРСР 1963 р. здійснювався в порядку позовного провадження відповідно до його загальних правил.

При цьому слід відзначити, що своєю увагою законодавець у ЦПК УРСР 1963 р. не оминув споріднену категорію сімейних прав – справи про встановлення батьківства. За ЦПК УРСР 1963 р. для справ про встановлення батьківства була передбачена така специфіка цивільної процесуальної форми: колегіальний розгляд (ч. 1 ст. 124-1), а також альтернативна територіальна підсудність (ч. 1 ст. 126).

Остання новелізація цивільного процесуального законодавства України датована 18 березня 2004 року, коли Верховною Радою України був прийнятий новий ЦПК України. 3 жовтня 2017 р. Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» ЦПК України 2004 р. викладено у новій редакції. Основні новели ЦПК України 2004 р. пов'язані із: збільшенням тривалості процесуальних строків, диференціацією позовного провадження на загальне та спрощене, введенням нового терміну для позначення осіб, які беруть участь у справі, як «учасники справи», «видаленням» такої стадії цивільного процесу як перегляд судових рішень Верховним Судом України тощо.

Водночас, у контексті правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ про оспорювання батьківства та материнства ЦПК України 2004 р. містить лише окремі норми, які фрагментарно регламентують певні особливості процедури розгляду таких справ, як-от:

1) відповідно до п. 4, 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України вимога про стягнення аліментів в порядку наказного провадження не може бути заявлена, якщо ця вимога пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

2) як визначено у ч. 2 ст. 252 ЦПК України, не допускається зупинення провадження у справі про стягнення аліментів з підстави наявності спору про батьківство (материнство);

3) відповідно до ч. 4 ст. 274 ЦПК України в порядку спрощеного позовного провадження не можуть бути розглянуті справи у спорах, що виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів та поділ майна подружжя.

Аналіз наведених правових норм дає підстави для висновку про те, що відповідно до нині діючого ЦПК України розгляд судом справ про оспорування батьківства (материнства) здійснюється за правилами загального позовного провадження. При цьому наявність спору щодо батьківства та материнства перешкоджає заявленню вимоги про видачу судового наказу щодо стягнення аліментів, а також зупиненню провадження у відповідній категорії цивільних справ.

Одночасно з прийняттям ЦПК України у 2004 році, законодавець не «відставав» і у правовій регламентації сімейних правовідносин, новою віхою якої стало прийняття 10 січня 2002 р. СК України.

Аналізуючи положення нині чинного СК України, Я. М. Романюк та В. В. Панасюк слушно акцентують увагу на тому, що з прийняттям СК України українське законодавство справді перейшло до європейських засад правового регулювання сім'ї. Майже десятирічна практика його застосування виявила його спроможність вирішувати масив найрізноманітніших сімейних спорів, виходячи з цінностей, проголошених у міжнародних документах, та ґрунтуючись на особистісній волі кожного суб'єкта таких правовідносин [146, с. 42].

З приводу СК України доречно зауважити, що цей кодифікований нормативно-правовий акт вперше за всю еволюцію правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із визнанням батьківства та материнства, а також його оспоруванням, найбільш повно та комплексно здійснив правову регламентацію відповідних правовідносин. Зокрема, СК України 2002 р. визначив матеріально-правові передумови реалізації права на подання до суду позовних заяв про оспорування батьківства (материнства), якими є:

1) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства особою, яка записана батьком дитини: а) позивач є особою, яка записана батьком дитини відповідно до ст. ст. 122, 124, 126 і 127 СК України (ч. 1 ст. 136 СК України); б) позов про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження пред'явлено після народження дитини і до досягнення нею повноліття (ч. 3 ст. 136 СК України); в) позивач в момент реєстрації себе батьком дитини не знав, що не є її батьком (ч. 5 ст. 136 СК України); г) позивач не давав згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 СК України (ч. 5 ст. 136 СК України);

2) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства спадкоємцями особи, яка записана батьком дитини: а) особа, яка записана батьком дитини, померла до народження дитини (ч. 1 ст. 137 СК України); б) особа, яка записана батьком дитини, за життя подала до нотаріуса заяву про невизнання свого батьківства (ч. 1 ст. 137 СК України);

3) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства визначеними законом спадкоємцями особи, яка записана батьком дитини (дружиною, батьками, дітьми): а) особа, яка записана батьком дитини, померла (ч. 3 ст. 137 СК України); б) особа, яка записана батьком дитини, через поважні причини не знала про те, що записана батьком дитини (ч. 3 ст. 137 СК України);

4) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства свого чоловіка жінкою, яка народила дитину у шлюбі: а) позивачем є жінка, яка народила дитину у шлюбі (ч. 1 ст. 138 СК України); б) предметом позову є вимога про виключення запису про чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини (ч. 1 ст. 138 СК України); в) інша особа подала заяву про визнання свого батьківства щодо дитини (ч. 2 ст. 138 СК України);

5) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування материнства жінкою, яка вважає себе матір'ю дитини: а) позивачем є жінка,

яка вважає себе матір'ю дитини, а відповідачем – жінка, яка записана матір'ю дитини (ч. 2 ст. 139 СК України); б) народження дитини жінкою-позивачем не є наслідком перенесення в її організм людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 2 ст. 123, ч. 2 ст. 139 СК України); в) народження дитини не є наслідком перенесення в організм жінки-відповідача ембріона людини, зачатого її чоловіком та позивачем в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 3 ст. 123, ч. 2 ст. 139 СК України);

б) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування материнства жінкою, яка не вважає себе матір'ю дитини: а) позивачем є жінка, яка записана матір'ю дитини (ч. 1 ст. 139 СК України); б) жінка-позивач не вважає себе матір'ю дитини (ч. 1 ст. 139 СК України).

Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що у своїй еволюції цивільне процесуальне та сімейне законодавство України, яке регулює процесуальний порядок розгляду судом справ про оспорування батьківства та материнства, пройшло декілька етапів, серед яких доцільно виокремити:

а) зародження правового регулювання судочинства у справах про оспорування батьківства та материнства, під час якого шлюбно-сімейні відносини регулювались звичаєвим правом, а судові функції виконували єпископи, архієпископи і митрополит (X ст. – 1924 р.);

б) становлення правового регулювання судочинства у справах про оспорування батьківства та материнства в радянському цивільному процесуальному та сімейному законодавстві, характерною особливістю якого була фрагментарна правова регламентація певних особливостей процедури розгляду відповідних справ (1924 р. – 1969 р.);

в) розвиток правового регулювання судочинства у справах про оспорування батьківства та материнства в цивільному процесуальному та сімейному законодавстві УРСР та України, що характеризувався правовою

регламентацією матеріально-правових підстав оспорування батьківства та материнства (1969 р. – 2004 р.);

г) новелізація правового регулювання судочинства у справах про оспорування батьківства та материнства в цивільному процесуальному та сімейному законодавстві України, що характеризується законодавчим закріпленням як матеріально-правових, так і процесуальних передумов звернення до суду із відповідною позовною заявою (2004 р. – до сьогодні).

Висновки до розділу 1

Аналіз загальнотеоретичних та методологічних засад дослідження процесуального порядку розгляду і вирішення судом справ про оспорування батьківства та материнства дозволив нам дійти таких висновків:

1. Розроблення проблематики розгляду і вирішення судом справ про оспорування батьківства та материнства є актуальним та перспективним напрямом наукового пошуку, що зумовлено як відсутністю наукових праць, присвячених особливостям даного процесуального інституту, так і новелізацією цивільного процесуального законодавства України (прийняттям 03 жовтня 2017 р. Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким ЦПК України 2004 р. було викладено у новій редакції).

2. Відповідно до поставлених мети і задач основою методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ: історико-правовий, порівняльно-правовий методи, метод індукції та дедукції, метод системного аналізу, догматичний (формально-логічний) метод.

3. У своїй еволюції цивільне процесуальне та сімейне законодавство України, яке регулює процесуальний порядок розгляду судом справ про

оспорювання батьківства та материнства, пройшло декілька етапів, серед яких доцільно виокремити:

а) зародження правового регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства, під час якого шлюбно-сімейні відносини регулювались звичаєвим правом, а судові функції виконували єпископи, архієпископи і митрополит (X ст. – 1924 р.);

б) становлення правового регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства в радянському цивільному процесуальному та сімейному законодавстві, характерною особливістю якого була фрагментарна правова регламентація певних особливостей процедури розгляду відповідних справ (1924 р. – 1969 р.);

в) розвиток правового регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства в цивільному процесуальному та сімейному законодавстві УРСР та України, що характеризувався правовою регламентацією матеріально-правових підстав оспорювання батьківства та материнства (1969 р. – 2004 р.);

г) новелізація правового регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства в цивільному процесуальному та сімейному законодавстві України, що характеризується законодавчим закріпленням як матеріально-правових, так і процесуальних передумов звернення до суду із відповідною позовною заявою (2004 р. – до сьогодні).

РОЗДІЛ 2.

ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ПРЕД'ЯВЛЕННЯМ ДО СУДУ ПОЗОВІВ ПРО ОСПОРЮВАННЯ БАТЬКІВСТВА ТА МАТЕРИНСТВА

2.1 Передумови реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства та материнства

Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. У ч. 1–2, 5 ст. 4 ЦПК України також визначено: кожна особа має право в порядку, встановленому ЦПК України, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах. Жодна особа не може бути позбавлена права на участь у розгляді своєї справи у визначеному ЦПК України порядку [171, с. 84].

Одразу слід звернути увагу на те, що будь-яка особа має право на позов, проте не будь-яка особа має право пред'явити позов до суду. У зв'язку із цим, у науковій доктрині та провозастосовчій практиці виокремлюють «право на позов» та «право на пред'явлення позову».

М. Б. Зейдер визначав право на позов як право позивача на звернення до суду, як право вимагати судового захисту порушеного чи оспорюваного права [65, с. 134].

К. С. Юдельсон під правом на позов розумів забезпечену законом кожній фізичній та юридичній особі можливість використати цей спосіб порушення судової діяльності з метою захисту належних їм прав та інтересів [200, с. 159–160].

О. Ф. Клейнман вважав, що поняття права на позов має дві сторони: а) процесуальну, тобто право на звернення до суду про захист порушеного чи

оспорюваного права (право на пред'явлення позову); б) матеріально-правову, тобто право на задоволення позовних вимог [70, с. 29].

Аналогічної точки зору дотримувався А. О. Добровольський, який зазначав, що право на позов як спосіб захисту суб'єктивного права повинен проявлятися з обох сторін, тобто і як право на пред'явлення позову (право звернення до суду за судовим захистом в позовному провадженні), і як право на задоволення позову. Але це, на його погляд, не виключає можливості того, що в деяких випадках це право виявиться необґрунтованим або з процесуальної сторони, або з матеріально-правової, а іноді з обох сторін [37, с. 77, 89].

Водночас, під правом на пред'явлення позову в юридичній літературі розуміється право на звернення до суду з метою порушення цивільної процесуальної діяльності із захисту прав, свобод чи інтересів. Правом на звернення до суду з позовом наділені всі фізичні і юридичні особи, а також держава. Право на звернення до суду з позовом – це інститут цивільного процесуального права, який регулює підстави та порядок порушення судової діяльності із захисту прав, свобод та інтересів. Процесуальні наслідки реалізації цього права – виникнення судової діяльності із здійснення правосуддя з цивільної справи і ухвалення судового рішення як результат цієї діяльності [109, с. 226].

Визначаючи співвідношення права на позов і права на пред'явлення позову ми розділяємо позицію В. І. Бобрик, відповідно до якої: а) право на позов (захист) визначається і матеріальним, і процесуальним правом, а право на пред'явлення позову – тільки процесуальним; б) право на позов надає можливість вимагати від суду вирішити справу, а право на пред'явлення позову – лише звернутися до суду з позовом; в) наявність права на позов встановлюється судом під час усього провадження у справі, а наявність права на пред'явлення позову – під час прийняття позовної заяви; г) відсутність права на пред'явлення позову є підставою для постановлення ухвали про відмову у прийнятті позовної заяви, закриття провадження у справі або

залишення позовної заяви без розгляду; відсутність же права на позов є підставою для ухвалення судом рішення про відмову в задоволенні позову [188, с. 340].

Таким чином, право на позов про оспорювання батьківства (материнства) – можливість уповноваженої особи вимагати від суду вирішити справу, водночас, право на пред'явлення позову про оспорювання батьківства (материнства) – це право особи звернутися до суду з позовом про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Незважаючи на те, що право на пред'явлення позову, право на звернення до суду є конституційним, гарантується державою і належить усім фізичним та юридичним особам, воно повинно мати свої певні умови реалізації, свою систему координат, щоб залишатися правовим явищем. Мають бути дотримані певні умови, аби виникли процесуальні правовідносини щодо відкриття провадження у справі між особою, яка звертається до суду, і судом – передумови права на пред'явлення позову, практичне значення яких полягає в тому, що, коли відсутність однієї з них з'ясовується при поданні позовної заяви, суддя зобов'язаний відмовити у відкритті провадження у справі. При цьому відмова у відкритті провадження у справі перешкоджає повторному зверненню до суду з таким самим позовом [165, с. 111].

Законодавство України до передумов реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства (материнства) відносить як процесуальні, так і матеріально-правові передумови. При цьому процесуальні передумови реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства (материнства) визначені цивільним процесуальним законодавством України. Водночас, матеріально-правові передумови реалізації такого права регламентовані нормами сімейного законодавства України.

ЦПК України подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства (материнства) пов'язує із наявністю таких процесуальних передумов:

1) заява підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства (п. 1 ч. 1 ст. 186 ЦПК України). Ця передумова включає в себе такі складові: у заявника та особи, яка притягується як відповідач, наявна цивільна процесуальна правоздатність; справа підпадає під цивільну юрисдикцію суду; позивач пред'явив вимогу, що не є «байдужою для права» [188, с. 389].

Щодо першої складової слід зазначити: відповідно до ст. 46 ЦПК України цивільною процесуальною правоздатністю є здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи. Згідно указаної норми цивільну процесуальну правоздатність мають усі фізичні і юридичні особи. Виходячи з того, що позивачем у справах про оспорювання батьківства (материнства) з огляду на предмет позову завжди виступає фізична особа, відповідно до ст. 46 ЦПК України вона вважається такою, що має цивільну процесуальну правоздатність.

Щодо другої складової. Як визначено у ч. 1 ст. 19 ЦПК України, суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Таким чином, під цивільну юрисдикцію суду підпадає будь-яка справа, яка виникає з сімейних правовідносин, у тому числі справа про оспорювання батьківства (материнства).

І, нарешті, – третя складова, яка полягає у тому, що позивач пред'явив вимогу, що не є «байдужою для права». Як слушно відмічається в юридичній літературі, «байдужими для права» є вимоги, які не є правовими, тобто не ґрунтуються на нормах чинного законодавства. Це пов'язано з тим, що відповідно до ст. 19 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних

прав, свобод чи інтересів, що виникають із правових відносин, а не з будь-яких суспільних зв'язків. Окрім того, «байдужими для права» є вимоги, що випливають із правовідносин, які припинилися, адже у такому разі відсутня підстава позову [188, с. 389].

Так, наприклад, «байдужою для права» є вимога про оспорювання батьківства, пред'явлена особою, яка записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини така особа знала, що не є її батьком. Такі вимоги не є правовими, адже суперечать правовій нормі, що її містить ч. 5 ст. 136 СК України [156].

«Байдужою для права» слід визнати й вимогу про оспорювання батьківства, пред'явлену після смерті дитини (ч. 4 ст. 136 СК України), адже у такому випадку спірні правовідносини є такими, що припинилися;

2) відсутнє таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 2 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Це положення кореспондується із ч. 2 ст. 256 ЦПК України, за якою у разі закриття провадження у справі повторне звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається. Проте, потрібно враховувати, що наявність ухвали про закриття провадження у зв'язку з прийняттям відмови позивача від позову не позбавляє відповідача в цій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору (ч. 2 ст. 256 ЦПК України). Тому він має право пред'явити такий самий позов до особи, яка відмовилась від позову;

3) у провадженні цього чи іншого суду відсутня справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Таке положення закону спрямоване на те, щоб не допустити розгляду одного і того ж спору різними судовими органами, оскільки це може призвести до ухвалення різних судових рішень. Втім, наразі фактично відсутня можливість достеменно і об'єктивно перевірити, чи відкрито

провадження у цьому ж або іншому суді у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, а тому в більшості випадків доводиться розраховувати на добросовісність сторін [193, с. 311];

4) відсутнє рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим (п. 4 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Ця норма пов'язана з тим, що рішення третейського суду, ухвалене із дотриманням положень Закону України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 р., є загальнообов'язковим, так само, як рішення суду загальної юрисдикції. Відповідно до ч. 1 ст. 51 Закону України «Про третейські суди» рішення третейського суду є остаточним і оскарженню не підлягає, крім випадків, передбачених цим Законом. У цій же статті передбачені підстави і порядок оскарження такого рішення.

Водночас, необхідно звернути увагу, що суддя не може відмовити у відкритті провадження у справі на тій підставі, що є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, якщо суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому ж третейському суді виявився неможливим;

5) відсутнє рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 5 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Відповідно до ст. 81 Закону України «Про міжнародне приватне право» в Україні можуть бути визнані та виконані рішення іноземних судів у справах, що виникають з цивільних, трудових, сімейних та господарських правовідносин, вироки іноземних судів у кримінальних провадженнях у

частині, що стосується відшкодування шкоди та заподіяних збитків, а також рішення іноземних арбітражів та інших органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних і господарських справ, що набрали законної сили.

Рішення іноземного суду (суду іноземної держави, інших компетентних органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних справ) визнаються та виконуються в Україні, якщо їх визнання та виконання передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності. У разі якщо визнання та виконання рішення іноземного суду залежить від принципу взаємності, вважається, що він існує, оскільки не доведено інше (ст. 462 ЦПК України);

б) після смерті фізичної особи, яка звернулася із позовною заявою або до якої пред'явлено позов, або оголошення її померлою спірні правовідносини допускають правонаступництво (п. 6 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Правонаступництво – це перехід прав та обов'язків від однієї особи до іншої. За загальним правилом, сімейні правовідносини не допускають правонаступництва, адже сімейні права та обов'язки є такими, що тісно пов'язані з їх носієм. Це підтверджується і позицією законодавця, який у ч. 1 ст. 14 СК України наголошує на тому, що сімейні права є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути передані іншій особі, а у ч. 1 ст. 14 СК України зазначає, що сімейні обов'язки є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути перекладені на іншу особу.

Водночас, необхідно звернути увагу на те, що в справах про оспорювання батьківства в контексті правонаступництва сімейне законодавство України встановлює виняток, а саме: відповідно до ч. 2 ст. 137 СК України якщо той, хто записаний батьком дитини, помер після пред'явлення ним позову про виключення свого імені як батька з актового

запису про народження дитини, позовну заяву можуть підтримати в суді його спадкоємці.

Таким чином, у випадку смерті фізичної особи, яка звернулася із позовною заявою до суду або до якої пред'явлено позов, або оголошення її померлою спірні правовідносини щодо оспорювання батьківства (материнства) є такими, що допускають правонаступництво, тільки у випадку пред'явлення позову про оспорювання батьківства. У такому разі відповідно до ч. 2 ст. 137 СК України правонаступниками позивача виступають його спадкоємці.

Перелік процесуальних передумов звернення до суду із позовними заявами про оспорювання батьківства та материнства, закріплений у ч. 1 ст. 186 ЦПК України, є вичерпним і поширеному тлумаченню не підлягає. Відмова у прийнятті заяви з інших підстав, не передбачених законом, є недопустимою і має розцінюватись як відмова у здійсненні правосуддя, про що зазначалось вище. Тільки відсутність передумов права на пред'явлення позову у особи, яка звертається до суду за судовим захистом, тягне за собою відмову у відкритті провадження у справі.

Як було зазначено вище, поряд із процесуальними передумовами, другим видом передумов реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства (материнства) є передумови матеріально-правові, які регламентовані нормами матеріального, сімейного права України. Матеріально-правові передумови реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства (материнства) різняться залежно від особи, яка звернулася до суду із відповідною позовною заявою.

Виходячи з аналізу сімейного законодавства України, можна стверджувати, що матеріально-правовими передумовами реалізації права на подання до суду позовних заяв про оспорювання батьківства (материнства) є:

1) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства особою, яка записана батьком дитини: а) позивач є особою, яка записана батьком дитини відповідно до ст. ст. 122, 124, 126 і 127 СК України

(ч. 1 ст. 136 СК України); б) позов про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження пред'явлено після народження дитини і до досягнення нею повноліття (ч. 3 ст. 136 СК України); в) позивач в момент реєстрації себе батьком дитини не знав, що не є її батьком (ч. 5 ст. 136 СК України); г) позивач не давав згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 СК України (ч. 5 ст. 136 СК України);

2) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства спадкоємцями особи, яка записана батьком дитини: а) особа, яка записана батьком дитини, померла до народження дитини (ч. 1 ст. 137 СК України); б) особа, яка записана батьком дитини, за життя подала до нотаріуса заяву про невизнання свого батьківства (ч. 1 ст. 137 СК України);

3) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства визначеними законом спадкоємцями особи, яка записана батьком дитини (дружиною, батьками, дітьми): а) особа, яка записана батьком дитини, померла (ч. 3 ст. 137 СК України); б) особа, яка записана батьком дитини, через поважні причини не знала про те, що записана батьком дитини (ч. 3 ст. 137 СК України);

4) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства свого чоловіка жінкою, яка народила дитину у шлюбі: а) позивачем є жінка, яка народила дитину у шлюбі (ч. 1 ст. 138 СК України); б) предметом позову є вимога про виключення запису про чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини (ч. 1 ст. 138 СК України); в) інша особа подала заяву про визнання свого батьківства щодо дитини (ч. 2 ст. 138 СК України);

5) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування материнства жінкою, яка вважає себе матір'ю дитини: а) позивачем є жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, а відповідачем – жінка, яка записана матір'ю дитини (ч. 2 ст. 139 СК України); б) народження дитини жінкою-позивачем не є наслідком перенесення в її організм людини, зачатого подружжям

(чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 2 ст. 123, ч. 2 ст. 139 СК України); в) народження дитини не є наслідком перенесення в організм жінки-відповідача ембріона людини, зачатого її чоловіком та позивачем в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 3 ст. 123, ч. 2 ст. 139 СК України);

б) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорювання материнства жінкою, яка не вважає себе матір'ю дитини: а) позивачем є жінка, яка записана матір'ю дитини (ч. 1 ст. 139 СК України); б) жінка-позивач не вважає себе матір'ю дитини (ч. 1 ст. 139 СК України).

2.2 Цивільна юрисдикція суду щодо розгляду і вирішення справ про оспорювання батьківства та материнства

Відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами: Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі. Щодо кола повноважень Конституційного Суду України запитань не виникає, оскільки він є єдиним органом конституційної юрисдикції в нашій державі і вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України, дає офіційне тлумачення її положень та законів України. Система ж судів загальної юрисдикції є доволі розгалуженою і будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Її становлять: місцеві суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд (ч. 3 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [5, с. 728].

Необхідно звернути увагу на те, що еволюція судової юрисдикції у процесуальному законодавстві після прийняття Конституції України здійснювалась у напрямі встановлення необмеженості судової юрисдикції у судочинстві. Так, у п. 8 постанови № 9 Пленуму Верховного Суду України

від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» зазначено, що з урахуванням конституційного положення про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод громадян. Суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку. Суд також не вправі відмовити особі у прийнятті чи розгляді скарги щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб із підстав, передбачених законом, який це право обмежує [109, с. 158].

У правових позиціях судової колегії в цивільних справах Верховного Суду України зазначено, що конституційне положення щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини означає насамперед, що провадження в порядку цивільного судочинства здійснюється за всіма вимогами, які не є предметом інших видів судочинства, а також те, що недодержання існуючого порядку попереднього судового розгляду деяких спорів саме по собі не може бути підставою для позбавлення особи права на судовий захист [127, с. 124].

Незважаючи на існуючу судову практику щодо застосування ст. 124 Конституції України, поняття судової юрисдикції, у тому числі і цивільної юрисдикції, не зовсім визначено. У перекладі з латинської юрисдикція означає «судоговоріння», тобто розгляд та вирішення правових питань судом [109, с. 162].

Дослідження проблем юрисдикції пов'язане зі становленням науки цивільного процесуального права. Свій внесок у розробку проблем юрисдикції зробив Є. В. Васьковський. Він писав, що застосування юридичних норм до приватних випадків життя здійснюється низкою судових, судово-адміністративних та адміністративних установ і посадових осіб. Для кожного з них характерна певна сфера діяльності, у межах якої їм надається одночасно право і обов'язок здійснювати відповідні дії. Право суду

розглядати і вирішувати відому категорію справ називається судовою юрисдикцією (*jurisdicio Gerichtsbarkeit*), або владою суду [11, с. 130].

В сучасній юридичній літературі судову юрисдикцію визначають як компетенцію спеціально уповноважених органів державної влади – судів загальної юрисдикції і Конституційного Суду, наділених відповідними юридично-владними повноваженнями здійснювати правосуддя у формі того чи іншого виду судочинства щодо певних правовідносин [69, с. 116]. Отже, судова юрисдикція визначає сферу судової влади і багаторівневу диференціацію повноважень різних судів щодо розгляду справ [21, с. 227].

Так, на погляд В. І. Тertiшнікова, судову юрисдикцію слід визначати через судову компетенцію, виокремлюючи при цьому критерії цивільної судової юрисдикції: наявність спору про право, суб'єктний склад і зміст спору, тобто ті самі критерії, які існували при визначенні підвідомчості суду спорів [179, с. 93].

Я. П. Зейкан зазначає, що компетенція суду по розгляду цивільних справ визначається шляхом залишкової юрисдикції, тобто з'ясовується, чи певний спір не належить до юрисдикції господарського або адміністративного суду, а всі інші спори розглядаються судами цивільної юрисдикції [66, с. 32].

На думку Д. М. Притики, основним критерієм віднесення спору до категорії господарських спорів, які вирішуються господарським судом, є належність сторін спірних правовідносин до суб'єктів господарювання [128, с. 17].

Вбачається, доктринально юрисдикцію слід визначати в контексті сутнісної характеристики судової влади і правосуддя у цивільних справах. Зміст правосуддя зводиться до визначення відповідного виду і обсягу суб'єктивних прав і юридичних обов'язків осіб при вирішенні цивільної справи судом. При здійсненні правосуддя реалізуються конкретні юрисдикційні повноваження суду. Щодо цього можна сказати, що судова юрисдикція є суттєвою ознакою судової влади. Вона пов'язана із

правосуддям і, по суті, є повноваженням зі здійснення правосуддя органами судової влади. Юрисдикція тим самим визначає специфіку судової влади і її предметну характеристику, на відміну від законодавчої та виконавчої. Крім того, судова юрисдикція здійснюється за наявності деяких умов – спір про право; процесуальна форма вирішення справи; особлива природа рішень суду як органу судової влади [109, с. 163].

Варто звернути увагу на те, що поряд із поняттям «судова юрисдикція» в теорії процесуального права і на практиці залишається широко вживаним термін «підвідомчість справ суду», який означає властивість судових справ, за допомогою якої їх розгляд і вирішення віднесено законом до компетенції певного суду [42, с. 105]. Таким чином, якщо судова юрисдикція допомагає розмежувати предметну компетенцію між різними судами і ланками судової системи, то підвідомчість визначає саме властивість судової справи підпадати під юрисдикцію суду, а не іншого юрисдикційного органу [193, с. 181].

Аналіз цивільного процесуального законодавства України (ст. ст. 19–32 ЦПК України) дає підстави стверджувати, що цивільна юрисдикція суду – це компетенція суду щодо розгляду і вирішення цивільних справ.

При цьому необхідно зауважити, що компетенція суду щодо розгляду і вирішення цивільних справ закріплюється не лише в нормах процесуального законодавства, а й матеріального (ЦК України, СК України, КЗпП України, ЗК України тощо). При цьому жоден нормативно-правовий акт не встановлює повного переліку справ, розгляд яких становить цивільну юрисдикцію суду. Законодавець інколи визначає тільки невичерпні переліки таких справ. Це пояснюється тим, що перерахувати в одній або кількох статтях одного нормативного акту всі підвідомчі суду справи неможливо через їх кількісне та якісне розмаїття.

ЦПК України виокремлює чотири види цивільної юрисдикції суду: предметну, суб'єктну, інстанційну та територіальну.

Предметна цивільна юрисдикція визначає компетенцію суду щодо розгляду і вирішення цивільних справ залежно від предмета вимоги [174, с. 104].

Слід зауважити, що суди не мають чітко визначеної предметної компетенції і відповідно до ч. 1 ст. 19 ЦПК України розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Водночас, ЦПК України у межах предметної юрисдикції проводить диференціацію всіх справ, які підпадають під цивільну юрисдикцію суду, залежно від виду цивільного судочинства. А саме: у ч. 2 ст. 19 ЦПК України встановлено, що цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими ЦПК України, у порядку: 1) наказного провадження; 2) позовного провадження (загального або спрощеного); 3) окремого провадження.

Як визначено у ч. 3 ст. 19 ЦПК України, наказне провадження призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо.

Спрощене позовне провадження призначене для розгляду малозначних справ, справ, що виникають з трудових відносин, справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи (ч. 4 ст. 19 ЦПК України). При цьому відповідно до ч. 4 ст. 274 ЦПК України в порядку спрощеного позовного провадження не можуть бути розглянуті справи у справах: 1) що виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів та поділ майна подружжя; 2) щодо спадкування; 3) щодо приватизації державного житлового фонду; 4) щодо визнання необґрунтованими активів та їх витребування відповідно до глави 12 ЦПК України; 5) в яких ціна позову перевищує п'ятсот розмірів прожиткового

мінімуму для працездатних осіб; 6) інші вимоги, об'єднані з вимогами у спорах, вказаних у пунктах 1–5 ч. 4 ст. 274 ЦПК України.

Загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні (ч. 4 ст. 19 ЦПК України).

Окреме провадження призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ч. 7 ст. 19 ЦПК України).

Аналіз наведених правових норм дає підстави стверджувати, що справи про оспорювання батьківства та материнства підпадають під предметну цивільну юрисдикцію суду і розглядаються в порядку загального позовного провадження, виходячи з того, що такі справи:

- 1) виникають із сімейних правовідносин;
- 2) характеризуються наявністю спору про право між двома сторонами – позивачем та відповідачем.

Наступним видом цивільної юрисдикції є суб'єктна цивільна юрисдикція, що передбачає компетенцію суду щодо розгляду і вирішення цивільної справи залежно від її суб'єктного складу.

Незважаючи на те, що §1 глави 2 розділу 1 ЦПК України має найменування «Предметна та суб'єктна юрисдикція», видається, жодних правових норм, які б містили правила щодо суб'єктної цивільної юрисдикції, він не містить. Виходячи з цього, необґрунтованим вбачається підхід законодавця щодо такого найменування даного підрозділу ЦПК України. Відтак, пропонуємо викласти у новій редакції назву §1 глави 2 розділу 1 ЦПК України, як-от: «Предметна юрисдикція».

Повертаючись до суб'єктної юрисдикції справ про оспорювання батьківства та материнства, зауважимо: суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин щодо оспорювання батьківства та материнства завжди

виступають фізичні особи (батько та (або) мати дитини). Відтак, справи про оспорювання батьківства та материнства за суб'єктним критерієм завжди є такими, що підпадають під цивільну суб'єктну юрисдикцію суду.

Інстанційна цивільна юрисдикція суду передбачає розмежування компетенції між судами різних інстанцій залежно від виконуваних ними функцій.

Інстанційність є доволі новою засадою побудови судової системи України і передбачає таку організацію системи судів загальної юрисдикції, яка забезпечує право на перегляд рішення суду нижчої інстанції судом вищої інстанції (п. 3.2 Рішення Конституційного Суду України від 12.07.2011 р. № 9-рп).

Як зазначив К. В. Гусаров, за своєю суттю модель інстанційності визначається природою судової влади та правосуддя, диференціацією інстанційних повноважень суду в цивільних справах, які відбиваються в рішеннях суду як актах судової влади, їх остаточності відповідно до принципів *restitution in integrum* (поновлення настільки, наскільки можливо, порушених прав заінтересованої особи) та *res judicata* (правова визначеність та остаточність судового рішення) [35, с. 4].

За критерієм інстанційності виокремлюється юрисдикція суду першої, апеляційної та касаційної інстанцій.

Оскільки за допомогою інстанційності визначається компетенція окремих ланок судової системи України, то потрібно визначити функції кожної із цих ланок (місцевих, апеляційних судів і Верховного Суду) щодо здійснення правосуддя у справах про оспорювання батьківства та материнства.

Так, місцевий суд є судом першої інстанції і розглядає справи, віднесені процесуальним законом до його підсудності (ч. 1 ст. 22 Закону України «Про судоустрій України»). У ч. 1 ст. 23 ЦПК України це положення конкретизується і зазначається, що усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, у тому числі справи про оспорювання

батьківства та материнства, розглядаються місцевими загальними судами як судами першої інстанції, крім справ, визначених ч. 2, 3 ст. 23 ЦПК України.

Як визначено у ст. 24 ЦПК України, апеляційні суди переглядають в апеляційному порядку судові рішення місцевих судів, які знаходяться у межах відповідного апеляційного округу (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду). Верховний Суд переглядає в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції.

Крім того, Верховний Суд переглядає у касаційному порядку судові рішення, ухвалені судами першої та апеляційної інстанцій (ст. 25 ЦПК України).

Останнім видом цивільної юрисдикції є територіальна юрисдикція або підсудність.

В юридичній літературі під підсудністю розуміється сукупність цивільних справ, які підлягають розгляду і вирішенню по суті в певній конкретній ланці судової системи та в певному конкретному суді цієї ланки (С. І. Чорнооченко [195, с. 110]); правовий інститут, норми якого регулюють належність підвідомчих судам цивільних справ до відання конкретного суду (О. М. Єфімов [42, с. 29]); комплекс повноважень судів загальної юрисдикції з розгляду і вирішення підвідомчих їм юридичних справ, а також склад суду, визначений процесуальним законом, щодо здійснення правосуддя у цивільних справах на певній території (В. В. Комаров, Н. Ю. Сакара [92, с. 268]); визначення компетенції конкретного суду або як характеристика (властивість) справи, що дозволяє встановити, який суд її може і повинен розглядати (Т. А. Белова [3, с. 173]); сукупність цивільних справ, що підлягають розгляду та вирішенню по суті в даній конкретній ланці судової системи і в даному конкретному суді цієї ланки (В. І. Тertiшніков [179, с. 98]) тощо.

Поняття підсудності міститься і у цивільному процесуальному законодавстві деяких країн ЄС. Так, відповідно до ч. 1 ст. 69 ЦПК ЕР

підсудністю є право і обов'язок особи використовувати свої процесуальні права в певному суді.

Визначаючи юридичну природу територіальної юрисдикції (підсудності), на наш погляд, необхідно враховувати територію, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду. Відтак, територіальна юрисдикція (підсудність) – це компетенція суду щодо розгляду і вирішення цивільних справ залежно від території, на яку поширюються його повноваження.

Значення підсудності полягає у тому, що вона допомагає розмежувати компетенцію щодо розгляду і вирішення підвідомчих суду цивільних справ усередині системи судів цивільної юрисдикції судами однієї ланки залежно від території, на яку поширюються їх повноваження. Значення територіальної юрисдикції або підсудності полягає у тому, що її правила допомагають визначити, який суд цієї ланки судової системи уповноважений розглядати і вирішувати конкретну цивільну справу.

Цивільне процесуальне законодавство і процесуальна наука розрізняють декілька видів територіальної підсудності: загальну територіальну підсудність (ст. 27 ЦПК України); підсудність за ухвалою суду вищої інстанції (статті 26, 29 ЦПК України); альтернативну підсудність (підсудність за вибором позивача) (ст. 28 ЦПК України) та виключну підсудність (ст. 30 ЦПК України).

Виходячи із положень статей 26–29 ЦПК України, які містять загальні правила визначення підсудності, а також керуючись статтями 136–140 СК України, що визначають матеріально-правові підстави оспорювання батьківства та материнства, можна стверджувати, що позовні заяви у відповідній категорії цивільних справ подаються до суду за правилами, встановленими для загальної, альтернативної або виключної територіальної юрисдикції (підсудності).

Необхідно звернути увагу на те, що цивільне процесуальне законодавство прямо не використовує терміну «загальна підсудність»,

називаючи відповідний вид підсудності «підсудністю справ за місцем проживання або місцезнаходженням відповідача» (ст. 27 ЦПК України). Проте термін «загальна підсудність» широко використовують у судовій практиці та теорії цивільного процесуального права. Це пояснюється тим, що, по-перше, правила зазначеного виду підсудності застосовуються завжди, якщо не передбачено іншого, а по-друге, підсудність більшості цивільних справ встановлюється саме згідно із положеннями ст. 27 ЦПК України [188, с. 195].

Виходячи із ст. 27 ЦПК України, правила загальної підсудності цивільних справ зводяться до того, що:

1) позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено законом;

2) позови до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

У судовій практиці надаються деякі роз'яснення щодо питань визначення місця проживання фізичної особи та місцезнаходження юридичної особи. Відповідно до п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» місце проживання фізичної особи визначається відповідно до положень статті 29 ЦК України і статті 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», а місцезнаходження юридичної особи – положень статті 93 ЦК України.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» місцем проживання фізичної особи є житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, в якому така особа проживає постійно або тимчасово, а місцем

перебування фізичної особи – адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше шести місяців на рік.

При вирішенні зазначених питань суди також мають враховувати роз'яснення, що містяться в Рішенні Конституційного Суду України від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001 (справа щодо прописки). Не є місцем проживання фізичної особи місце, в якому вона знаходиться під вартою у вигляді запобіжного заходу, місце, в якому особа відбуває покарання у виді позбавлення волі за вироком суду, місце, в якому особа знаходиться на стаціонарному лікуванні. Позови до таких осіб пред'являються за останнім місцем проживання до взяття під варту чи до поміщення до медичного закладу.

Сутність підсудності за вибором позивача, або альтернативної підсудності, полягає у тому, що за визначеними категоріями цивільних справ позивачу надається можливість обрати з кількох передбачених у законі судів той суд, до якого він пред'являтиме свої позовні вимоги. Законодавець встановлює вичерпний перелік позовів, на які поширюються правила цього виду підсудності, а також передбачає конкретні суди, до яких можна з такими вимогами звертатися.

При цьому, як зазначається в юридичній літературі, суд не може обмежити волевиявлення позивача на вибір суду, в тому числі посиляючись на його право пред'явити позов до іншого суду. У свою чергу, позивач, пред'явивши позов до суду, зазначеному в ЦПК України, не має права потім заявляти клопотання про передачу справи на розгляд до іншого суду, який у законі був передбачений серед переліку альтернативних судів. Як виняток, у разі повернення позовної заяви або залишення заяви без розгляду, позивач у разі повторного звернення має право змінити підсудність суду [109, с. 190].

Що стосується справ про оспорування батьківства та материнства, то за правилами альтернативної підсудності до суду можуть бути пред'явлені такі позови:

1) до відповідача, місце реєстрації проживання або перебування якого невідоме, які пред'являються за місцезнаходженням майна відповідача чи за останнім відомим зареєстрованим його місцем проживання або перебування чи постійного його заняття (роботи) (ч. 9 ст. 28 ЦПК України);

2) до відповідача, який не має в Україні місця проживання чи перебування, які можуть пред'являтися за місцезнаходженням його майна або за останнім відомим зареєстрованим місцем його проживання чи перебування в Україні (ч. 10 ст. 28 ЦПК України).

Виключна підсудність визначається вказівкою законодавця про розгляд і вирішення окремих категорій цивільних справ лише конкретними, прямо передбаченими у законі судами. Це означає, що з деякими вимогами потрібно звертатися до чітко встановленого законом суду. Виключною така підсудність називається тому, що виключається можливість застосування інших правил територіальної підсудності, крім тих, які встановлені у законі для цієї категорії справ [196, с. 131].

У справах про оспорування батьківства та материнства за правилами виключної підсудності пред'являються зустрічний позов та позов третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, які незалежно від їх підсудності подаються до суду за місцем розгляду первісного позову (ч. 6 ст. 30 ЦПК України).

2.3 Учасники справ про оспорування батьківства та материнства та їх представники

Одним із найважливіших інститутів цивільного судочинства є інститут осіб, які беруть участь у справі.

В юридичній літературі зазначається, що термін «особи, які беруть участь у справі» застосовується для позначення групи учасників процесу, юридично заінтересованих у справі і, як наслідок, наділених комплексом процесуальних прав, що дають їм можливість впливати на рух цивільного

процесу. Відтак застосування відповідного терміна звільняє від необхідності при формулюванні прав та обов'язків учасників цивільного процесу на різних його стадіях щоразу перелічувати їх суб'єктів [196, с. 136].

Необхідно звернути увагу на те, що остання новелізація цивільного процесуального законодавства, датована прийняттям 03 жовтня 2017 р. Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким ЦПК України 2004 р. було викладено у новій редакції, дещо змінила підхід законодавця до найменування цієї групи учасників цивільного процесу. Як визначено у ст. 42 ЦПК України, юридично заінтересовані у справі учасники цивільного процесу, які раніше об'єднувалися терміном «особи, які беруть участь у справі», відповідно до новітнього цивільного процесуального законодавства України іменуються нині «учасниками справи».

Зокрема, відповідно до ст. 42 ЦПК України у справах позовного провадження учасниками справи є сторони, треті особи. При розгляді вимог у наказному провадженні учасниками справи є заявник та боржник. У справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи. У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. У справах про оскарження рішення третейського суду, оспорування рішення міжнародного комерційного арбітражу та про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу учасниками справи є учасники (сторони) третейського розгляду, особи, які не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, а також сторони арбітражного розгляду.

Якщо проаналізувати попередню (до внесення змін від 03 жовтня 2017 р.) і нині чинну редакції ЦПК України, можна побачити, що законодавець змінив не тільки найменування осіб, які мають юридичну заінтересованість у

розгляді справи, на «учасників справи», але й виключив із зазначеної групи учасників цивільного процесу представників. На наш погляд, відповідна законодавча логіка зумовлена різним характером юридичної заінтересованості у розгляді і вирішенні справи учасників справи та представників.

Принагідно зауважити, що у науковій доктрині юридична заінтересованість вважається однією з обов'язкових ознак осіб, які беруть участь у справі [2, с. 79; 14, с. 37; 27, с. 35; 41, с. 325].

У науці цивільного процесуального права класичне поняття юридичної процесуальної заінтересованості було сформульовано Р. Є. Гукасяном. На думку вченого, процесуальна юридична заінтересованість – це заснована на юридичних нормах об'єктивно існуюча соціальна потреба у цивільному процесі, що виявляється у такому ставленні громадян та юридичних осіб, прокурора, органів державного управління та інших організацій до цивільної справи, за якого захист права чи охоронюваного законом інтересу, здійснення службових функцій і задоволення суспільного інтересу залежать від судового рішення у цьому процесі [32, с. 47]. Отже, юридичний інтерес до процесу мають ті особи, на чиїх правах або обов'язках може відбитися судові рішення, а також особи, які беруть участь у процесі на підставі закону з метою здійснення своїх службових функцій чи суспільних обов'язків [31, с. 11].

Таким чином, юридична заінтересованість у розгляді і вирішенні справи зовні виявляється у прагненні певного кола осіб за результатами розгляду справи отримати таке судові рішення, яке позитивно відобразатиметься на їхніх правах та обов'язках. При цьому слід відзначити, що ступінь та характер юридичної заінтересованості бувають різними. Така заінтересованість може мати як матеріально-правовий, так і процесуальний характер [7, с. 20].

Матеріально-правова заінтересованість полягає у прагненні домогтися для себе поновлення порушеного, оспорюваного чи невизнаного права,

законного інтересу, тобто отримати певне майно, благо, встановити певний стан, обставини або, навпаки, не допустити їх порушення [88, с. 94]. Серед учасників справ позовного провадження матеріально-правовою заінтересованістю наділені сторони та треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору.

На відміну від матеріально-правової, процесуальна юридична заінтересованість є функціональною ознакою учасників справи, що полягає у прагненні досягти певного процесуального результату у формі відповідного судового рішення [106, с. 106], яке відповідає функціональному призначенню участі цього суб'єкта у розгляді та вирішенні цивільної справи [190, с. 34].

Як зазначає С. С. Бичкова, процесуальною юридичною заінтересованістю наділені всі особи, які беруть участь у справах позовного провадження. Так, процесуальний інтерес позивача, а також третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, виявляється у прагненні домогтися ухвалення рішення суду про задоволення їх позову. Відповідач, у свою чергу, прагне досягти відмови у позові. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, бажають уникнути ухвалення рішення суду, яке буде впливати на їх права або обов'язки стосовно однієї із сторін. Органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, мають на меті домогтися ухвалення рішення суду на користь осіб, права, свободи чи інтереси яких вони захищають. І, нарешті, процесуальна юридична заінтересованість представників визначається процесуальним інтересом осіб, представництво яких вони здійснюють у позовному провадженні [7, с. 21].

Викладене вище дає підстави для висновку про те, що сторони та треті особи як учасники цивільних справ позовного провадження наділені як матеріально-правовою, так і процесуальною заінтересованістю у вирішенні справи, водночас, представники – тільки заінтересованістю процесуальною. Відтак, виокремлення представників з такої групи учасників цивільного процесу як учасники справи обумовлюється, на наш погляд, саме відсутністю

у них, на відміну від учасників справи, матеріально-правової заінтересованості.

Повертаючись до предмету нашого дисертаційного дослідження, звернемо увагу на те, що справи про оспорювання батьківства та материнства розглядаються в порядку позовного провадження. Виходячи з цього, відповідно до частин 1, 4 ст. 42 ЦПК України учасниками таких справ є: сторони, треті особи, а також органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Основними учасниками цивільних справ про оспорювання батьківства та материнства є сторони. Законом до сторін віднесено позивача та відповідача, якими можуть бути фізичні та юридичні особи, а також держава.

Загальноприйнятим у науковій доктрині є визначення позивача як особи, на захист порушених, невизнаних, оспорюваних прав, свобод та інтересів якої відкривається провадження у справі. Інтерес позивача у справі має матеріально-правовий характер, оскільки він безумовно заінтересований у позитивному вирішенні спору на його користь, що принесе йому певне благо, а це, своєю чергою, спонукає позивача до певних процесуальних дій для досягнення процесуальної мети – ухвалення судом рішення про задоволення позову [6, с. 108].

Аналіз правових норм, що їх містять ч. 1 ст. 136, частини 1–3 ст. 137 СК України, свідчить про те, що належним позивачем у справах про оспорювання батьківства є:

1) особа, яка записана батьком дитини відповідно до статей 122, 124, 126 і 127 СК України (ч. 1 ст. 136 СК України). Водночас, як зазначено у ч. 5 ст. 136 СК України, не має права оспорювати батьківство особа, записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком, а також особа, яка дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 СК України;

2) спадкоємці особи, яка була записана батьком дитини, але померла до народження дитини, проте за свого життя подала до нотаріуса заяву про невизнання свого батьківства (ч. 1 ст. 137 СК України);

3) спадкоємці особи, яка була записана батьком дитини, але померла після пред'явлення позову про виключення свого імені як батька з актового запису про народження дитини (ч. 2 ст. 137 СК України);

4) спадкоємці особи (дружина, батьки та діти), яка була записана батьком дитини, але через поважні причини не знала про це (ч. 3 ст. 137 СК України);

5) жінка, яка народила дитину у шлюбі, за умови подання іншою особою заяви про своє батьківство (частини 1, 2 ст. 138 СК України) [170, с. 156–157].

Також, виходячи зі змісту ч. 2 ст. 139 СК України, можна стверджувати, що належним позивачем у справах про оспорювання материнства є:

1) жінка, яка записана матір'ю дитини (ч. 1 ст. 139 СК України);

2) жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, крім таких випадків:

а) перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 2 ст. 123 СК України);

б) народження жінкою дитини після перенесення в її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 3 ст. 123 СК України) [175, с. 72].

Виходячи з наведеного, підсумуємо: у справах про оспорювання материнства та батьківства, на відміну від більшості справ, які розглядаються в порядку позовного провадження, перелік належних позивачів визначений нормами матеріального закону – СК України.

З приводу вичерпного переліку позивачів, які можуть звернутися до суду з позовами про оспорювання батьківства та материнства, в юридичній літературі ще й до нині тривають дискусії.

Зокрема, О. М. Ганкевич наголошує на тому, що таке вузьке коло осіб, які можуть бути позивачами в цій категорії справ, порушує права інших осіб на судовий захист своїх сімейних (особистих) інтересів. Адже захисту у цих справах можуть потребувати інтереси дитини, яка має право знати своїх генетичних батьків, інтереси того з батьків, хто визнаний судом недієздатним у зв'язку з чим особа не може самостійно захищати свої порушені права. До того ж, відповідно до ЦПК до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів має право звернутися кожна особа [19, с. 136–137].

З. В. Ромовська також вважає, що перелік позивачів у справах про оспорювання батьківства слід розширити за рахунок опікуна чоловіка, якщо в момент запису батьком дитини він був визнаний судом недієздатним [148, с. 278].

Якщо звернутися до законодавства інших країн, то можна простежити тенденцію до розширеного законодавчо закріпленого, порівняно з українським, переліку осіб – потенційних позивачів у справах про оспорювання батьківства (материнства).

Так, згідно з ст. 58 Кодексу Республіки Білорусь про шлюб та сім'ю запис про батьків мають право оспорити в судовому порядку: особа, зазначена в записі акта про народження в якості батька чи матері дитини; особа, яка потребує визнання його батьком дитини у випадку, якщо в записі акта про народження в цій якості вказано іншу особу; опікун, піклувальник дитини або дитина, яка досягла повноліття [75].

СК Туркменістану в ч. 3 ст. 74 передбачає: особа, записана як батько (матір) дитини або особа, яка є фактичним батьком (матір'ю) дитини, сама дитина по досягненню віку вісімнадцяти років, опікун (піклувальник) дитини у разі смерті матері (батька) або позбавлення її (його) батьківських прав, піклувальник батька, визнаного судом недієздатним, особа, на утриманні якої перебуває дитина, чоловік (колишній чоловік) матері дитини, має право оспорити зроблений запис в судовому порядку [154].

У сімейному законодавстві Італії також визначено, що позов про оспорювання батьківства може подати чоловік матері дитини, матір і дитина, яка досягла повноліття [19, с. 138].

Відповідно до ст. 104 Закону про шлюб та сімейні відносини Сербії з позовом про оспорювання батьківства чоловіка до суду можуть звернутися: мати дитини, дитина, яка досягла 25-річного віку. При цьому якщо дитина молодше 16 років або визнана недієздатною, то позовну заяву від її імені може подати її матір або опікун – у випадку смерті матері, позбавлення її батьківських прав або якщо її місцеперебування невідоме [19, с. 138].

Наша позиція щодо вичерпного кола осіб, які можуть бути позивачами у справах про оспорювання батьківства (материнства), зводиться до таких положень: 1) виходячи з того, що відносини щодо батьківства (материнства) є особистими немайновими, тобто такими, що тісно пов'язані із особою їх суб'єктів, вичерпний перелік осіб, які мають право звернутися з відповідними позовами до суду, є законодавчо виправданим; 2) враховуючи той факт, що обов'язковим суб'єктом особистих немайнових відносин щодо батьківства (материнства) є дитина, право на звернення до суду із відповідним позовом їй також має бути надано.

У зв'язку із цим пропонуємо доповнити СК України правовою нормою такого змісту:

«Стаття 139-1. Право дитини на оспорювання батьківства, материнства

1. Дитина має право спорити батьківство (материнства) свого батька (матері), пред'явивши позов про виключення запису як батька (матері) з актового запису про своє народження».

Розглядаючи питання щодо процесуального статусу позивача у справах про оспорювання батьківства (материнства), не можна оминати увагою проблему процесуальної співучасті у таких справах.

Відповідно до ст. 50 ЦПК України позов може бути пред'явлений спільно кількома позивачами або до кількох відповідачів. Кожен із позивачів або відповідачів щодо другої сторони діє в цивільному процесі самостійно.

Участь у справі кількох позивачів і (або) відповідачів (процесуальна співучасть) допускається, якщо: 1) предмет спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів; 2) права та обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави; 3) предметом спору є однорідні права і обов'язки.

Іноді процесуальну співучасть в юридичній літературі іменують «суб'єктивним поєднанням позовів» [28, с. 115; 198, с. 31].

Метою співучасті є зручність для сторін і суду. Завдяки спільному розгляду кілька процесів зливаються в один, витрати з провадження у цивільній справі зменшуються, кількість засідань та явок до суду скорочується, перевірочні дії проводяться один раз і стає не-можливим ухвалення суперечливих рішень [11, с. 318]. Таким чином, інститут процесуальної співучасті – один із виявів принципів процесуальної економії, законності та обґрунтованості [105, с. 172].

Вчені-процесуалісти по-різному визначають юридичну природу процесуальної співучасті.

Так, на думку О. Ф. Козлова, процесуальною співучастю треба вважати участь двох чи кількох осіб на боці позивача або відповідача, чи в інтересах обох сторін [162, с. 73].

«Участь з боку позивача чи відповідача у одній і тій самій справі кількох осіб називається процесуальною співучастю», – пише М. Й. Штефан [1, с. 104]. До такої позиції приєднується і Д. Б. Абушенко [77, с. 72].

Д. М. Чечот визначає співучасть як участь в одній справі на боці позивача чи відповідача кількох осіб, які мають спір з протилежною стороною [24, с. 79].

Дефініція процесуальної співучасті, яку пропонує М. А. Вікут, має таке формулювання: «Співучасть – участь в одному у тому самому процесі

кількох позивачів або відповідачів, право вимоги або обов'язку яких не виключають один одного» [13, с. 106]. Аналогічний погляд мають і деякі інші вчені [25, с. 49; 107, с. 27; 191, с. 94].

На думку Н. А. Громошиної, найбільш точним є визначення процесуальної співучасті як участі в одному процесі кількох належних позивачів та (або) відповідачів, між якими відсутній спір про право, вимоги (обов'язки) яких виникають з одного правовідношення або з правовідносин, заснованих на тотожних юридичних фактах, і за умови можливого одночасного задоволення вимог всіх співпозивачів (до всіх відповідачів) [29, с. 10].

На погляд Ю. В. Білоусова, під процесуальною співучастю слід розуміти обумовлену нормами матеріального права множинність осіб на тій чи іншій стороні у цивільному процесі через наявність спільного права чи спільного обов'язку [190, с. 56].

Розглядаючи процесуальні співучасть, ми розділяємо позицію С. С. Бичкової, відповідно до якої процесуальною співучастю є участь в одній і тій самій цивільній справі за умов, визначених законом, кількох позивачів та (або) кількох відповідачів із самостійним цивільним процесуальним правовим статусом [7, с. 183].

Щодо процесуальної співучасті у справах про оспорування батьківства (материнства). Вбачається, у таких справах може мати місце активна процесуальна співучасть (у цивільній справі бере участь кілька позивачів і один відповідач), зокрема у випадку, якщо позовна заява подається на підставі ст. 138 СК України, тобто жінкою, яка народила дитину у шлюбі, а предметом вимоги є виключення запису про свого чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини. У такому випадку у процесуальному статусі співучасника може виступати інший чоловік, який визнає своє батьківство щодо дитини.

Відповідний висновок підтверджується і матеріалами судової практики. Так, наприклад, у справі за позовом ОСОБА_1, ОСОБА_2 до

ОСОБА_3, третя особа Хмільницький міський відділ державної реєстрації актів цивільного стану Головного територіального управління юстиції у Вінницькій області, про оспорювання та визнання батьківства відповідачем у справі виступав чоловік, записаний в актовому записі про народження дитини як її батько, а у процесуальному статусі співпозивача – чоловік, який визнав своє батьківство щодо дитини [145].

Поряд із позивачем, стороною у цивільному процесі є відповідач. Погляди на юридичну природу відповідача у процесуальній літературі доволі однорідні. Із тими чи іншими відтінковими варіаціями більшість процесуалістів іменують відповідачем особу, яка притягується судом для відповіді у зв'язку з ймовірним порушенням прав позивача [6, с. 108].

Відповідач у справах про встановлення батьківства та материнства визначається, виходячи із того факту, хто є позивачем у справі. Так, наприклад, якщо пред'являється позов про оспорювання батьківства жінкою, яка народила дитину у шлюбі, то відповідачем за таким позовом буде чоловік позивачки, який записаний батьком дитини в актовому записі про народження дитини. Якщо ж позивачем у справі про оспорювання материнства є жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, відповідачем за таким позовом буде жінка, яка записана як мати дитини в актовому записі про її народження, тощо [169, с. 109].

Поряд зі сторонами, до осіб, які беруть участь у справах про оспорювання батьківства та материнства, належать і треті особи – суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у цивільну справу, що розглядається в порядку позовного провадження, для захисту своїх суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, відмінних від прав, свобод та інтересів сторін. Участь у цивільному процесі третіх осіб обумовлюється тим, що ухвалене судом рішення за наслідками розгляду таких справ може вплинути на правове становище інших осіб.

Законодавець виділяє два види третіх осіб у цивільному процесі: 1) ті, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору (ст. 52 ЦПК України);

2) ті, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору (статті 53–54 ЦПК України).

Третіми особами, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору є особи, які, пред'являючи самостійні позовні вимоги, вступають в уже відкрите провадження у цивільній справі для захисту своїх суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, оскільки вважають, що спірні блага належать саме їм, а не позивачеві або відповідачеві. Самостійність позовних вимог таких третіх осіб як раз і полягає в тому, що вони стверджують про приналежність саме їм блага, яке є предметом спору між позивачем і відповідачем. Проте слід враховувати, що треті особи можуть заявити самостійні вимоги як щодо всього предмета спору, так і щодо його частини [188, с. 92].

У справах про оспорювання батьківства та материнства у цивільному процесуальному статусі третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть виступати жінка або чоловік, які поряд із позивачем, також вважають себе, відповідно, матір'ю або батьком дитини.

Мати стосунок до цивільної справи і бути заінтересованими у результатах її розгляду можуть також треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, тобто особи, які вступають у справу для захисту власних суб'єктивних інтересів, оскільки майбутнє рішення суду може вплинути на їх права та обов'язки стосовно однієї із сторін [188, с. 94–95].

Третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, не є суб'єктом спірного матеріального правовідношення, але вона має правовий зв'язок з однією зі сторін цивільної справи, на який може вплинути майбутнє рішення суду. Участь цих третіх осіб у цивільному процесі пов'язана із підставами пред'явлення вимог позивачем [188, с. 95].

Найчастіше треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, беруть участь у справах про оспорювання батьківства та материнства на стороні відповідача. У відповідному цивільному процесуальному статусі можуть виступати: дитина, щодо якої оспорується

батьківство або материнство; органи опіки та піклування; інші родичі дитини або будь-кого із її батьків тощо.

Як вже відмічалось, у справах про встановлення батьківства та материнства особа має право пред'явити позов самостійно і брати участь у справі особисто або в її інтересах до суду можуть звернутися інші органи та особи, яким за законом надано таке право, а саме:

- 1) представник, який має відповідні повноваження (статті 58–64 ЦПК України);
- 2) органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (статті 56, 57 ЦПК України).

Як слушно зазначає С. С. Бичкова, метою процесуального представництва є сприяння особі у здійсненні нею права на захист її прав, свобод та інтересів, більш повній та ефективній реалізації наданих їй цивільних процесуальних прав і виконанні покладених на неї цивільних процесуальних обов'язків, а також надання допомоги суду в установленні дійсних прав і обов'язків сторін та інших осіб, які беруть участь у справі [6, с. 314].

Існування інституту процесуального представництва зумовлено різними обставинами: необхідністю забезпечення засад змагальності судочинства при розгляді цивільних справ, у яких беруть участь особи, які не мають повної цивільної дієздатності, визнані недієздатними або дієздатність яких обмежена; бажанням заінтересованих осіб отримати кваліфіковану юридичну допомогу під час захисту прав у суді тощо [196, с. 156].

Відповідно до ст. 59, ч. 1 ст. 60 ЦПК України представництво у справах про оспорування батьківства та материнства може бути як законним, так і договірним.

Зокрема, права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом. Права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб віком від

чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть захищати у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом. Суд може залучити до участі в таких справах неповнолітню особу чи особу, цивільна дієздатність якої обмежена. Законні представники можуть доручати ведення справи в суді іншим особам (ст. 59 ЦПК України).

Щодо договірної представництва, то здійснюється воно у справах про оспорування батьківства (материнства) адвокатами на підставі довіреності або договору доручення.

Слід погодитися з висловленою в юридичній літературі думкою про те, що представник є, так би мовити, «другорядним» учасником цивільного процесу [188, 107]. Наприклад, якщо позивач у справах про оспорування батьківства та материнства вперше не з'явиться без поважних причин в судові засідання або не повідомить про причини своєї неявки і при цьому не подасть заяви про розгляд справи за його відсутності, це є підставою для обов'язкового відкладення розгляду справи. Неявка ж представника в судові засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки, за загальним правилом, не є перешкодою для розгляду справи. Лише за клопотанням сторони та з урахуванням обставин справи суд може у такому випадку відкласти її розгляд. Крім того, суд має право викликати для особистих пояснень позивача або відповідача навіть тоді, коли в справі беруть участь їх представники (п. 5 ч. 2 ст. 223 ЦПК України).

Відповідно до положень ст. 56 ЦПК України у випадках, встановлених законом, мають право звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах: а) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; б) прокурор; в) органи державної влади та органи місцевого самоврядування; г) фізичні та юридичні особи.

Головною метою інституту захисту прав, свобод та інтересів інших осіб у цивільному процесі є надання допомоги та сприяння у судовому

захисті особам, які самотійно неспроможні в силу стану здоров'я, непрацездатності, віку тощо захистити свої права [173, с. 232]. У юридичній літературі висловлена думка, що законодавчо закріплена можливість представлення у суді інтересів осіб, які в силу тих чи інших причин не в змозі самотійно звернутися до суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів та взяти участь у розгляді справи, визначеними законом органами та особами є додатковою гарантією здійснення їх права на судовий захист [26, с. 91–92].

Поряд із визначенням кола осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, цивільне процесуальне законодавство України регламентує і форми їх участі у цивільному процесі, якими є:

1) звернення до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів і участь у цих справах.

Відповідно до ч. 1 ст. 56 ЦПК України у випадках, встановлених законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах. При цьому органи державної влади, органи місцевого самоврядування повинні надати суду документи, що підтверджують наявність передбачених законом підстав для звернення до суду в інтересах інших осіб.

З метою захисту прав і свобод людини і громадянина у випадках, встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини може особисто або через свого представника звертатися до суду з позовом (заявою), брати участь у розгляді справ за його позовними заявами (заявами), а також на будь-якій стадії розгляду вступати у справу, провадження в якій відкрито за позовами (заявами) інших осіб, подавати апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами, у тому числі у справі, провадження в якій відкрито за позовом (заявою) іншої особи. При цьому Уповноважений Верховної Ради України з прав людини повинен

обґрунтувати суду неможливість особи самотійно здійснювати захист своїх інтересів. Невиконання Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини вимог щодо надання зазначеного обґрунтування має наслідком застосування положень, передбачених ст. 185 ЦПК України (ч. 2 ст. 56 ЦПК України).

У визначених законом випадках прокурор звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, до початку розгляду справи по суті, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами (ч. 3 ст. 56 ЦПК України).

Звернення до суду за захистом прав, свобод та інтересів інших осіб у випадках, не передбачених законом, розгляду не підлягають. У разі надходження такого звернення суддя повертає заяву, а якщо такий характер звернення встановлено у попередньому судовому засіданні або під час судового розгляду – суд залишає заяву без розгляду з підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 207 ЦПК України (п. 2 Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції»). При поверненні заяви або залишенні її без розгляду право звернутися до суду повторно має особа, на захист прав, свобод та інтересів якої відповідну заяву було подано.

Слід зазначити, що сьогодні законодавство України не регламентує права відповідних органів та осіб звертатися до суду із заявами про оспорування батьківства та материнства. Водночас, такі органи та особи мають право звертатися до суду із відповідними заявами у інших категоріях справ, які виникають із сімейних правовідносин.

Так, наприклад, органи опіки та піклування, якими є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад (ч. 1 ст. 56 ЦК України),

мають право звертатися до суду із вимогами про визнання шлюбу недійсним, якщо захисту потребують права та інтереси дитини, особи, яка визнана недієздатною, або особи, дієздатність якої обмежена (ст. 42 СК України); про позбавлення батьківських прав і про відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав (ст. 165, ч. 2 ст. 170 СК України), про скасування усиновлення або визнання його недійсним (ст. 240 СК України);

2) участь у справі для подання висновків на виконання своїх повноважень (тільки для органів державної влади та органів місцевого самоврядування).

Для подання висновків на виконання своїх повноважень органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть бути залучені судом до участі в справі про оспорування батьківства та материнства або взяти участь у справі за своєю ініціативою. Участь зазначених органів у цивільному процесі для подання висновків у справі є обов'язковою у випадках, встановлених законом, або якщо суд визнає це за необхідне.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які беруть участь у справі для подання висновку, мають процесуальні права і обов'язки, встановлені ст. 43 ЦПК України, а також мають право висловити свою думку щодо вирішення справи по суті.

Висновок органів державної влади та органів місцевого самоврядування оголошується у судовому засіданні після дослідження всіх інших доказів. Учасники справи мають право ставити запитання представникові органу державної влади та органу місцевого самоврядування для роз'яснення висновку. Такий висновок не має для суду наперед встановленого значення, суд не пов'язаний доводами, викладеними у ньому.

2.4 Докази і доказування у справах про оспорування батьківства та материнства

Інститут доказів і доказування є невід'ємною складовою внутрішньої

системи будь-якої процесуальної галузі права, адже регламентує суспільні відносини, що опосередковують порядок встановлення наявності або відсутності обставин, які мають значення для вирішення справи. За допомогою правового механізму цього інституту забезпечується чітка стадійність доказової діяльності, а також відповідність процесуальної форми доказів встановленим у законі вимогам. Отже, слід погодитися з С. Я. Фурсою в тому, що переоцінити значення доказів у сучасному цивільному судочинстві дуже складно, оскільки належне і достатнє підтвердження всіх юридичних обставин – це запорука подальшого об'єктивного вирішення справи [159, с. 255].

Відповідно до ч. 1 ст. 76 ЦПК України доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Враховуючи законодавчі приписи, що регламентують інститут доказів у цивільному процесі, а також наукові погляди вчених-процесуалістів щодо юридичної природи зазначеної правової категорії [153, с. 367; 132, с. 69–73; 199, с. 276; 92, с. 484; 180, с. 79; 22, с. 398–400], можна стверджувати, що докази у цивільному процесі характеризуються такими ознаками:

1) докази є фактичними даними, тобто містять відомості (інформацію) про факти, які дозволяють встановити обставини, що мають значення для вирішення конкретної справи;

2) докази є процесуальним інструментом, що використовуються для встановлення наявності або відсутності обставин, які обґрунтовують вимоги або заперечення сторін, або інших обставин, які мають значення для вирішення справи;

3) процесуальною формою доказів є засоби доказування, до яких належать: а) письмові, речові і електронні докази; б) висновки експертів; в) показання свідків (ч. 2 ст. 76 ЦПК України);

4) для доказів є властивим спеціальний процесуальний порядок

одержання, дослідження та оцінки їх змісту і процесуальної форми [10, с. 113].

Розпочнемо дослідження інституту доказів і доказування у справах про оспорювання батьківства та материнства аналізом засобів доказування у таких справах.

Одразу необхідно звернути увагу на те, що обмежень щодо використання засобів доказування у справах про оспорювання батьківства та материнства цивільне процесуальне законодавство України не встановлює. Відтак, для підтвердження наявності або відсутності фактичних даних, якими сторони обґрунтовують свої вимоги або заперечення, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи, можуть використовуватися всі передбачені ЦПК України (ч. 2 ст. 76) засоби доказування: письмові, речові і електронні докази; висновки експертів; показання свідків.

Єдиною умовою є те, що такі засоби доказування мають відповідати визначеним законом вимогам, а саме вони повинні бути: належними, допустимими, достовірними, достатніми.

Як визначено у ст. 77 ЦПК України, належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. Предметом доказування є обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. Сторони мають право обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень. Суд не бере до розгляду докази, що не стосуються предмета доказування.

Допустимість доказів полягає у дотриманні двох правил: 1) суд не бере до уваги докази, що одержані з порушенням порядку, встановленого законом; 2) обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування.

Відповідно до ст. 79 ЦПК України достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи.

Водночас, достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування. Питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання (ст. 80 ЦПК України).

Письмові докази, речові та електронні докази. Відповідно до ч. 1 ст. 95 ЦПК України письмовими доказами є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору.

Письмові докази подаються в оригіналі або в належним чином засвідченій копії, якщо інше не передбачено ЦПК України. Якщо для вирішення спору має значення лише частина документа, подається засвідчений витяг з нього. Учасники справи мають право подавати письмові докази в електронних копіях, посвідчених електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до закону. Електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом. Копії документів вважаються засвідченими належним чином, якщо їх засвідчено в порядку, встановленому чинним законодавством (ч. 2–4 ст. 95 ЦПК України).

Розгляд і вирішення справ про оспорування батьківства (материнства) неможливий без дослідження письмових доказів, якими, як правило, виступають: 1) свідоцтво про народження дитини; 2) документи (довідки) з медичних закладів (індивідуальна карта вагітної і породіллі, історія пологів, обмінна карта пологового будинку (пологового відділення лікарні), карта (або виписка із карти) розвитку новонародженого, медичне свідоцтво про народження дитини, історія розвитку дитини, повідомлення про результат лікування безпліддя, реєстраційна генетична карта, медичний паспорт сім'ї тощо); 3) листи, заяви та інші документи, зміст яких може підтверджувати або факт визнання особою, яка записана батьком (матір'ю) дитини, свого батьківства (материнства), або факт не проживання однією сім'єю подружжя під час зачаття дитини, або факт неможливості позивача мати дітей тощо [19,

с. 172–173].

Поряд із письмовими доказами, засобами доказування у справах про оспорування батьківства (материнства) виступають речові докази.

Відповідно до ст. 97 ЦПК України речовими доказами є предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи.

Процесуальна форма речових доказів в основних рисах збігається з процесуальною формою письмових доказів. Водночас, речові докази відрізняються від письмових тим, що останні містять у собі певні факти, дії та події: про народження фізичної особи, шлюб, усиновлення, смерть тощо. Якщо ж зміст документа не торкається обставин справи, то письмовий доказ може бути оцінений як речовий (наприклад, у справах щодо підробки документа) [111, с. 53]. Таким чином, на перший план у письмових доказах виступає не форма, не набір знаків, а їх внутрішньозмістовна здатність послідовно відтворювати, зберігати і передавати думки (внутрішню мову) людини. У речових доказах на перший план за значенням для розгляду справи виступає сам об'єкт матеріальної дійсності, у зовнішньооб'єктивованій формі якого втілена відповідна інформація [20, с. 31].

Вбачається, у справах про оспорування батьківства (материнства) в якості речових доказів можуть виступати, наприклад, документи, які містять ознаки підробки і підтверджують неправильність актового запису про народження дитини.

Хоча, як свідчать матеріали судової практики, у справах про оспорування батьківства (материнства) сторони рідко подають речові докази, хоча у деяких випадках у сукупності з усіма іншими засобами доказування це сприяло б встановленню істини у справі [176, с. 163].

Після останньої новелізації ЦПК від 03 жовтня 2017 року цивільний процес України «збагатився» новим засобом доказування – електронними

доказами, якими відповідно до ст. 100 ЦПК України слід вважати інформацію в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).

Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу.

Як визначено у ч. 3–5 ст. 100 ЦПК України, учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом. Учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу. Якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу. Якщо оригінал електронного доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.

На наш погляд, у справах про оспорування батьківства (материнства) електронні докази з плином часу набудуть широкого використання, адже, вбачається, текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, фотографії, відео- та звукозаписи тощо можуть містити дані про обставини, що можуть

підтверджувати наявність або відсутність кровного зв'язку між дитиною та батьком (матір'ю).

Показання свідків. Відповідно до ч. 1 ст. 90 ЦПК України показання свідка – це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини.

Якщо показання свідка ґрунтуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані. За відсутності можливості допитати особу, яка надала первинне повідомлення, показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами ЦПК України (ч. 2 ст. 90 ЦПК України).

Показання свідків є одним із найбільш поширених засобів доказування у справах про оспорування батьківства (материнства). Завдяки показанням свідків, суд має можливість насамперед з'ясувати питання щодо характеру міжособистісних відносин між особою, яка записана батьком дитини та її матір'ю, або між особою, яка вважає себе батьком та матір'ю дитини, між особою, яка записана матір'ю дитини та жінкою, яка вважає себе матір'ю. Крім того, свідок може підтвердити або спростувати: 1) факт і час знайомства позивача і відповідача; 2) факт спільного проживання матері дитини в період зачаття з іншим чоловіком; 3) факт перебування особи, записаної батьком дитини, у відрядженні, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан, в іншому населеному пункті в період, до якого відноситься час зачаття дитини; 4) інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи, наприклад, факт визнання позивачем себе батьком дитини [19, с. 170–171].

Складність оцінки доказів у справах про оспорування батьківства (материнства) полягає в тому, що в переважній більшості справ свідками виступають члени сім'ї, родичі або близькі знайомі сторін, що в свою чергу

обумовлює певну заінтересованість свідків у вирішенні справи та впливає на правдивість їх показань. Такі особливі відносини свідків зі стороною зобов'язують суд ретельно перевіряти повідомлені ними факти, співставляти їх з іншими доказами у справі. При цьому суд зобов'язаний проаналізувати показання свідків таким чином, щоб жодне з них не було залишено без уваги [71, с. 50].

Поряд із можливістю допиту свідків, ЦПК України у правовій нормі, що її містить ст. 92, передбачає можливість допиту сторін, третіх осіб та їхніх представників за їхньою згодою, в тому числі за власною ініціативою, як свідків про відомі їм обставини, що мають значення для справи.

Серед науковців існує загальна думка, що пояснення сторін, третіх осіб, їх представників, з одного боку, можуть надати найбільш повні і точні відомості про обставини справи, оскільки вони є суб'єктами спірних правовідносин, що розглядаються судом, а з іншого – такі пояснення не завжди мають об'єктивний характер через особисту заінтересованість зазначених осіб [199, с. 294].

Водночас, не можна не погодитися з тим, що у справах про оспорування батьківства (материнства) пояснення сторін мають визначальну вагу, адже тільки сторони як учасники індивідуально-інтимних відносин дійсно обізнані як ніхто в обставинах справи. Не останнє значення у справах про оспорування батьківства відіграють пояснення особи, яка вважає себе генетичним батьком дитини за умови, що він вступає в процес на правах співпозивача. Йому, так само, як і особам, записаним батьками дитини в актовому записі про її народження, добре відомі обставини справи [19, с. 169–170].

Процесуальний порядок допиту сторін, третіх осіб, їхніх представників як свідків визначено у ч. 1, 5–7 ст. 93 ЦПК України. А саме: учасник справи має право поставити в першій заяві по суті справи, що ним подається до суду, не більше десяти запитань іншому учаснику справи про обставини, що мають значення для справи. Учасник справи, якому поставлено питання позивачем,

зобов'язаний надати вичерпну відповідь окремо на кожне питання по суті. Якщо поставлене запитання пов'язане з наданням відповідних доказів, що підтверджують відповідні обставини, учасник справи разом з наданням заяви свідка надає копії відповідних письмових чи електронних доказів.

Учасник справи має право відмовитися від надання відповіді на поставлені запитання: 1) з підстав, визначених статтями 70, 71 ЦПК України; 2) якщо поставлене запитання не стосується обставин, що мають значення для справи; 3) якщо учасником справи поставлено більше десяти запитань. За наявності підстав для відмови від відповіді учасник справи повинен повідомити про відмову іншого учасника та суд у строк для надання відповіді на запитання. Суд за клопотанням іншого учасника справи може визнати підстави для відмови відсутніми та зобов'язати учасника справи надати відповідь.

Таким чином, хоча цивільне процесуальне законодавство України і не визнає пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників самостійним засобом доказування у справі, водночас, передбачає можливість допиту таких осіб як свідків. У такому випадку обставини, які мають значення для справи, «набувають правового режиму доказів» у процесуальній формі показань свідків.

Виходячи з наведеного, ми не можемо погодитися з позицією тих вчених (В. І. Тertiшніков [178, с. 180], С. Я. Фурса [184, с. 270], Р. Ю. Ханік-Посполітак [185, с. 158], О. М. Ганкевич [19, с. 170]), які вважають, що на сьогодні є не доцільним вилучення пояснень сторін із переліку засобів доказування у цивільній справі. Ще раз наголосимо: фактичні дані, які містяться у поясненнях сторін, третіх осіб, їхніх представників, «набувають правового режиму доказів» у іншій процесуальній формі – показань свідків, проте від цього їх сутність та значення для підтвердження обставин, які мають значення для справи, жодним чином не змінюється.

Висновок експерта. Відповідно до ст. 102 ЦПК України висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у

результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством. Предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань. Предметом висновку експерта не можуть бути питання права.

Висновок експерта може бути підготовлений на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи. Висновок експерта викладається у письмовій формі і приєднується до справи. Суд має право за заявою учасників справи або з власної ініціативи викликати експерта для надання усних пояснень щодо його висновку.

У висновку експерта повинно бути зазначено: коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, а також, за наявності, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта), на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній при проведенні експертизи, питання, що були поставлені експертові, які матеріали експерт використав. Інші вимоги до висновку експерта можуть бути встановлені законодавством. У висновку експерта має бути зазначено, що він попереджений (обізнаний) про відповідальність за завідомо неправдивий висновок, а у випадку призначення експертизи судом – також про відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Якщо експерт під час підготовки висновку встановить обставини, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені питання, він має право включити до висновку свої міркування про ці обставини.

Як зазначає С. І. Фесенко, сьогодні у справах про оспорування батьківства (материнства) можуть призначатися судово-біологічна, судово-генетична та судово-геномна експертиза. Інколи для більшої достовірності суду доводиться застосовувати експертизи гінекологічну, урологічну, щоб з більшою достовірністю встановити батьківство (материнство) [183, с. 101].

Аналіз судової практики [137, 144, 141, 136, 142] свідчить про те, що на сьогодні у справах про оспорування батьківства та материнства з метою визначення наявності кровної спорідненості між особами найчастіше призначаються такі види судових експертиз: 1) судово-урологічна; 2) судово-гінекологічна; 4) судово-генетична (генетипоскопічна); 4) судово-почеркознавча.

Судово-урологічну експертизу призначають у тому випадку, коли відповідач заявляє про свою нездатність бути батьком дитини позивачки, посиляючись на безпліддя. При такій експертизі необхідно поставити питання експерту про здатність позивача до запліднення саме в період зачаття дитини [19, с. 64–65].

Судово-гінекологічну експертизу проводять з метою встановлення точного часу зачаття дитини. В більшості випадків ця експертиза призначається в тих справах, в яких позивач обґрунтовує свій позов тим, що не міг під час зачаття дитини перебувати з матір'ю дитини в інтимних стосунках [67, с. 36].

Генотипоскопічна експертиза (генетична експертиза) – це індивідуальна ідентифікація (своєрідна генетична паспортизація), встановлення спорідненості по крові на рівні дослідження структури дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК). Цей вид експертиз дозволяє не тільки категорично виключити батьківство, а й здійснити позитивне встановлення обох батьків та спорідненість по крові взагалі (ідентифікацію особи), а також діагностику спадкових хвороб у плода на ранніх стадіях вагітності. Перевагами генотипоскопічної експертизи щодо традиційних методів імунологічних досліджень є більш конкретні висновки, висока чутливість методів, можливість дослідження декількох зразків [19, с. 65–66].

Питання судово-медичної експертизи спірного батьківства, материнства, підміни дітей, а також судово-медичної ідентифікації особи донедавна вирішувались без застосування методів молекулярної біології. Традиційно така експертиза базувалась на аналізі групових антигенів

еритроцитарних, сироваткових, ферментативних систем крові, що дозволяло достовірно встановити лише групові властивості об'єктів, які досліджувались. Зокрема, виключити неправдиво вказане батьківство вищевказаними методами вдавалось не завжди. Експерти могли дійти висновку лише про те, що походження дитини від даного чоловіка не виключається (як і від інших чоловіків з такими самими груповими характеристиками) [183, с. 158].

Новим видом судово-медичного експертного дослідження стала генотипоскопічна експертиза. Дослідження об'єктів за допомогою методів молекулярно-генетичної індивідуалізації людини здійснюють з метою судово-медичної ідентифікації особи й встановлення спірного походження дітей. Судово-медичні експертизи і дослідження із використанням ДНК-аналізу проводяться відповідно до «Правил проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи», затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6 і виконуються лікарями-судово-медичними експертами-імунологами та судово-медичними експертами-імунологами. При проведенні експертних досліджень спираються на методичні рекомендації «Використання ДНК-аналізу у судово-медичних експертизах речових доказів та експертизах спірного батьківства (материнства, підміни дітей)», що розроблені в 2012 р. фахівцями Національної медичної академії післядипломної освіти ім. П. Л. Шупика, ДУ «Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України», Одеського національного медичного Університету та Дніпропетровського обласного бюро СМЕ [с. 159].

Генотипоскопічна експертиза ґрунтується на механізмі передачі певних спадкових ознак, котрі, в свою чергу, утворюють унікальну для кожної людини комбінацію. Отже, в ході дослідження виявляють не групові, а індивідуальні властивості, що дає змогу зробити висновок щодо походження конкретної дитини від певних батьків [183, с. 160].

Об'єктами для генетичного дослідження можуть бути: кров, слина, сперма й інші деякі виділення людини; волосся; кістки; зуби; нігті й піднігтьовий вміст; інші тканини й органи або окремі частини тіла. Об'єктами дослідження можуть бути зразки біологічного матеріалу як від живих осіб або трупів, так і біологічні сліди на речових доказах. Все це – матеріал, який дає змогу виділити клітини людини, без чого не можливо застосувати спеціальні методи генетичного аналізу [183, с. 160].

У випадку, коли одного із батьків немає в живих, для встановлення батьківства (материнства) може бути використаний біоматеріал, який можливо залишився від них в силу різних причин (після дослідження трупа у відділені судово-медичної експертизи, зразки крові в клініці, зразки волосся на одязі, гребінці що використовувався цією особою тощо) [183, с. 161].

Слід зазначити, що генотипоскопічна експертиза будується на знанні незаперечного факту індивідуальності й унікальності генома кожної людини. Отримана ДНК піддається ретельному дослідженню, у кожної людини, яка досліджується, певним способом тестується структура декількох суворо визначених ділянок генома, так званих «високополіморфних локусів» (STR-локусів). Сьогодні типування комплексу індивідуалізуючих генетичних систем, яке включає 13-15 STR-локусів (ділянок) ядерної ДНК, дає змогу в більшості випадків вирішувати поставлені перед експертизою питання однозначно, оскільки виявлені при цьому ознаки у своїй сукупності неповторні. В результаті здійснюваного лабораторного тестування «вимальовується» свого роду «молекулярно-генетичний паспорт» кожної людини, яка досліджується. Аналізуючи подібність таких паспортів у дитини і у ймовірного батька, експерт обраховує ймовірність участі у закладці генома дитини іншого чоловіка. І якщо в геномі дитини багато відмінностей від генома ймовірного батька, то батьківство можна виключити із ймовірністю 99,9 %. Якщо ж молекулярно-генетичний паспорт дитини доволі близький до аналогічного «паспорта» ймовірного батька, то ймовірність участі у зачатті даної дитини від іншого чоловіка може становити тисячні

частки відсотка. У таких випадках йдеться про підтвердження батьківства з високим ступенем ймовірності (99,99%) [183, с. 161–162].

На вирішення генотипоскопічної експертизи можуть ставитися наступні питання: а) чи походять надані біологічні об'єкти (такими біологічними об'єктами можуть бути: кров рідка та висушена, слина, сперма, зразки тканин (м'язева, кісткова) та внутрішніх органів (печінка, серце тощо), волосся, сліди біологічного походження на речових доказах (тампони з піхви, ротової порожнини, прямої кишки) від конкретної особи? б) чи є батьком (матір'ю) дитини конкретна особа? в) чи походить дитина від конкретного батька (матері)? г) чи належать залишки трупа конкретній людині (в контексті ст. 137 СК)?

Теоретично можливим є встановлення батьківства до народження дитини. З такою метою дослідженню можуть підлягати ворсинки хоріона або клітини амніотичної рідини. Щоб отримати такий матеріал необхідно: вилучити ворсинки хоріона на 10-13 тижнях вагітності через канал шийки матки або через передню черевну стінку; провести під контролем ультразвуку амніоцентез (пункцію амніотичної оболонки з метою отримання навколоплідних вод, котрі містять часточки шкіри плоду) на 14-24 тижнях вагітності. Обидві процедури дуже складні, небезпечні своїми ускладненнями, навіть можуть викликати переривання вагітності. Тому в Україні на даний час такі маніпуляції для вилучення матеріалу з метою проведення експертизи спірного батьківства не проводяться [183, с. 162].

Однією з головних проблем, пов'язаних із проведенням генотипоскопічної експертизи, є ухилення відповідача від участі у проведенні експертизи. У попередній редакції ЦПК України містилася норма (ч. 2 ст. 146), відповідно до якої суд мав право постановити ухвалу про примусовий привід відповідача у разі його ухилення від проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи у справах про визнання батьківства, материнства.

Відповідно до чинної на сьогодні редакції ЦПК України законодавець не наділив суд таким повноваженням. Водночас, у ст. 109 ЦПК України міститься інше нормативне правило, відповідно до якого у разі ухилення учасника справи від подання експертам необхідних матеріалів, документів або від іншої участі в експертизі, якщо без цього провести експертизу неможливо, суд залежно від того, хто із цих осіб ухиляється, а також яке для них ця експертиза має значення, може визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні.

При цьому, як визначено у п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду № 5 від 12.06.2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» під час обговорення в попередньому судовому засіданні питання про призначення експертизи, а також в ухвалі про її призначення суд повинен роз'яснити наслідки ухилення від участі в експертизі. Застосування таких наслідків можливе лише після постановлення ухвали про призначення експертизи та підтвердження факту ухилення особи від участі в експертизі.

Прикладом застосування судами положень ст. 109 ЦПК України є рішення Печерського районного суду міста Києва від 09 лютого 2018 року, ухвалене у справі за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про оспорування батьківства. У мотивувальній частині рішення зазначено: в ході судового розгляду неодноразово призначалася судово-генетична експертиза. На вирішення експерта ставилося питання «Чи являється ОСОБА_1 біологічним батьком ОСОБА_2 народженого від ОСОБА_3?». Про час, дату і місце проведення експертизи відповідач був повідомлений належним чином, але у визначений експертом час на відбір зразків крові до експертної установи жодного разу не з'явилися, про що свідчать листи від Київського міського клінічного бюро судово-медичної експертизи (а. с. 184)., таким чином у суду є всі підстави вважати, що відповідач ухиляється від проведення судово-генетичної експертизи. Виходячи з цього, суд вважає доведеним, що не спростовано і самим відповідачем, що ОСОБА_1 не являється біологічним

батьком ОСОБА_2, оскільки відповідач протягом тривалого часу ухиляється від проведення судово-генетичної експертизи на встановлення батьківства з невідомих суду причин [143].

На наш погляд, визнання факту, для з'ясування якого була призначена експертиза, з одного боку, є дієвим засобом стимулювання відповідача або іншого учасника справи, щодо якого була призначена генотипоскопічна експертиза, до участі у ній. З іншого боку, визнання факту як наслідок відмови від участі в проведенні експертизи певною мірою суперечить завданню цивільного судочинства, яким відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК України є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Адже виникає питання: чи можна говорити про справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, якщо рішення суду про встановлення факту батьківства (материнства) базується на припущенні, що особа є батьком (матір'ю) дитини, а не на встановленні об'єктивної істини у справі?

Ще однією проблемою, яка обговорюється у науковій доктрині у зв'язку із проведенням генотипоскопічної експертизи, є обов'язковість її призначення. Низка вчених (С. І. Фесенко [183, с. 104–105], О. М. Ганкевич [19, с. 182]) наголошує на доцільності обов'язкового призначення відповідної експертизи у справах про оспорювання батьківства (материнства).

Законодавець у даному контексті обіймає чітку позицію. Відповідно до ст. 105 ЦПК України призначення експертизи судом є обов'язковим у разі заявлення клопотання про призначення експертизи обома сторонами. Призначення експертизи судом є обов'язковим також за клопотанням хоча б однієї із сторін, якщо у справі необхідно встановити: 1) характер і ступінь ушкодження здоров'я; 2) психічний стан особи; 3) вік особи, якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати.

Щодо обов'язковості експертизи ми погоджуємося з представниками наукової доктрини, що у справах про оспорування батьківства (материнства), а також його визнання призначення судом експертизи має бути обов'язковим за клопотанням хоча б однієї із сторін. Таку позицію ми обґрунтовуємо високим ступенем вірогідності відомостей щодо батьківства (материнства) особи, що містяться у висновку відповідної експертизи (понад 99,99%).

У зв'язку із цим, пропонуємо доповнити правову норму, що її містить ч. 1 ст. 105 ЦПК України, пунктом 4 такого змісту: «батьківство (материнство) особи».

Як наголошувалося вище, ще одним видом експертизи, яка призначається у справах про оспорування батьківства (материнства), є судово-почеркознавча експертиза.

Судово-почеркознавча експертиза призначається у випадках, коли визнання відповідачем свого батьківства виражене ним письмово (напис на фотографіях, записки, листи відповідача, щоденник, анкета, заява до пологового будинку, дитячих ясел, школи, відділу кадрів за місцем роботи чи навчання, в яких громадянин називав дитину своєю тощо), а відповідач заперечує причетність його до даного письмового визнання [19, с. 66].

Наприклад, при вирішенні однієї із справ про визнання батьківства до уваги була прийнята заява студента до деканату про надання йому матеріальної допомоги у зв'язку з народженням дитини, хоча в судовому засіданні він своє батьківство заперечував. По іншій справі, як доказ визнання відповідачем свого батьківства, була пред'явлена фотокартка відповідача з написом: «Моєму улюбленому сину Валерію». Це й було покладено в основу задоволення позову про визнання батьківства [19, с. 67].

Досліджуючи інститут доказів і доказування у справах про оспорування батьківства та материнства звернемо свій погляд на предмет доказування.

Відповідно до ч. 2 ст. 77 ЦПК України предметом доказування є обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Як слушно відмічає Г. В. Чурпіта, предмет доказування у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів перебуває під впливом матеріально-процесуального нормативно-правового регулювання. Обставини, які формують предмет доказування з огляду на їх регламентацію нормами сімейного права, визначаються залежно від специфіки останніх, яка зумовлена, у тому числі, наявністю у їх складі відкладальних умов, оціночних понять тощо. Водночас норми процесуального права надають суду конкретний юридичний інструментарій для дослідження і встановлення зазначених фактів [197, с. 204–205].

У справах про оспорування батьківства та материнства предмет доказування регламентований нормами, які містяться у статтях 136–139 СК України, і, виходячи з цього, кореспондується із виокремленими нами у межах підрозділу 2.1 дисертаційного роботи матеріально-правовими передумовами реалізації права на подання до суду позовних заяв про оспорування батьківства (материнства).

Крім того, у п. 11 своєї Постанови від 15.05.2006 р. № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» Пленум Верховного Суду України наголосив, що предметом доказування у справах про оспорування батьківства є відсутність кровного споріднення між особою, записаною батьком, і дитиною. У разі доведеності цієї обставини суд постановляє рішення про виключення оспорених відомостей з актового запису про народження дитини [168, с. 131].

Враховуючи наведене, предмет доказування у справах про оспорування батьківства (материнства) формують такі обставини:

1) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства особою, яка записана батьком дитини: а) позивач є особою, яка записана батьком дитини відповідно до ст. ст. 122, 124, 126 і 127 СК України (ч. 1 ст. 136 СК України); б) позов про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження пред'явлено після народження дитини і до досягнення нею повноліття (ч. 3 ст. 136 СК України); в) позивач в момент реєстрації себе батьком дитини не знав, що не є її батьком (ч. 5 ст. 136 СК України); г) позивач не давав згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 СК України (ч. 5 ст. 136 СК України); д) відсутність кровного зв'язку між позивачем та дитиною;

2) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства спадкоємцями особи, яка записана батьком дитини: а) особа, яка записана батьком дитини, померла до народження дитини (ч. 1 ст. 137 СК України); б) особа, яка записана батьком дитини, за життя подала до нотаріуса заяву про невизнання свого батьківства (ч. 1 ст. 137 СК України); в) відсутність кровного зв'язку між особою, яка записана батьком дитини, та дитиною;

3) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства визначеними законом спадкоємцями особи, яка записана батьком дитини (дружиною, батьками, дітьми): а) особа, яка записана батьком дитини, померла (ч. 3 ст. 137 СК України); б) особа, яка записана батьком дитини, через поважні причини не знала про те, що записана батьком дитини (ч. 3 ст. 137 СК України); в) відсутність кровного зв'язку між особою, яка записана батьком дитини, та дитиною;

4) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства свого чоловіка жінкою, яка народила дитину у шлюбі: а) позивачем є жінка, яка народила дитину у шлюбі (ч. 1 ст. 138 СК України); б) предметом позову є вимога про виключення запису про чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини (ч. 1 ст. 138 СК України);

в) інша особа подала заяву про визнання свого батьківства щодо дитини (ч. 2 ст. 138 СК України); г) відсутність кровного зв'язку між чоловіком жінки, яка народила дитину у шлюбі, і дитиною;

5) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування материнства жінкою, яка вважає себе матір'ю дитини: а) позивачем є жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, а відповідачем – жінка, яка записана матір'ю дитини (ч. 2 ст. 139 СК України); б) народження дитини жінкою-позивачем не є наслідком перенесення в її організм людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 2 ст. 123, ч. 2 ст. 139 СК України); в) народження дитини не є наслідком перенесення в організм жінки-відповідача ембріона людини, зачатого її чоловіком та позивачем в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 3 ст. 123, ч. 2 ст. 139 СК України); г) відсутність кровного зв'язку між жінкою, яка записана матір'ю дитини, і дитиною;

б) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування материнства жінкою, яка не вважає себе матір'ю дитини: а) позивачем є жінка, яка записана матір'ю дитини (ч. 1 ст. 139 СК України); б) жінка-позивач не вважає себе матір'ю дитини (ч. 1 ст. 139 СК України); в) відсутність кровного зв'язку між жінкою, яка записана матір'ю дитини і дитиною.

З проблемою визначення предмета доказування у справах про оспорування батьківства (материнства) тісно пов'язана проблема визначення кола підстав звільнення від доказування у таких справах. Відповідно до ст. 82 ЦПК України підставами звільнення від доказування є:

а) обставини, які визнаються учасниками справи, якщо суд не має обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих обставин або добровільності їх визнання. Обставини, які визнаються учасниками справи, зазначаються в заявах по суті справи, поясненнях учасників справи, їхніх представників.

Зокрема, у справах про оспорування батьківства (материнства) особа, яка записана батьком (матір'ю) дитини може визнати той факт, що вона є (або) не є біологічним батьком (матір'ю) дитини.

Так, наприклад у справі за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про оспорування батьківства та про виключення запису про батька з актового запису про народження, яка розглядалася Краснолиманським міським судом Донецької області, сторони визнали той факт, що позивач не є батьком дитини, що стало підставою для ухвалення судового рішення про виключення запису про батька з актового запису про народження [140].

Визнання сторонами відповідної обставини стало підставою для ухвалення рішення про виключення запису про батька з актового запису про народження і для Володимир-Волинського міського суду Волинської області [134].

Відмова від визнання обставин приймається судом, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози чи тяжкої обставини, або що обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною. Про прийняття відмови сторони від визнання обставин суд постановляє ухвалу. У разі прийняття судом відмови сторони від визнання обставин вони доводяться в загальному порядку;

б) обставини, визнані судом загальновідомими, тобто такими, що відомі широкому колу осіб, у тому числі і складу суду. Такі обставини не потребують доказування через очевидність об'єктивності їх існування. Зазвичай, загальновідомими є юридичні події (обставини, настання, зміна чи припинення яких не залежать від волі людини): аварія на Чорнобильській АЕС, землетрус, повінь тощо;

в) обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом, тобто

преюдиціальні факти. Преюдиціальний зв'язок рішень у цивільних, господарських або адміністративних справах пояснюється тим, що одні й ті самі факти можуть тягти за собою різні юридичні наслідки [4, с. 23];

г) обставини, встановлені стосовно певної особи рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, проте можуть бути у загальному порядку спростовані особою, яка не брала участі у справі, в якій такі обставини були встановлені.

г) обставини, встановлені у кримінальному провадженні вироком суду, ухвалою про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності, або постановою суду у справі про адміністративне правопорушення, що набрали законної сили, з питань, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою, про правові наслідки дій чи бездіяльності якої ухвалений вирок, ухвала або постанова суду.

Висновки до розділу 2

Дослідження окремих процесуальних аспектів, пов'язаних із пред'явленням до суду позовів про оспорування батьківства та материнства, дозволило нам дійти таких висновків:

1. Право на позов про оспорування батьківства (материнства) – можливість уповноваженої особи вимагати від суду вирішити справу, водночас, право на пред'явлення позову про оспорування батьківства (материнства) – це право особи звернутися до суду з позовом про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

2. Передумови реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства (материнства) поділяються на:

І) процесуальні передумови реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства (материнства), які визначають

процесуальні підстави для відкриття провадження у справі: а) заява підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства; б) відсутнє таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; в) у провадженні цього чи іншого суду відсутня справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; г) відсутнє рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим; д) відсутнє рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; є) після смерті фізичної особи, яка звернулася із позовною заявою або до якої пред'явлено позов, або оголошення її померлою спірні правовідносини допускають правонаступництво;

II) матеріально-правові передумови, які визначатимуть матеріальні підстави для відкриття провадження у справі. Матеріально-правові передумови реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства (материнства) різняться залежно від особи, яка звернулася до суду із відповідною позовною заявою. А саме, такими передумовами є:

1) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства особою, яка записана батьком дитини: а) позивач є особою, яка записана батьком дитини відповідно до ст. ст. 122, 124, 126 і 127 СК України; б) позов про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження пред'явлено після народження дитини і до досягнення нею повноліття; в) позивач в момент реєстрації себе батьком дитини не знав, що не є її батьком; г) позивач не давав згоду на застосування

допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 СК України;

2) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства спадкоємцями особи, яка записана батьком дитини: а) особа, яка записана батьком дитини, померла до народження дитини; б) особа, яка записана батьком дитини, за життя подала до нотаріуса заяву про невизнання свого батьківства;

3) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства визначеними законом спадкоємцями особи, яка записана батьком дитини (дружиною, батьками, дітьми): а) особа, яка записана батьком дитини, померла; б) особа, яка записана батьком дитини, через поважні причини не знала про те, що записана батьком дитини;

4) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства свого чоловіка жінкою, яка народила дитину у шлюбі: а) позивачем є жінка, яка народила дитину у шлюбі; б) предметом позову є вимога про виключення запису про чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини; в) інша особа подала заяву про визнання свого батьківства щодо дитини;

5) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування материнства жінкою, яка вважає себе матір'ю дитини: а) позивачем є жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, а відповідачем – жінка, яка записана матір'ю дитини; б) народження дитини жінкою-позивачем не є наслідком перенесення в її організм людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій; в) народження дитини не є наслідком перенесення в організм жінки-відповідача ембріона людини, зачатого її чоловіком та позивачем в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій;

б) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування материнства жінкою, яка не вважає себе матір'ю дитини: а) позивачем є

жінка, яка записана матір'ю дитини; б) жінка-позивач не вважає себе матір'ю дитини.

3. Цивільна юрисдикція суду – це компетенція суду щодо розгляду і вирішення цивільних справ.

4. Види цивільної юрисдикції суду:

1) предметна цивільна юрисдикція – визначає компетенцію суду щодо розгляду і вирішення цивільних справ залежно від предмета вимоги. Справи про оспорювання батьківства та материнства підпадають під предметну цивільну юрисдикцію суду і розглядаються в порядку загального позовного провадження, виходячи з того, що такі справи: а) виникають із сімейних правовідносин; б) характеризуються наявністю спору про право між двома сторонами – позивачем та відповідачем;

2) суб'єктна цивільна юрисдикція, що передбачає компетенцію суду щодо розгляду і вирішення цивільної справи залежно від її суб'єктного складу. Суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин щодо оспорювання батьківства та материнства завжди виступають фізичні особи (батько та (або) мати дитини). Відтак, справи про оспорювання батьківства та материнства за суб'єктним критерієм завжди є такими, що підпадають під цивільну суб'єктну юрисдикцію суду;

3) інстанційна цивільна юрисдикція суду передбачає розмежування компетенції між судами різних інстанцій залежно від виконуваних ними функцій. За критерієм інстанційності виокремлюється юрисдикція суду першої, апеляційної та касаційної інстанцій;

4) територіальна юрисдикція (підсудність) – це компетенція суду щодо розгляду і вирішення цивільних справ залежно від території, на яку поширюються його повноваження.

5. Позовні заяви про оспорювання батьківства (материнства) подаються до суду за правилами, встановленими для загальної, альтернативної або виключної територіальної юрисдикції (підсудності).

6. Зокрема, за правилами альтернативної підсудності до суду можуть бути пред'явлені такі позови:

а) до відповідача, місце реєстрації проживання або перебування якого невідоме, які пред'являються за місцезнаходженням майна відповідача чи за останнім відомим зареєстрованим його місцем проживання або перебування чи постійного його заняття (роботи) (ч. 9 ст. 28 ЦПК України);

б) до відповідача, який не має в Україні місця проживання чи перебування, які можуть пред'являтися за місцезнаходженням його майна або за останнім відомим зареєстрованим місцем його проживання чи перебування в Україні (ч. 10 ст. 28 ЦПК України).

7. За правилами виключної територіальної юрисдикції (підсудності) у справах про оспорування батьківства та материнства пред'являються зустрічний позов та позов третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, які незалежно від їх підсудності подаються до суду за місцем розгляду первісного позову (ч. 6 ст. 30 ЦПК України).

8. У справах про оспорування материнства та батьківства, на відміну від більшості справ, які розглядаються в порядку позовного провадження, перелік належних позивачів визначений нормами матеріального закону – СК України.

9. Належним позивачем у справах про оспорування батьківства є:

1) особа, яка записана батьком дитини відповідно до статей 122, 124, 126 і 127 СК України (ч. 1 ст. 136 СК України). Водночас, як зазначено у ч. 5 ст. 136 СК України, не має права оспорювати батьківство особа, записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком, а також особа, яка дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 СК України;

2) спадкоємці особи, яка була записана батьком дитини, але померла до народження дитини, проте за свого життя подала до нотаріуса заяву про невизнання свого батьківства (ч. 1 ст. 137 СК України);

3) спадкоємці особи, яка була записана батьком дитини, але померла після пред'явлення позову про виключення свого імені як батька з актового запису про народження дитини (ч. 2 ст. 137 СК України);

4) спадкоємці особи (дружина, батьки та діти), яка була записана батьком дитини, але через поважні причини не знала про це (ч. 3 ст. 137 СК України);

5) жінка, яка народила дитину у шлюбі, за умови подання іншою особою заяви про своє батьківство (частини 1, 2 ст. 138 СК України).

10. Належним позивачем у справах про оспорювання материнства є:

1) жінка, яка записана матір'ю дитини (ч. 1 ст. 139 СК України);

2) жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, крім таких випадків: а) перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 2 ст. 123 СК України); б) народження жінкою дитини після перенесення в її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 3 ст. 123 СК України).

11. У справах про оспорювання батьківства (материнства) активна процесуальна співучасть може мати місце у випадку, якщо позовна заява подається на підставі ст. 138 СК України, тобто жінкою, яка народила дитину у шлюбі, а предметом вимоги є виключення запису про свого чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини. У такому випадку у процесуальному статусі співучасника може виступати інший чоловік, який визнає своє батьківство щодо дитини.

12. Відповідач у справах про встановлення батьківства та материнства визначається, виходячи із того факту, хто є позивачем у справі. Так, наприклад, якщо пред'являється позов про оспорювання батьківства жінкою, яка народила дитину у шлюбі, то відповідачем за таким позовом буде чоловік позивачки, який записаний батьком дитини в актовому записі про народження дитини. Якщо ж позивачем у справі про оспорювання

материнства є жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, відповідачем за таким позовом буде жінка, яка записана як мати дитини в актовому записі про її народження, тощо.

13. У справах про оспорювання батьківства та материнства у цивільному процесуальному статусі третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть виступати жінка або чоловік, які поряд із позивачем, також вважають себе, відповідно, матір'ю або батьком дитини.

14. Найчастіше треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, беруть участь у справах про оспорювання батьківства та материнства на стороні відповідача. У відповідному цивільному процесуальному статусі можуть виступати: дитина, щодо якої оспорується батьківство або материнство; органи опіки та піклування; інші родичі дитини або будь-кого із її батьків тощо.

15. Формами участі у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, є:

а) звернення до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів і участь у цих справах.

б) участь у справі для подання висновків на виконання своїх повноважень (тільки для органів державної влади та органів місцевого самоврядування).

16. Для підтвердження наявності або відсутності фактичних даних, якими сторони обґрунтовують свої вимоги або заперечення, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи, можуть використовуватися всі передбачені ЦПК України (ч. 2 ст. 76) засоби доказування: письмові, речові і електронні докази; висновки експертів; показання свідків.

17. Розгляд і вирішення справ про оспорювання батьківства (материнства) неможливий без дослідження письмових доказів, якими, як правило, виступають: 1) свідоцтво про народження дитини; 2) документи (довідки) з медичних закладів (індивідуальна карта вагітної і породіллі,

історія пологів, обмінна карта пологового будинку (пологового відділення лікарні), карта (або виписка із карти) розвитку новонародженого, медичне свідоцтво про народження дитини, історія розвитку дитини, повідомлення про результат лікування безпліддя, реєстраційна генетична карта, медичний паспорт сім'ї тощо); 3) листи, заяви та інші документи, зміст яких може підтверджувати або факт визнання особою, яка записана батьком (матір'ю) дитини, свого батьківства (материнства), або факт не проживання однією сім'єю подружжя під час зачаття дитини, або факт неможливості позивача мати дітей тощо у справах про оспорування батьківства (материнства).

18. Електронні докази з плином часу набудуть широкого використання, адже текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, фотографії, відео- та звукозаписи тощо можуть містити дані про обставини, що можуть підтверджувати наявність або відсутність кровного зв'язку між дитиною та батьком (матір'ю).

19. Хоча цивільне процесуальне законодавство України і не визнає пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників самотійним засобом доказування у справі, водночас, передбачає можливість допиту таких осіб як свідків. У такому випадку обставини, які мають значення для справи, «набувають правового режиму доказів» у процесуальній формі показань свідків.

20. У справах про оспорування батьківства та материнства з метою визначення наявності кровної спорідненості між особами найчастіше призначаються такі види судових експертиз: 1) судово-урологічна; 2) судово-гінекологічна; 4) судово-генетична (генетипоскопічна); 4) судово-почеркознавча.

21. У справах про оспорування батьківства (материнства), а також його визнання призначення судом експертизи має бути обов'язковим за клопотанням хоча б однієї із сторін, що обумовлюється високим ступенем вірогідності відомостей щодо батьківства (материнства) особи, що містяться у висновку відповідної експертизи (понад 99, 99%).

22. У справах про оспорювання батьківства та материнства предмет доказування регламентований нормами, які містяться у статтях 136–139 СК України, і, виходячи з цього, кореспондується із матеріально-правовими передумовами реалізації права на подання до суду позовних заяв про оспорювання батьківства (материнства).

23. З метою оптимізації сімейного та цивільного процесуального законодавства України пропонуємо:

а) доповнити СК України правовою нормою такого змісту:

«Стаття 139-1. Право дитини на оспорювання батьківства, материнства

1. Дитина має право спорити батьківство (материнства) свого батька (матері), пред'явивши позов про виключення запису як батька (матері) з актового запису про своє народження».

б) доповнити правову норму, що її містить ч. 1 ст. 105 ЦПК України, пунктом 4 такого змісту: «батьківство (материнство) особи».

в) викласти у новій редакції назву §1 глави 2 розділу 1 ЦПК України, як-от: «Предметна юрисдикція».

РОЗДІЛ 3.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ І ВИРІШЕННЯ СУДОМ СПРАВ ПРО ОСПОРЮВАННЯ БАТЬКІВСТВА ТА МАТЕРИНСТВА

3.1 Відкриття провадження у справах про оспорювання батьківства та материнства

Відкриття провадження у справі є стадією цивільного процесу, на якій суд вирішує питання про відкриття провадження у конкретній цивільній справі в суді першої інстанції, перевіряє наявність у особи, яка звернулася до суду, права на відповідне звернення і дотримання встановленого порядку його реалізації [96, с. 117].

Відповідно до ч. 1 ст. 187 ЦПК України за відсутності підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження суд відкриває провадження у справі протягом п'яти днів з дня надходження позовної заяви або заяви про усунення недоліків, поданої в порядку, передбаченому ст. 185 ЦПК України.

Порядок реалізації права на пред'явлення позову регламентовано статтями 175–177, 184–188 ЦПК України. Такий порядок, зокрема, передбачає: 1) дотримання вимог щодо оформлення позовної заяви (ст. ст. 175–177 ЦПК України); 2) наявність дієздатності у заявника (п. 1 ч. 4 ст. 185 ЦПК України); 3) сплату судового збору (ч. 4 ст. 177 ЦПК України).

У позовному провадженні право на судовий захист реалізується шляхом пред'явлення позову. Відповідно до ч. 1 ст. 184 ЦПК України позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді.

Розглянемо особливості форми та змісту позовної заяви про оспорювання батьківства (материнства).

Відповідно до ч. 3 ст. 175 ЦПК України позовна заява про оспорювання батьківства (материнства) повинна містити:

1) найменування суду першої інстанції, до якого подається заява (п. 1 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Як нами було визначено вище, позовні заяви про оспорювання батьківства (материнства) подаються до суду за правилами, встановленими для загальної, альтернативної або виключної територіальної юрисдикції (підсудності), виходячи з яких і визначається суд, до якого подається відповідна заява;

2) повне ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) сторін та інших учасників справи, їх місце проживання чи перебування, поштовий індекс, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості позивачу відомі), відомі номери засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти (п. 2 ч. 3 ст. 175 ЦПК України);

3) зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорюються (п. 3 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Виходячи з того, що вимога про оспорювання батьківства (материнства) є особистою немайновою, ціна позову у такій позовній заяві не зазначається. Водночас, якщо позовна заява містить не тільки вимогу про виключення запису про особу як батька (матір) з актового запису про народження дитини, але й інші вимоги майнового характеру (наприклад, про відшкодування завданої моральної шкоди), в позовній заяві обов'язково зазначається обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорюються;

4) зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд

визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з них (п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Як учені-процесуалісти, так і фахівці у галузі матеріального приватного права здебільшого визначають спосіб захисту як визначений законом або договором захід примусового характеру, за допомогою якого забезпечується відновлення (визнання) порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та інтересів, а також вплив на правопорушника [68, с. 41; 84, с. 54; 85, с. 139; 130, с. 34; 94, с. 109; 182, с. 9; 147, с. 31; 152, с. 346].

Відповідно до ст. 14 Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 р. кожен має право на ефективний спосіб правового захисту перед судом.

Перелік способів судового захисту сімейних прав та інтересів встановлений у ч. 2 ст. 18 СК України. Зокрема, відповідно до зазначеної норми суд має право захистити сімейні права та інтереси шляхом: 1) встановлення правовідношення (п. 1 ч. 2 ст. 18 СК України); 2) примусового виконання добровільно не виконаного обов'язку (п. 2 ч. 2 ст. 18 СК України); 3) припинення правовідношення, а також його анулювання (п. 3 ч. 2 ст. 18 СК України); 4) припинення дій, які порушують сімейні права (п. 4 ч. 2 ст. 18 СК України); 5) відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права (п. 5 ч. 2 ст. 18 СК України); 6) відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено СК України або договором (п. 6 ч. 2 ст. 18 СК України); 7) зміни правовідношення (п. 7 ч. 2 ст. 18 СК України); 8) визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб (п. 8 ч. 2 ст. 18 СК України).

І хоча передбачений СК України перелік способів захисту є вичерпним, слід погодитися з наявною у науковій доктрині позицією про те, що суд може захистити право особи як у спосіб, передбачений законом, так і у спосіб, який законом не передбачений, але є ефективним, тобто таким, що є адекватним змісту порушеного права, характеру порушення та наслідкам, які це порушення потягло за собою [202, с. 200; 91, с. 13–14].

До речі, саме з таких позицій виходить і законодавець, який у п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України наголошує на тому, що суд може захистити порушене, невизнане або оспорюване право і в інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні.

Ще одним питанням, яке потребує розв'язання, є з'ясування: у який спосіб відбувається захист сімейних прав та інтересів у справах про оспорювання батьківства та материнства та яким при цьому є зміст позовних вимог?

На підставі аналізу статей 136–139 СК України, а також враховуючи наші попередні висновки, зроблені у межах підрозділу 1.2 дисертаційної роботи, можна стверджувати, що оспорювання батьківства (материнства) являє собою заперечення наявності кровної спорідненості між батьком (матір'ю) та дитиною, що здійснюється шляхом пред'явлення позову про виключення особи як батька (матері) дитини з актового запису про народження дитини.

Виходячи з цього, предметом позову про оспорювання батьківства (материнства) є вимога про виключення особи як батька (матері) дитини з актового запису про народження дитини.

Водночас, слід зазначити: з приводу визначення предмета позову у справах про оспорювання батьківства (материнства) позиції науковців розділилися.

Так, З. В. Ромовська звертає увагу на те, що оспорення батьківства – це процес, який розпочинається пред'явленням до суду не «вимоги про оспорення», а вимоги про виключення імені особи як батька з актового запису про народження дитини [148, с. 274].

На погляд Л. М. Баранової, оспорювання батьківства (материнства) – це невизнання особою реєстрації себе як батька (матері) дитини [152, с. 162].

На думку О. М. Ганкевич, якщо справи про оспорювання батьківства, які розпочинаються пред'явленням позову про виключення запису особи як

батька з актового запису про народження дитини закінчуються ухваленням рішення суду про виключення з актового запису про народження дитини запису про позивача як батька, то єдиним предметом позову, тобто матеріально-правовою вимогою позивача до відповідача, є не оспорювання батьківства, яке позивач зрештою ставить під сумнів під час доказової діяльності у суді, а виключення його як батька з актового запису про народження дитини [19, с. 111].

Г. Я. Тріпульткий з цього приводу пише: «В статті СК, що передбачають оспорювання батьківства (материнства), необхідно внести зміни, закріпивши, що позивачі в даних випадках звертаються з вимогою не «про виключення запису», а з вимогою «про оспорювання батьківства (материнства) [182, с. 147]».

С. Ю. Гаврилова в дисертаційному дослідженні «Судочинство у справах про оспорювання батьківства (материнства)» стверджує, що в судовому порядку, крім оспорювання батьківства (материнства), можливе оспорювання виключно запису про батьківство (материнства) за умови порушень, допущених при вчиненні такого запису в органах запису актів цивільного стану. Це можуть бути такі зловживання працівників органів ДРАЦСу, як вчинення запису про батьківство за заявою, підписаною тільки матір'ю, а також, якщо заява подана під впливом погроз, насильства, або в стані коли позивач не розумів значення своїх дій чи не міг керувати ними, тобто з порушенням волевиявлення особи. В таких випадках, на думку вченої, суд не повинен розглядати питання про походження дитини, оскільки вважається, що особі на момент запису її батьком дитини було відомо, що вона фактично не є батьком цієї дитини. Суд повинен дослідити тільки обставини вчинення запису і дати їм оцінку [16, с. 206–209].

Наша позиція з приводу наведених поглядів є наступною.

Відповідно до ст. 121 СК України права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому органом ДРАЦСу в порядку, встановленому статтями 122 та 125 СК України.

Як визначено у ч. 1 ст. 122 СК України, дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя. Походження дитини від подружжя визначається на підставі Свідоцтва про шлюб та документа закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини.

Водночас, відповідно до ст. 125 СК України якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від матері визначається на підставі документа закладу охорони здоров'я про народження нею дитини. Якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від батька визначається: 1) за заявою матері та батька дитини; 3) за рішенням суду.

Аналіз наведених правових норм дає підстави стверджувати, що сімейне законодавство України встановлює презумпцію батьківства, яка полягає у тому, що батьком дитини вважається визначена законом особа: або чоловік матері дитини, з яким вона перебуває у шлюбі, або чоловік, який спільно з матір'ю дитини подав до органу ДРАЦСу заяву про визначення походження дитини, або особа, визначена як батько дитини за рішенням суду. Водночас, матір'ю дитини вважається жінка, визначена як мати у документі закладу охорони здоров'я про народження нею дитини.

Таким чином, визначаючи походження дитини, законодавець не завжди виходить із наявності кровного споріднення між дитиною та її батьками, встановлюючи, у тому числі, як підстави виникнення батьківського правовідношення факт перебування у шлюбі, або наявність відповідного волевиявлення. Єдиним обов'язковим елементом юридичного складу у даному випадку залишається проведення органом ДРАЦСу актового запису про народження дитини. Отже, походження дитини від батьків завжди визначається актовим записом про її народження, який проводиться органом ДРАЦСу за наявності визначених законом підстав, які не завжди пов'язуються із кровним спорідненням між дитиною та її батьками.

Виходячи з цього, предметом позову про оспорування батьківства (материнства) завжди буде вимога про виключення особи як батька (матері)

дитини з актового запису про народження дитини, проте підстави такого позову можуть бути різними.

Друге поставлене нами питання: у який спосіб відбувається захист сімейних прав та інтересів у справах про оспорювання батьківства та материнства? На наш погляд, у зазначених справах таким способом захисту є припинення правовідношення.

Припинення правовідношення є способом захисту сімейних прав та інтересів, що передбачає припинення існування відповідного правового зв'язку (прав та обов'язків) між сторонами [197, с. 113].

В теорії цивільного процесу припинення правовідношення, зазвичай, вважається наслідком ухвалення перетворювальних судових рішень, особливістю яких є те, що ними вноситься дещо нове в існуючі між сторонами правовідносини: перетворювальне рішення не тільки підтверджує право на перетворення правовідношення, але і здійснює це право, внаслідок чого правовідношення, на яке воно спрямоване, змінюється чи припиняється (М. А. Гурвич) [33, с. 1–12; 34, с. 77–81; 161, с. 108–110].

А. О. Добровольський та С. О. Іванова обстоюють протилежну позицію, роблячи акцент на тому, що навіть тоді, коли суд ухвалює рішення про припинення правовідношення, відповідне припинення відбувається не на підставі судового рішення і не внаслідок цього рішення, а на підставі визнаного судом права позивача на припинення правовідношення, права, яке існувало у позивача на підставі закону і фактів дійсності, права, яке з'явилося до суду і незалежно від суду [38, с. 79]. Аналогічної думки дотримується М. Б. Зейдер, який уточнює, що судові рішення не є юридичним фактом у сфері матеріального права [64, с. 91–92]. Такий погляд підтримують Л. І. Анісімова [1, с. 46–51] та О. О. Красавчиков [89, с. 132–133].

У відповідному контексті ми поділяємо позицію З. В. Ромовської, яка пише: «Судове рішення є завершальною ланкою у ланцюгу юридичних фактів, що змінюють чи припиняють правовідношення, і воно має не тільки процесуальне, але і матеріально-правове значення. Зокрема, теорію

перетворювальних рішень найбільш переконливо підтверджують рішення про скасування усиновлення, позбавлення батьківських прав, зміну розміру аліментів тощо. У зазначених випадках закон встановлює перелік підстав для зміни чи припинення правовідношення, але для того, щоб це відбулося, необхідне рішення суду, в якому визнається наявність певних обставин, на їх підставі робиться висновок і формулюється владне веління» [147, с. 98–99].

Таким чином, у справах про оспорування батьківства та материнства суд здійснює захист сімейних прав та інтересів шляхом припинення правовідносин між батьком (матір'ю) та дитиною;

5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини (п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

У позовній заяві про оспорування батьківства (материнства) позивач має зазначити підставу позову, тобто ті юридичні факти, на основі яких позивач обґрунтовує свої вимоги відповідно до норм сімейного права (ст. ст. 136–140 СК України), що поширюються на спірні правовідносини. Виклад таких обставин дозволяє, насамперед, окреслити предмет доказування у цивільній справі.

При цьому законодавець не вимагає від позивача, щоб він здійснював кваліфікацію спірних правовідносин, тобто зазначав у позовній заяві, на яких правових нормах ґрунтується його позов. Це пов'язано із тим, що обов'язок здійснювати кваліфікацію правовідносин покладається на суд, який і повинен визначати, чи поширюється та або інша норма на спірні правовідносини. Проте з метою забезпечення більш швидкого розгляду цивільної справи і спрощення діяльності суду (судді) позивачеві бажано у позовній заяві зазначати не лише фактичні дані справи, а й статті закону, які він поклав в основу своєї правової позиції [193, с. 229].

Поряд із цим, цивільний процесуальний закон вимагає від позивача зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини. Слід погодитися з висловленою у юридичній літературі думкою про те, що у п. 5 ч. 3 ст. 175

ЦПК України є певна неточність. У ній мова йде про докази, а насправді законодавець мав на увазі засоби доказування, адже доказами є фактичні дані, інформація, а засобами доказування – конкретні форми її отримання чи закріплення. Таким чином, позивач у своїй позовній заяві має зазначити саме засоби доказування, в яких містяться докази, що дозволять довести його правову позицію, і про які йому відомо. Але це не означає, що позивач повинен разом із позовною заявою подавати усі необхідні докази (засоби доказування) [193, с. 229].

Враховуючи наведене, пропонуємо оптимізувати цивільне процесуальне законодавство України, виклавши п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України у новій редакції: «виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення засобів доказування, в яких містяться докази, що підтверджують вказані обставини»;

б) відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися, в тому числі, якщо законом визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору (п. 6 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Слід зазначити, що у справах про оспорування батьківства (материнства) обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору не передбачений. Крім того, вбачається, що вжиття заходів досудового врегулювання спору у справах про оспорування батьківства (материнства), фактично, є неможливим, адже досягнення домовленості між сторонами про те, хто є батьком (матір'ю) дитини не є підставою для внесення змін до актового запису про народження дитини;

7) відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися (п. 7 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Відповідно до ч. 1–2 ст. 149 ЦПК України суд за заявою учасника справи має право вжити передбачених ст. 150 ЦПК України заходів забезпечення позову. Забезпечення позову допускається як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття таких

заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист, або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду.

Виходячи з того, що вимога про оспорювання батьківства (материнства) є особистою немайновою і виконання відповідного судового рішення покладається на органи ДРАЦСу, видається, що у таких справах заходи забезпечення позову, як правило, не вживаються.

Відповідно до ч. 1–6 ст. 116 ЦПК України заява про забезпечення доказів може бути подана до суду як до, так і після подання позовної заяви. Забезпечення доказів до подання позовної заяви здійснюється судом першої інстанції за місцезнаходженням засобу доказування або за місцем, де повинна бути вчинена відповідна процесуальна дія. Забезпечення доказів після подання позовної заяви здійснюється судом, який розглядає справу.

У разі подання заяви про забезпечення доказів до подання позовної заяви заявник повинен подати позовну заяву протягом десяти днів з дня постановлення ухвали про забезпечення доказів. У разі неподання позовної заяви у зазначений строк, повернення позовної заяви або відмови у відкритті провадження суд скасовує ухвалу про вжиття заходів забезпечення доказів не пізніше наступного дня після закінчення такого строку або постановлення судом ухвали про повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження.

Якщо ухвала про забезпечення доказів на момент її скасування була виконана повністю або частково – отримані судом докази (показання свідків, висновки експертів тощо) не можуть бути використані в іншій справі. Особа, яка подала заяву про забезпечення доказів, зобов'язана відшкодувати судові витрати, а також збитки, спричинені у зв'язку із забезпеченням доказів, у разі неподання позовної заяви у строк, зазначений в частині п'ятій цієї статті, а також у разі відмови у позові.

Щодо забезпечення доказів у справах про оспорування батьківства (материнства), то способами забезпечення таких доказів можуть бути: допит свідків, призначення експертизи, витребування та (або) огляд доказів, у тому числі за їх місцезнаходженням, заборона вчиняти певні дії щодо доказів та зобов'язання вчинити певні дії щодо доказів;

8) перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначення доказів, які не можуть бути подані разом із позовною заявою (за наявності); зазначення щодо наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви (п. 8 ч. 3 ст. 175 ЦПК України);

9) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи (п. 9 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

У справах про оспорування батьківства (материнства) позивач несе такі види судових витрат: судовий збір, а також у випадку призначення експертизи – витрати на її проведення.

Розмір судового збору визначається на підставі Закону України «Про судовий збір». Позовна заява про виключення запису про особу як батька (матір) дитини з актового запису про народження дитини відноситься до позовної заяви немайнового характеру. Відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» з позовних заяв немайнового характеру ставка судового збору встановлюється у розмірі 0,1 розміру мінімальної заробітної плати.

Відповідно до ч. 6–9 ст. 139 ЦПК України розмір витрат на підготовку експертного висновку на замовлення сторони, проведення експертизи, залучення спеціаліста, оплати робіт перекладача встановлюється судом на підставі договорів, рахунків та інших доказів. Розмір витрат на оплату робіт залученого стороною експерта, спеціаліста, перекладача має бути співмірним зі складністю відповідної роботи, її обсягом та часом, витраченим ним на виконання робіт. У разі недотримання вимог щодо співмірності витрат суд

може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача, які підлягають розподілу між сторонами. Обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат, які підлягають розподілу між сторонами.

Якщо позовна заява подається особою, звільненою від сплати судового збору відповідно до закону, у ній зазначаються підстави звільнення позивача від сплати судового збору (ч. 4 ст. 175 ЦПК України).

10) підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав (п. 10 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Зазначена норма є новелою цивільного процесуального законодавства України. Вбачається, таке підтвердження має здійснюватися в довільній формі, як-от: «Я, Іванов Іван Іванович, підтверджую, що мною не подано іншого позову (позовів) до Петренко Петра Петровича з тим самим предметом та з тих самих підстав».

У позовній заяві можуть бути вказані й інші відомості, необхідні для правильного вирішення спору (ч. 6 ст. 175 ЦПК України).

Позовна заява про оспорювання батьківства (материнства) має супроводжуватися низкою обов'язкових додатків, серед яких:

1) копії позовної заяви та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб;

2) у разі необхідності – клопотання та заяви позивача про звільнення (відстрочення, зменшення) від сплати судового збору, про призначення експертизи, витребування доказів тощо;

3) документи, що підтверджують сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі, або документи, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону;

4) всі наявні у позивача докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (якщо подаються письмові чи електронні докази позивач може додати до позовної заяви копії відповідних доказів);

5) довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача, якщо позовна заява подається представником позивача.

Після пред'явлення позовної заяви про оспорювання батьківства (материнства) до суду суддя має здійснити наступні процесуальні дії: 1) перевірити відповідність позовної заяви вимогам ст. 175, 177 ЦПК України; 2) встановити наявність чи відсутність підстав для відмови у відкритті провадження у справі, повернення заяви або залишення її без руху (статті 185–186 ЦПК України); 3) за наслідками проведення указаних процесуальних дій прийняти відповідне рішення.

При цьому на даній стадії цивільного процесу у справах щодо оспорювання батьківства (материнства) суддя має право постановити одну із таких ухвал: про відкриття провадження у справі (ч. 2 ст. 187 ЦПК України); про залишення позовної заяви без руху (ч. 1, 2 ст. 185 ЦПК України); про повернення позовної заяви (ч. 3–7 ст. 185 ЦПК України); про відмову у відкритті провадження у справі (ч. 2–5 ст. 186 ЦПК України).

Питання про відкриття провадження у справі (відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позовної заяви без руху) суддя вирішує одноособово. Процесуальний закон (ч. 1 ст. 187 ЦПК України) встановлює строк, протягом якого суддя повинен вирішити питання по відкриття провадження у справі – протягом п'яти днів з дня надходження позовної заяви або заяви про усунення недоліків.

Встановивши, що позовна заява про оспорювання батьківства (материнства) відповідає вимогам статей 175, 177 ЦПК України, і перевіrivши додержання всіх передумов відкриття провадження у справі, суддя постановляє ухвалу про прийняття позовної заяви до розгляду та відкриття провадження, в якій зазначаються: 1) найменування суду, прізвище

та ініціали судді, який відкрив провадження у справі, номер справи; 2) найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові за його наявності для фізичних осіб) сторін, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання (для фізичних осіб); 3) предмет та підстави позову; 4) за якими правилами позовного провадження (загального чи спрощеного) буде розглядатися справа; 5) дата, час і місце підготовчого засідання, якщо справа буде розглядатися в порядку загального позовного провадження; 6) результат вирішення заяв і клопотань позивача, що надійшли разом із позовною заявою, якщо їх вирішення не потребує виклику сторін; 7) строк для подання відповідачем відзиву на позов; 8) строк надання пояснень третіми особами, яких було залучено при відкритті провадження у справі; 9) веб-адреса сторінки на офіційному веб-порталі судової влади України в мережі Інтернет, за якою учасники справи можуть отримати інформацію щодо справи, що розглядається (ч. 2 ст. 187 ЦПК України).

Якщо при відкритті провадження у справі про оспорування батьківства (материнства) було вирішено питання про залучення третіх осіб, позивач не пізніше двох днів з дня вручення копії ухвали про відкриття провадження у справі повинен направити таким третім особам копії позовної заяви з додатками, а докази такого направлення надати суду до початку підготовчого засідання (ч. 3 ст. 187 ЦПК України).

У разі якщо відповідачем у позовній заяві вказана фізична особа, яка не є суб'єктом підприємницької діяльності, суд не пізніше двох днів з дня надходження позовної заяви до суду звертається до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи щодо надання інформації про зареєстроване місце проживання (перебування) такої фізичної особи. Інформація про місце проживання (перебування) фізичної особи має бути надана протягом п'яти днів з моменту отримання відповідним органом реєстрації місця проживання та перебування особи відповідного звернення суду. Суддя з метою визначення підсудності може також користуватися даними Єдиного державного демографічного реєстру. Якщо за результатами

отриманої судом інформації буде встановлено, що справа не підсудна цьому суду, суд надсилає справу за підсудністю в порядку, встановленому ст. 31 ЦПК України (ч. 6–9 ст. 187 ЦПК України).

Якщо отримана судом інформація не дає можливості встановити зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи, суд вирішує питання про відкриття провадження у справі. Подальший виклик такої особи як відповідача у справі здійснюється через оголошення на офіційному веб-порталі судової влади України (ч. 10 ст. 187 ЦПК України).

Суддя, встановивши, після відкриття провадження у справі про оспорування батьківства (материнства), що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у статтях 175, 177 ЦПК України, постановляє ухвалу не пізніше наступного дня, в якій зазначаються підстави залишення заяви без руху, про що повідомляє позивача і надає йому строк для усунення недоліків, який не може перевищувати п'яти днів з дня вручення позивачу ухвали. Якщо позивач усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом, суд продовжує розгляд справи, про що постановляє ухвалу не пізніше наступного дня з дня отримання інформації про усунення недоліків. Якщо позивач не усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом, позовна заява залишається без розгляду (ч. 11–13 ст. 187 ЦПК України).

3.2 Підготовче провадження у справах про оспорування батьківства материнства

Підготовче провадження є другою стадією цивільного процесу, під час якої відбувається розгляд і вирішення цивільних справ про оспорування батьківства та материнства. Саме під час підготовчого провадження закладаються основи для правильного та швидкого вирішення справи будь-якого виду судового провадження, а недооцінка, помилки і прорахунки

суддів від самого початку задають невірний напрям всього судового розгляду справи і нерідко є причинами скасування судових рішень [93, с. 8].

Як визначено у ч. 1 ст. 189 ЦПК України, завданнями підготовчого провадження є: 1) остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу; 2) з'ясування заперечень проти позовних вимог; 3) визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів; 4) вирішення відводів; 5) визначення порядку розгляду справи; 6) вчинення інших дій з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті.

Підготовче провадження починається відкриттям провадження у справі і закінчується закриттям підготовчого засідання. Підготовче провадження має бути проведене протягом шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений не більше ніж на тридцять днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду (ч. 2–3 ст. 189 ЦПК України).

Процесуальною формою підготовчого провадження у справах про оспорування батьківства (материнства) є підготовче засідання, дата і час якого призначаються суддею з урахуванням обставин справи і необхідності вчинення відповідних процесуальних дій. Підготовче засідання має бути розпочате не пізніше ніж через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі.

До проведення підготовчого засідання сторони у справах про оспорування батьківства (материнства) мають право обмінятися заявами по суті справи. А саме: відповідач має право подати відзив на позовну заяву (відзив); позивач має право надати відповідь на відзив; відповідач – заперечення щодо відповіді на відзив; третя особа має право подати пояснення щодо позову або відзиву.

Зокрема, як визначено у ст. 178 ЦПК України, у відзиві у справі про оспорювання батьківства (материнства) відповідач викладає заперечення проти позову про виключення запису про нього (неї) як батька (матір) з актового запису про народження дитини. Відзив повинен містити:

- 1) ім'я позивача і номер справи (п. 1 ч. 3 ст. 178 ЦПК України);
- 2) ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) відповідача, його місце проживання чи перебування, поштовий індекс, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб – громадян України, номери засобів зв'язку, офіційну електронну адресу та адресу електронної пошти, за наявності (п. 2 ч. 3 ст. 178 ЦПК України);
- 3) у разі повного або часткового визнання позовних вимог – вимоги, які визнаються відповідачем (п. 3 ч. 3 ст. 178 ЦПК України). У справах про оспорювання батьківства (материнства) визнання позовних вимог зустрічається досить часто і є підставою для ухвалення рішення суду про задоволення позову [135];
- 4) обставини, які визнаються відповідачем, а також правову оцінку обставин, надану позивачем, з якою відповідач погоджується (п. 4 ч. 3 ст. 178 ЦПК України). Вбачається, у справах про оспорювання батьківства (материнства) відповідач може визнати певні обставини, які входять до предмета доказування у відповідних справах, як-от: факт спільного проживання, факт наявності або відсутності спілкування із дитиною тощо. Крім того, відповідач може визнати правову кваліфікацію відповідних правовідносин, надану позивачем;
- 5) заперечення (за наявності) щодо наведених позивачем обставин та правових підстав позову, з якими відповідач не погоджується, із посиланням на відповідні докази та норми права (п. 5 ч. 3 ст. 178 ЦПК України). У справах про оспорювання батьківства (материнства) відповідач (наприклад, особа, яка записана як батько (мати) дитини в актовому записі про народження дитини) може заперечувати, зокрема, той факт, що батьком

(матір'ю) дитини є позивач. При цьому цивільний процесуальний закон вимагає підтвердити відповідне заперечення не тільки доказами, але й посиланням на норми права, у даному випадку норми СК України;

6) перелік документів та інших доказів, що додаються до відзиву, та зазначення документів і доказів, які не можуть бути подані разом із відзивом, із зазначенням причин їх неподання (п. 6 ч. 3 ст. 178 ЦПК України);

7) заперечення (за наявності) щодо заявленого позивачем розміру судових витрат, які позивач поніс та очікує понести до закінчення розгляду справи по суті (п. 7 ч. 3 ст. 178 ЦПК України);

8) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які відповідач поніс і які очікує понести в зв'язку із розглядом справи (п. 8 ч. 3 ст. 178 ЦПК України).

До відзиву додаються: 1) докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються заперечення відповідача, якщо такі докази не надані позивачем; 2) документи, що підтверджують надіслання (надання) відзиву і доданих до нього доказів іншим учасникам справи. Відповідно до ч. 4 ст. 178 ЦПК України копія відзиву та доданих до нього документів іншим учасникам справи повинна бути надіслана (надана) одночасно з надісланням (наданням) відзиву до суду.

Відзив подається в строк, встановлений судом, який не може бути меншим п'ятнадцяти днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі. Суд має встановити такий строк подання відзиву, який дозволить відповідачу підготувати його та відповідні докази, а іншим учасникам справи – отримати відзив не пізніше першого підготовчого засідання у справі. У разі ненадання відповідачем відзиву у встановлений судом строк без поважних причин суд вирішує справу за наявними матеріалами (ч. 7 ст. 178 ЦПК України).

Отримавши відзив на позовну заяву, позивач у справах про оспорування батьківства (материнства) має право надати відповідь на відзив, у якій він викладає свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених

відповідачем у відзиві заперечень і мотиви їх визнання або відхилення. Відповідь на відзив підписується позивачем або його представником. До відповіді на відзив застосовуються правила, встановлені ч. 3–5 ст. 178 ЦПК України.

Відповідь на відзив подається в строк, встановлений судом. Суд має встановити такий строк подання відповіді на відзив, який дозволить позивачу підготувати свої міркування, аргументи та відповідні докази, іншим учасникам справи – отримати відповідь на відзив завчасно до початку розгляду справи по суті, а відповідачу – надати учасникам справи заперечення завчасно до початку розгляду справи по суті (ч. 4 ст. 179 ЦПК України).

У подальшому обмін документами по суті справи продовжується тим, що відповідач у справах про оспорування батьківства (материнства) має право подати суду заперечення щодо відповіді на відзив, у якому він викладає свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених позивачем у відповіді на відзив пояснень, міркувань і аргументів і мотиви їх визнання або відхилення. Заперечення підписується відповідачем або його представником. До заперечення застосовуються правила, встановлені ч. 3–5 ст. 178 ЦПК України. Заперечення подається в строк, встановлений судом. Суд має встановити такий строк подання заперечення, який дозволить іншим учасникам справи отримати заперечення завчасно до початку розгляду справи по суті (ст. 180 ЦПК України).

Окрім сторін та третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, участь в обміні заявами по суті справи мають право брати й треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Як вже наголошувалося, у справах про оспорування батьківства (материнства) у відповідному процесуальному статусі можуть виступати: дитина, щодо якої оспорується батьківство або материнство; органи опіки та піклування; інші родичі дитини або будь-кого із її батьків тощо.

Третя особа у справах про оспорювання батьківства (материнства) залежно від того, на стороні позивача або відповідача вона виступає, має право надати свої пояснення щодо позову або відзиву, у яких викласти свої аргументи і міркування на підтримку або заперечення проти позову. Пояснення третьої особи підписуються третьою особою або її представником. До пояснень третьої особи застосовуються правила, встановлені ч. 3–6 ст. 178 ЦПК України. Пояснення третьої особи подаються в строк, встановлений судом. Суд має встановити такий строк, який дозволить третій особі підготувати свої міркування, аргументи та відповідні докази та надати пояснення до позову або відзиву, а іншим учасникам справи – отримати відповідь на такі пояснення завчасно до початку розгляду справи по суті.

Після обміну заявами по суті справи для виконання завдань підготовчого провадження проводиться підготовче засідання. Проаналізуємо детальніше порядок проведення підготовчого засідання у справах про оспорювання батьківства (материнства).

Відповідно до ч. 2 ст. 197 ЦПК України у підготовчому засіданні у справах про оспорювання батьківства (материнства) суд:

1) оголошує склад суду, а також прізвища, імена та по батькові секретаря судового засідання, перекладача, спеціаліста, з'ясовує наявність підстав для відводів;

2) з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, передати справу на розгляд третейського суду або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді.

Мирова угода укладається сторонами з метою врегулювання спору на підставі взаємних поступок і має стосуватися лише прав та обов'язків сторін. У мировій угоді сторони можуть вийти за межі предмета спору за умови, що мирова угода не порушує прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. Сторони можуть укласти мирову угоду і повідомити про це суд, зробивши спільну письмову заяву, на будь-якій стадії судового процесу. До

ухвалення судового рішення у зв'язку з укладенням сторонами мирової угоди суд роз'яснює сторонам наслідки такого рішення, перевіряє, чи не обмежені представники сторін вчинити відповідні дії (ч. 1–3 ст. 207 ЦПК України).

Укладена сторонами мирова угода затверджується ухвалою суду, в резолютивній частині якої зазначаються умови угоди. Затверджуючи мирову угоду, суд цією ж ухвалою одночасно закриває провадження у справі. Суд постановляє ухвалу про відмову у затвердженні мирової угоди і продовжує судовий розгляд, якщо: 1) умови мирової угоди суперечать закону чи порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб, є невиконуваними; або 2) одну із сторін мирової угоди представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє (ч. 1–3 ст. 207 ЦПК України).

Вбачається, у справах про оспорювання батьківства (материнства) предметом мирової угоди у більшості випадків виступає визнання сторонами спору, хто є батьком (матір'ю) дитини.

Відповідно до ч. 1 ст. 21 ЦПК України сторони мають право передати спір на розгляд третейського суду, крім випадків, встановлених законом. Як визначено у п. 4 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про третейські суди», третейські суди в порядку, передбаченому законом, можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, за винятком справ у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів). Виходячи з цього, можна стверджувати, що справи про оспорювання батьківства (материнства) не можуть бути передані на розгляд третейського суду.

Щодо врегулювання спору про оспорювання батьківства (материнства) за участю судді. Відповідно до статей 201–202 ЦПК України врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті. Проведення врегулювання спору за участю судді не допускається у разі, якщо у справу вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. Про проведення процедури

врегулювання спору за участю судді суд постановляє ухвалу, якою одночасно зупиняє провадження у справі. У випадку недосягнення сторонами мирного врегулювання спору за наслідками проведення врегулювання спору повторне проведення врегулювання спору за участю судді не допускається.

Цивільне процесуальне та сімейне законодавство України не містить жодних обмежень щодо можливості врегулювання спору про оспорювання батьківства (материнства) за участю судді. Відтак, відповідні справи можуть бути врегульовані у порядку, визначеному статтями 201–205 ЦПК України.

Відповідно до ст. 203 ЦПК України проведення врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі спільних та (або) закритих нарад. Сторони мають право брати участь у таких нарадах у режимі відеоконференції в порядку, ЦПК України. Спільні наради проводяться за участю всіх сторін, їх представників та судді. Закриті наради проводяться за ініціативою судді з кожною із сторін окремо.

Суддя спрямовує проведення врегулювання спору за участю судді для досягнення сторонами врегулювання спору. З урахуванням конкретних обставин проведення наради суддя може оголосити перерву в межах строку проведення врегулювання. На початку проведення першої спільної наради з врегулювання спору суддя роз'яснює сторонам мету, порядок проведення врегулювання спору за участю судді, права та обов'язки сторін.

Під час проведення спільних нарад суддя з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування по категорії спору, який розглядається, пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору та здійснює інші дії, спрямовані на мирне врегулювання сторонами спору. Суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору.

Під час закритих нарад суддя має право звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних справах, пропонувати стороні та (або) її представнику можливі шляхи мирного врегулювання спору. Під час

проведення врегулювання спору суддя не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, надавати оцінку доказів у справі. Інформація, отримана будь-якою зі сторін, а також суддею під час проведення врегулювання спору, є конфіденційною. Під час проведення врегулювання спору за участю судді протокол наради не ведеться та не здійснюється фіксування технічними засобами. Також під час врегулювання спору за участю судді забороняється використовувати портативні аудіотехнічні пристрої, а також здійснювати фото- і кінозйомку, відео-, звукозапис.

Відповідно до ч. 1–2 ст. 204 ЦПК України врегулювання спору за участю судді припиняється: 1) у разі подання стороною заяви про припинення врегулювання спору за участю судді; 2) у разі закінчення строку врегулювання спору за участю судді; 3) за ініціативою судді у разі затягування врегулювання спору будь-якою із сторін; 4) у разі укладення сторонами мирової угоди та звернення до суду із заявою про її затвердження або звернення позивача до суду із заявою про залишення позовної заяви без розгляду, або в разі відмови позивача від позову чи визнання позову відповідачем.

Про припинення врегулювання спору за участю судді постановляється ухвала, яка оскарженню не підлягає. Одночасно суддя вирішує питання про поновлення провадження у справі.

Якщо спір не буде урегульовано шляхом укладення сторонами мирової угоди або проведення врегулювання спору за участю судді, суддя продовжує підготовче засідання, вирішуючи низку питань доказового і організаційного характеру для створення умов для подальшого правильного і швидкого розгляду та вирішення справи;

3) у разі необхідності заслуховує уточнення позовних вимог та заперечень проти них та розглядає відповідні заяви.

У п. 9 Постанови ПВСУ № 5 від 12 червня 2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження

у справі до судового розгляду» вказується, що уточнюючи позовні вимоги або заперечення проти позову, суд визначає характер спірних правовідносин сторін, зміст їх правових вимог і матеріальний закон, що їх регулює, і яким належить керуватися при вирішенні спору. Зокрема, у позивача у справах про оспорювання батьківства (материнства) суд повинен з'ясувати предмет позову (що конкретно вимагає позивач), підставу позову (чим він обґрунтовує свої вимоги) і зміст вимоги (який спосіб захисту свого права він обрав). З'ясовується правильність об'єднання кількох однорідних вимог, наявність у позивача інших вимог до відповідача, які можуть бути пов'язаними між собою, для вирішення питання про їх об'єднання або роз'єднання (ст. 126 ЦПК України). У відповідача суд з'ясовує суть заперечення проти позову та характер такого заперечення (процесуальний чи матеріально-правовий).

4) вирішує питання про вступ у справу інших осіб, заміну неналежного відповідача, залучення співвідповідача, об'єднання справ і роз'єднання позовних вимог, прийняття зустрічного позову, якщо ці питання не були вирішені раніше.

Первісно склад осіб, які братимуть участь у справі про оспорювання батьківства (материнства), окреслює позивач у позовній заяві. Проте до або під час судового засідання коло учасників справи може змінитися, зокрема внаслідок: заявлення клопотання про залучення інших осіб як співвідповідачів, третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору; проведення заміни неналежного відповідача; об'єднання чи роз'єднання позовів; пред'явлення позову третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, тощо [193, с. 334].

У пункті 10 Постанови ПВСУ № 5 від 12 червня 2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» вказується, що вирішуючи питання про склад учасників справи суд повинен виходити з характеру спірних правовідносин, визначеної ним норми матеріального права, яка

підлягає застосуванню, та з матеріально-правового інтересу у вирішенні справи. Якщо позов пред'явлений не всіма особами, яким належить таке право, суд не вправі залучати таких осіб до участі у справі як співпозивачів, оскільки згідно з принципом диспозитивності особа, якій належить право вимоги, розпоряджається своїми правами на власний розсуд. Суд має також вирішити питання про участь інших учасників процесу, які сприятимуть здійсненню правосуддя [193, с. 334].

Відповідно до п. 12 вищевказаної Постанови, якщо при проведенні підготовчого засідання з'ясується, що у позивача є до того чи іншого відповідача (відповідачів) вимоги, які випливають з пред'явленого позову і не зазначені в ньому, або у відповідача є зустрічні вимоги до позивача, суд повинен роз'яснити право як на пред'явлення позивачем додаткових позовних вимог, так і на пред'явлення відповідачем зустрічного позову. Разом з тим, при пред'явленні позову до частини відповідачів суд не вправі зі своєї ініціативи і без згоди позивача залучати інших відповідачів до участі у справі як співвідповідачів. Суд зобов'язаний вирішити справу за тим позовом, що пред'явлений, і відносно тих відповідачів, які зазначені в ньому. Лише у випадку неможливості розгляду справи без участі співвідповідача чи співвідповідачів у зв'язку з характером спірних правовідносин суд залучає його чи їх до участі у справі зі своєї ініціативи. Мотиви, з яких суд визнав неможливим розгляд справи без зазначених осіб, повинні бути зазначені в ухвалі, копія якої разом з копією позовної заяви невідкладно надсилається залученим особам;

5) може роз'яснювати учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи¹.

Відповідно до п. 9 Постанови ПВСУ № 5 від 12 червня 2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють

¹ Детально інститут доказів і доказування у справах про оспорування батьківства (материнства) був досліджений нами у межах підрозділу 2.4 дисертаційної роботи

провадження у справі до судового розгляду» з урахуванням вимог і заперечень сторін, обставин, на які посилаються інші учасники справи, а також норм права, які підлягають застосуванню, суд визначає факти, які необхідно встановити для вирішення спору, і які з них уже визнаються сторонами, а які ще потрібно буде доказувати.

Як наголошувалося вище, предмет доказування у справах про оспорювання батьківства (материнства) регламентований нормами, які містяться у статтях 136–139 СК України, і, виходячи з цього, кореспондується із матеріально-правовими передумовами реалізації права на подання до суду позовних заяв про оспорювання батьківства (материнства).

Отже, під час підготовки справи до судового розгляду суд повинен визначитися з предметом доказування, тобто з колом обставин, на які посилається кожна із сторін як на підставу своїх вимог і заперечень, а також інших обставин, які мають значення для ухвалення рішення у справі.

Також відповідно до п. 6–19 ч. 2 ст. 197 ЦПК України під час підготовчого засідання у справах про оспорювання батьківства (материнства) суд вчиняє такі дії: з'ясовує, чи повідомили сторони про всі обставини справи, які їм відомі; з'ясовує, чи надали сторони докази, на які вони посилаються у позові і відзиві, а також докази, витребувані судом чи причини їх неподання; вирішує питання про проведення огляду письмових, речових і електронних доказів у місці їх знаходження; вирішує питання про витребування додаткових доказів та визначає строки їх подання, вирішує питання про забезпечення доказів, якщо ці питання не були вирішені раніше; вирішує питання про призначення експертизи, виклик у судове засідання експертів, свідків, залучення перекладача, спеціаліста; за клопотанням учасників справи вирішує питання про забезпечення позову, про зустрічне забезпечення; вирішує заяви та клопотання учасників справи; направляє судові доручення; встановлює строки для подання відповіді на відзив та заперечення; встановлює строк для подання пояснень третіми особами та відповіді учасників справи на такі пояснення; встановлює строки та порядок

врегулювання спору за участю судді за наявності згоди сторін на його проведення; призначає справу до розгляду по суті, визначає дату, час і місце проведення судового засідання (декількох судових засідань – у разі складності справи) для розгляду справи по суті. При цьому суд з'ясовує думку сторін щодо дати призначення судового засідання для розгляду справи по суті; встановлює порядок з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються під час розгляду справи по суті, про що зазначається в протоколі судового засідання; з'ясовує розмір заявлених сторонами судових витрат; вирішує питання про колегіальний розгляд справи; здійснює інші дії, необхідні для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи по суті.

Відповідно до ст. 200 ЦПК України за результатами підготовчого засідання суд може постановити ухвалу або ухвалити рішення.

Суд постановляє ухвалу у таких випадках: 1) залишення позовної заяви без розгляду; 2) закриття провадження у справі; 3) закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті.

За результатами підготовчого провадження суд ухвалює рішення у випадку визнання позову відповідачем.

3.3 Розгляд справ про оспорування батьківства та материнства по суті

Відповідно до ст. 209 ЦПК України завданням розгляду справи по суті є розгляд та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розподіл судових витрат.

Як слушно відмічається у юридичній літературі, на цій стадії розвитку цивільно-процесуальної діяльності суд виконує завдання цивільного судочинства, що були поставлені перед ним, і які полягають у справедливому, неупередженому та своєчасному розгляді і вирішенні

цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [92, с. 588].

За загальним правилом, розгляд справи по суті складається із чотирьох етапів: відкриття розгляду справи по суті, з'ясування обставин справи та дослідження доказів, судові дебати, ухвалення рішення. Зазначені складові судового засідання спрямовані на досягнення проміжних цілей судового розгляду та об'єднують процесуальні дії суду і учасників цивільного процесу. На кожному такому етапі судового розгляду суд розв'язує визначене коло питань і виконує поставлені завдання [188, с. 417–418].

Суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку. Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті. Провадження у справі на стадії її розгляду по суті зупиняється тільки з підстав, встановлених пунктами 1–3 ч. 1 ст. 251 та пунктами 1–3 ч. 1 ст. 252 ЦПК України (ст. 210 ЦПК України).

Процесуальною формою розгляду по суті справ про оспорювання батьківства (материнства) є судові засідання, про місце, дату і час якого суд повідомляє учасників справи. Учасник справи має право заявити клопотання про розгляд справи за його відсутності. Якщо таке клопотання заявили всі учасники справи, судовий розгляд справи здійснюється на підставі наявних у суду матеріалів. Судові засідання проводиться у спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань. Окремі процесуальні дії в разі необхідності можуть вчинятися за межами приміщення суду (ст. 211 ЦПК України).

Проаналізуємо детальніше етапи розгляду справ про оспорювання батьківства (материнства) по суті.

Перший етап – відкриття розгляду справ про оспорування батьківства (материнства) по суті, який опосередковується низкою наступних процесуальних дій:

1) у призначений для розгляду справи час головуючий відкриває судове засідання та оголошує, яка справа розглядатиметься. З оголошенням головуючим судового засідання відкритим розпочинається розгляд справи про оспорування батьківства (материнства) по суті (ч. 1–2 ст. 217 ЦПК України);

2) секретар судового засідання доповідає суду хто з учасників судового процесу з'явився в судове засідання, хто з учасників судового процесу бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, чи повідомлено тих учасників судового процесу, хто не з'явився, про дату, час і місце судового засідання у порядку, передбаченому ЦПК України (ч. 2 ст. 217 ЦПК України);

3) головуючий встановлює особи тих, хто бере участь у судовому засіданні, а також перевіряє повноваження представників (ч. 4 ст. 217 ЦПК України);

4) якщо у справі про оспорування батьківства (материнства) бере участь перекладач, головуючий роз'яснює перекладачу його права та обов'язки, встановлені ЦПК України, і попереджає перекладача під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправильний переклад і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Також головуючий приводить перекладача до присяги (ст. 218 ЦПК України);

5) свідки видаляються із зали судового засідання у відведені для цього приміщення без можливості ознайомлення з ходом судового засідання (ч. 1 ст. 219 ЦПК України);

6) головуючий оголошує склад суду, а також прізвища експерта, перекладача, спеціаліста, секретаря судового засідання і роз'яснює учасникам справи право заявляти відводи, з'ясовує обізнаність учасників

справи з їхніми правами та обов'язками та роз'яснює їх у разі необхідності, крім випадків, коли учасника справи представляє адвокат (статті 220–221 ЦПК України);

7) головуєчий з'ясовує, чи мають учасники справи заяви чи клопотання, пов'язані з розглядом справи, які не були заявлені з поважних причин у підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом, та вирішує їх після заслуговування думки інших присутніх у судовому засіданні учасників справи (ч. 1 ст. 222 ЦПК України);

8) головуєчий вирішує питання щодо подальшого розгляду справи по суті, враховуючи яку учасників справи. При цьому може бути ухвалено одне із таких рішень: а) про відкладення розгляду справи – при наявності підстав, визначених ч. 2 ст. 223, ст. 224 ЦПК України; б) про розгляд справи за відсутності учасника справи або його представника – при наявності підстав, визначених ч. 3 ст. 223 ЦПК України; в) про залишення позовної заяви без розгляду – при наявності підстав, визначених ч. 5 ст. 223 ЦПК України; г) про продовження судового розгляду – при наявності підстав, визначених ч. 1 ст. 223, ст. 224 ЦПК України;

9) головуєчий експертові та спеціалістові їх права та обов'язки, а також приводить експерта до присяги (статті 225–226 ЦПК України).

Другим етапом розгляду справ про оспорювання батьківства (материнства) по суті є з'ясування обставин справи та дослідження доказів, що опосередковується низкою наступних процесуальних дій суду:

1) суд заслуховує вступне слово позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, відповідача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також інших учасників справи, у яких вони в усній формі стисло викладають зміст та підстави своїх вимог і заперечень щодо предмета позову, надають необхідні пояснення щодо них. Учасники справи з дозволу головуєчого можуть ставити питання один одному. При цьому головуєчий з власної ініціативи або за усним клопотанням учасника справи може зняти

питання, що не стосуються предмета спору, поставити питання учаснику судового процесу (ст. 227 ЦПК України);

2) суд, заслухавши вступне слово учасників справи, з'ясовує обставини, на які учасники справи посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та досліджує в порядку, визначеному в підготовчому засіданні у справі, докази, якими вони обґрунтовуються. З урахуванням змісту спірних правовідносин, обставин справи та зібраних у справі доказів суд під час розгляду справи по суті може змінити порядок з'ясування обставин справи та порядок дослідження доказів, про що зазначається у протоколі судового засідання (ст. 228 ЦПК України).

Суд під час розгляду справи про оспорування батьківства (материнства) повинен безпосередньо дослідити докази у справі: ознайомитися з письмовими та електронними доказами, висновками експертів, поясненнями учасників справи, викладеними в заявах по суті справи, показаннями свідків, оглянути речові докази. При цьому докази, що не були предметом дослідження в судовому засіданні, не можуть бути покладені судом в основу ухваленого судового рішення.

Речові, письмові та електронні докази оглядаються у судовому засіданні, за винятком випадків, передбачених ЦПК України, і пред'являються учасникам справи за їх клопотанням, а в разі необхідності – також свідкам, експертам, спеціалістам. Відтворення аудіо- і відеозапису проводиться в судовому засіданні або в іншому приміщенні, спеціально обладнаному для цього.

Як нами вже було з'ясовано у межах підрозділу 2.4 дисертаційної роботи, розгляд і вирішення справ про оспорування батьківства (материнства) неможливий без дослідження письмових доказів, якими, як правило, виступають: 1) свідоцтво про народження дитини; 2) документи (довідки) з медичних закладів (індивідуальна карта вагітної і породіллі, історія пологів, обмінна карта пологового будинку (пологового відділення лікарні), карта (або виписка із карти) розвитку новонародженого, медичне

свідоцтво про народження дитини, історія розвитку дитини, повідомлення про результат лікування безпліддя, реєстраційна генетична карта, медичний паспорт сім'ї тощо); 3) листи, заяви та інші документи, зміст яких може підтверджувати або факт визнання особою, яка записана батьком (матір'ю) дитини, свого батьківства (материнства), або факт не проживання однією сім'єю подружжя під час зачаття дитини, або факт неможливості позивача мати дітей тощо [19, с. 172–173].

В якості речових доказів можуть виступати, наприклад, документи, які містять ознаки підробки і підтверджують неправильність актового запису про народження дитини.

У справах про оспорювання батьківства (материнства) показання свідків є одним із найбільш поширених засобів доказування. Завдяки показанням свідків, суд має можливість насамперед з'ясувати питання щодо характеру міжособистісних відносин між особою, яка записана батьком дитини та її матір'ю, або між особою, яка вважає себе батьком та матір'ю дитини, між особою, яка записана матір'ю дитини та жінкою, яка вважає себе матір'ю. Крім того, свідок може підтвердити або спростувати: 1) факт і час знайомства позивача і відповідача; 2) факт спільного проживання матері дитини в період зачаття з іншим чоловіком; 3) факт перебування особи, записаної батьком дитини, у відрядженні, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан, в іншому населеному пункті в період, до якого відноситься час зачаття дитини; 4) інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи, наприклад, факт визнання позивачем себе батьком дитини [19, с. 170–171].

Також у справах про оспорювання батьківства (материнства) визначальну вагу мають пояснення сторін мають, адже тільки сторони як учасники індивідуально-інтимних відносин дійсно обізнані як ніхто в обставинах справи. Не останнє значення у справах про оспорювання батьківства відіграють пояснення особи, яка вважає себе генетичним батьком

дитини за умови, що він вступає в процес на правах співпозивача. Йому, так само, як і особам, записаним батьками дитини в актовому записі про її народження, добре відомі обставини справи [19, с. 169–170].

Суд під час розгляду справ про оспорування батьківства (материнства) ознайомлюється також з висновком експерта (нагадаємо, що найчастіше у справах про оспорування батьківства (материнства) призначаються такі види експертиз: судово-урологічна, судово-гінекологічна, судово-генетична (генетипоскопічна), судово-почеркознавча).

Як визначено у ч. 5 ст. 229 ЦПК України, учасники справи можуть давати свої пояснення з приводу письмових, речових і електронних доказів або протоколів їх огляду, ставити питання експертам. Першою ставить питання особа, за клопотанням якої було викликано експерта.

Оцінка доказів здійснюється в загальному процесуальному порядку, передбаченому ст. 89 ЦПК України. А саме: суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів).

Після з'ясування всіх обставин справи та перевірки їх доказами головуючий надає сторонам та іншим учасникам справи можливість дати додаткові пояснення, які можуть доповнити матеріали справи. У зв'язку з додатковими поясненнями учасника справи суд може ставити питання іншим учасникам судового процесу.

Вислухавши додаткові пояснення і вирішивши заявлені при цьому клопотання учасників справи, суд постановляє ухвалу про закінчення

з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів (ч. 3 ст. 241 ЦПК України).

Третім етапом розгляду справ про оспорювання батьківства (материнства) є судові дебати.

Як зазначається в юридичній літературі, судові дебати – це специфічна, не схожа на жодну стадію судового процесу частина, яка ґрунтується на персонально-публічному виступі кожної із сторін цивільного процесу, третіх осіб та їхніх представників з метою концентрації уваги суду до тієї чи іншої доказової інформації, яка була предметом дослідження у судовому засіданні, на основі якої кожна із сторін просить суд ухвалити судове рішення [189, с. 406].

Безумовно, судові промови сторін являють собою вершину чітко обумовленої законом аналітичної роботи. Така промова потребує підготовки, як з точки зору застосування матеріального права, такі з точки зору риторики та психології [203, с. 5].

Черговість виступу учасників судових дебатів визначена у ч. 2–6 ст. 242 ЦПК України. У судових дебатах першим надається слово позивачеві та його представникові. Треті особи без самостійних вимог виступають у судових дебатах після особи, на стороні якої вони беруть участь. Третя особа, яка заявила самостійні позовні вимоги щодо предмета спору, та її представник у судових дебатах виступають після сторін. За клопотанням сторін і третіх осіб у судових дебатах можуть виступати лише їхні представники. Суд може зобов'язати учасника справи визначити, чи буде виступати з промовою тільки такий учасник чи тільки його представник. Органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, виступають у судових дебатах першими. За ними виступають особи, в інтересах яких відкрито провадження у справі.

Тривалість судових дебатів визначається головуючим з урахуванням думки учасників справи виходячи з розумного часу для викладення промов. Головуючий може зупинити промовця лише тоді, коли він виходить за межі

справи, що розглядається судом, або повторюється, або істотно виходить за визначені судом межі часу для викладення промов у судових дебатах. З дозволу суду промовці можуть обмінюватися репліками. Право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представникові (ч. 7 ст. 242 ЦПК України).

Четвертим етапом розгляду справ про оспорювання батьківства (материнства) є ухвалення рішення суду. Після судових дебатів суд виходить до нарадчої кімнати (спеціально обладнаного для ухвалення судових рішень приміщення) для ухвалення рішення, оголосивши орієнтовний час його проголошення.

Якщо під час ухвалення рішення виникає потреба з'ясувати будь-яку обставину шляхом повторного допиту свідків або вчинення певної процесуальної дії, суд, не приймаючи рішення, постановляє ухвалу про поновлення судового розгляду. Розгляд справи у такому випадку проводиться виключно в межах з'ясування обставин, що потребують додаткової перевірки. Після закінчення поновленого розгляду справи суд залежно від його результатів відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин і виходить до нарадчої кімнати для ухвалення рішення або, якщо вчинення необхідних процесуальних дій у даному судовому засіданні виявилось неможливим, оголошує перерву (ч. 2–4 ст. 244 ЦПК України).

Відповідно до п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 11 «Про судові рішення у цивільній справі» від 18 грудня 2009 р. рішення суду є найважливішим актом правосуддя, покликаним забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини, правопорядку та здійснення проголошеного в Основному Законі України принципу верховенства права.

Для того, щоб рішення суду змогло виконати функцію захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод або інтересів, воно

повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим.

ЦПК України у ч. 1 ст. 263 визначає, що законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права. Крім того, рішення суду має відповідати завданню цивільного судочинства, визначеному ЦПК України, яким відповідно до ч. 1 ст. 2 є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави).

Як визначено у ч. 5, 6 ст. 263 ЦПК України, обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Законність та обґрунтованість рішень, ухвалених судом у справах про оспорювання батьківства та материнства, забезпечується, у тому числі тим, що суд під час ухвалення рішення дає вичерпні відповіді на такі питання:

1. Чи мали місце обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються (п. 1 ч. 1 ст. 264 ЦПК України).

Даючи відповідь на зазначене питання, суд має виходити із норм матеріального права, які визначають матеріально-правові підстави для оспорювання батьківства та материнства. Зокрема, вирішуючи дане питання, суд має встановити:

1) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства особою, яка записана батьком дитини: а) позивач є особою, яка записана батьком дитини відповідно до ст. ст. 122, 124, 126 і 127 СК України [4] (ч. 1 ст. 136 СК України); б) позов про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження пред'явлено після народження дитини і до досягнення нею повноліття (ч. 3 ст. 136 СК України);

в) позивач в момент реєстрації себе батьком дитини не знав, що не є її батьком (ч. 5 ст. 136 СК України); г) позивач не давав згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 СК України (ч. 5 ст. 136 СК України); д) обставини, які свідчать про те, що позивач не є батьком дитини;

2) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства спадкоємцями особи, яка записана батьком дитини: а) особа, яка записана батьком дитини, померла до народження дитини (ч. 1 ст. 137 СК України); б) особа, яка записана батьком дитини, за життя подала до нотаріуса заяву про невизнання свого батьківства (ч. 1 ст. 137 СК України); в) обставини, які свідчать про те, що особа, яка записана батьком дитини, не є батьком дитини;

3) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства визначеними законом спадкоємцями особи, яка записана батьком дитини (дружиною, батьками, дітьми): а) особа, яка записана батьком дитини, померла (ч. 3 ст. 137 СК України); б) особа, яка записана батьком дитини, через поважні причини не знала про те, що записана батьком дитини (ч. 3 ст. 137 СК України); в) обставини, які свідчать про те, що особа, яка записана батьком дитини, не є батьком дитини;

4) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства свого чоловіка жінкою, яка народила дитину у шлюбі: а) позивачем є жінка, яка народила дитину у шлюбі (ч. 1 ст. 138 СК України); б) предметом позову є вимога про виключення запису про чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини (ч. 1 ст. 138 СК України); в) інша особа подала заяву про визнання свого батьківства щодо дитини (ч. 2 ст. 138 СК України); г) які обставини свідчать про те, що відповідач не є батьком дитини;

5) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування материнства жінкою, яка вважає себе матір'ю дитини: а) позивачем є жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, а відповідачем – жінка, яка записана матір'ю

дитини (ч. 2 ст. 139 СК України); б) народження дитини жінкою-позивачем не є наслідком перенесення в її організм людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 2 ст. 123, ч. 2 ст. 139 СК України); в) народження дитини не є наслідком перенесення в організм жінки-відповідача ембріона людини, зачатого її чоловіком та позивачем в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 3 ст. 123, ч. 2 ст. 139 СК України); г) обставини, які свідчать про те, що відповідач-жінка не є матір'ю дитини;

б) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорування материнства жінкою, яка не вважає себе матір'ю дитини: а) позивачем є жінка, яка записана матір'ю дитини (ч. 1 ст. 139 СК України); б) жінка-позивач не вважає себе матір'ю дитини (ч. 1 ст. 139 СК України); в) які обставини свідчать про те, що позивач не є матір'ю дитини.

2. Чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження (п. 2 ч. 1 ст. 264 ЦПК України).

У справах про оспорування батьківства та материнства іншими фактичними даними, які мають значення для вирішення справи, можуть бути будь-які дані, що підтверджують або спростовують вимогу про те, що позивач або відповідач є (не є) батьком (матір'ю) дитини. Засобами доказування, які підтверджують зазначені обставини, можуть бути будь-які передбачені ЦПК України засоби, як-от: письмові, речові, електронні докази, висновки експертів, показання свідків (ч. 2 ст. 76).

3. Які правовідносини сторін впливають із встановлених обставин. Даючи відповідь на зазначене питання, суд у справах про оспорування батьківства та материнства, керуючись нормами матеріального права (статті 136–139 СК України), має визначити, що із встановлених обставин впливають правовідносини щодо оспорування батьківства (материнства) [172, с. 162].

4. Яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин. При відповіді на зазначене питання суд має здійснити кваліфікацію спірних правовідносин, що склалися між сторонами, і визначити правову норму (зокрема, норму СК України), яка підлягає застосуванню для регулювання цих правовідносин.

5. Чи слід позов задовольнити або в позові відмовити. Це питання вирішується судом залежно від тих відповідей, які були отримані на попередні питання. Якщо судом буде встановлено, що між сторонами склалися правовідносини щодо оспорування батьківства (материнства) і позивач є (або не є) батьком (матір'ю) дитини, то залежно від предмета позову суд має ухвалити рішення про його задоволення або відмову у задоволенні.

6. Як розподілити між сторонами судові витрати. Питання про розподіл судових витрат у справах про оспорування батьківства (материнства) вирішується судом на підставі загальних правил ЦПК України, які передбачені ст. ст. 133–142 ЦПК України.

7. Чи є підстави допустити негайне виконання судового рішення. Цивільне процесуальне законодавство України у ч. 1 ст. 430 ЦПК встановлює вичерпний перелік справ, у яких суд допускає негайне виконання судових рішень. Виходячи із цієї норми, можна констатувати, що у справах про оспорування батьківства та материнства негайне виконання судових рішень не передбачено.

8. Чи є підстави для скасування заходів забезпечення позову. Відповідно до ч. 2 ст. 149 ЦПК України забезпечення позову допускається як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист, або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду.

Виходячи з особливостей судових рішень у справах про оспорування батьківства та материнства, процесуальний механізм виконання яких

зводиться до направлення копії відповідного рішення до органу Державної реєстрації актів цивільного стану з метою внесення відомостей до актового запису про народження дитини, можна стверджувати, що заходи забезпечення позову у таких справах не застосовуються.

Після ухвалення рішення суду про виключення запису про особу як про батька (матір) з актового запису про народження дитини проголошується у судовому засіданні. При цьому, як визначено у ч. 1 ст. 268 ЦПК України, суд може проголосити лише вступну та резолютивну частини рішення суду.

При проголошенні рішення суду суддя не оголошує такі відомості щодо учасників справи: 1) місце проживання або перебування фізичних осіб із зазначенням адреси, номери телефонів чи інших засобів зв'язку, адреси електронної пошти, реєстраційні номери облікової картки платника податків, реквізити документів, що посвідчують особу, унікальні номери запису в Єдиному державному демографічному реєстрі; 2) реєстраційні номери транспортних засобів; 3) номери банківських рахунків, номери платіжних карток; 4) інформація, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні.

Головуючий у судовому засіданні роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження.

Рішення суду, ухвалене у справах про оспорювання батьківства (материнства, набирає законної сили в загальному порядку, визначеному ст. 273 ЦПК України, а саме: після закінчення строку подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або прийняття постанови суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду.

Окремо слід зупинитися на особливостях виконання рішення суду, ухваленого у справах про оспорювання батьківства (материнства).

Після набрання законної сили копія рішення суду про виключення запису про особу як батька (матір) дитини з актового запису про народження дитини направляється до органу ДРАЦСу [166, с. 135]. Відповідно до пунктів 2.13.1, 2.16.2 Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 12.01.2011 № 96/5, рішення суду про виключення відомостей про батька (матір) дитини з актового запису про народження, є підставою для внесення змін в актові записи цивільного стану. За наявності рішення суду щодо оспорювання батьківства або материнства в актовому записі про народження дитини виправляються відомості, про які зазначено в рішенні суду.

У разі якщо актовий запис цивільного стану, до якого необхідно внести зміни у зв'язку з усиновленням, скасуванням усиновлення, визнанням усиновлення недійсним, визнанням та встановленням факту батьківства, материнства, а також доповненням і виправленням відомостей, що в ньому містяться, було складено компетентним органом іноземної держави, з якою Україною не укладено договору про правову допомогу та правові відносини у цивільних і сімейних справах, або якщо законодавством іноземної держави встановлено інший порядок внесення змін, відмінний від передбаченого законодавством України, або неможливості його направлення органами іноземної держави (стихійне лихо, військові дії тощо), що підтверджується відповідними документами, актовий запис цивільного стану попередньо поновлюється відділом державної реєстрації актів цивільного стану за місцем проживання заявника. Про поновлення актового запису цивільного стану та внесення до нього відповідних змін повідомляється компетентному органу іноземної держави (ч. 5 ст. 22 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»).

У разі необхідності внесення змін до актового запису цивільного стану, що зберігається на тимчасово окупованій території України, цей запис попередньо поновлюється у відділі державної реєстрації актів цивільного

стану, до якого подано відповідну заяву громадянами України, що проживають на тимчасово окупованій території України або переселилися з неї; у відділі державної реєстрації актів цивільного стану за місцем проживання громадянина України, яке знаходиться за межами тимчасово окупованої території України (п. 2.28 Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 12.01.2011 № 96/5).

Висновки до розділу 3

Дослідження процесуальних особливостей розгляду і вирішення справ про оспорювання батьківства (материнства) дозволило нам дійти таких висновків:

1. Порядок реалізації права на пред'явлення позову у справах про оспорювання батьківства (материнства), зокрема, передбачає: 1) дотримання вимог щодо оформлення позовної заяви (ст. ст. 175–177 ЦПК України); 2) наявність дієздатності у заявника (п. 1 ч. 4 ст. 185 ЦПК України); 3) сплату судового збору (ч. 4 ст. 177 ЦПК України).

2. Виходячи з того, що вимога про оспорювання батьківства (материнства) є особистою немайновою, ціна позову у такій позовній заяві не зазначається. Водночас, якщо позовна заява містить не тільки вимогу про виключення запису про особу як батька (матір) з актового запису про народження дитини, але й інші вимоги майнового характеру (наприклад, про відшкодування завданої моральної шкоди), в позовній заяві обов'язково зазначається обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорюються.

3. Суд може захистити право особи як у спосіб, передбачений законом, так і у спосіб, який законом не передбачений, але є ефективним, тобто таким, що є адекватним змісту порушеного права, характеру порушення та наслідкам, які це порушення потягло за собою.

4. Сімейне законодавство України встановлює презумпцію батьківства, яка полягає у тому, що батьком дитини вважається визначена законом особа: або чоловік матері дитини, з яким вона перебуває у шлюбі, або чоловік, який спільно з матір'ю дитини подав до органу ДРАЦСу заяву про визначення походження дитини, або особа, визначена як батько дитини за рішенням суду. Водночас, матір'ю дитини вважається жінка, визначена як мати у документі закладу охорони здоров'я про народження нею дитини.

5. Походження дитини від батьків завжди визначається актовим записом про її народження, який проводиться органом ДРАЦСу за наявності визначених законом підстав, які не завжди пов'язуються із кровним спорідненням між дитиною та її батьками.

6. Предметом позову про оспорювання батьківства (материнства) завжди буде вимога про виключення особи як батька (матері) дитини з актового запису про народження дитини, проте підстави такого позову можуть бути різними.

7. У справах про оспорювання батьківства та материнства суд здійснює захист сімейних прав та інтересів шляхом припинення правовідносин між батьком (матір'ю) та дитиною.

8. У справах про оспорювання батьківства (материнства) обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору не передбачений. Крім того, вбачається, що вжиття заходів досудового врегулювання спору у справах про оспорювання батьківства (материнства), фактично, є неможливим, адже досягнення домовленості між сторонами про те, хто є батьком (матір'ю) дитини не є підставою для внесення змін до актового запису про народження дитини.

9. Виходячи з того, що вимога про оспорювання батьківства (материнства) є особистою немайновою і виконання відповідного судового рішення покладається на органи ДРАЦСу, видається, що у таких справах заходи забезпечення позову, як правило, не вживаються.

10. Розгляд справ про оспорювання батьківства (материнства) по суті складається із чотирьох етапів: відкриття розгляду справи по суті, з'ясування обставин справи та дослідження доказів, судові дебати, ухвалення рішення. Зазначені складові судового засідання спрямовані на досягнення проміжних цілей судового розгляду та об'єднують процесуальні дії суду і учасників цивільного процесу. На кожному такому етапі судового розгляду суд розв'язує визначене коло питань і виконує поставлені завдання.

11. У справах про оспорювання батьківства та материнства іншими фактичними даними, які мають значення для вирішення справи, можуть бути будь-які дані, що підтверджують або спростовують вимогу про те, що позивач або відповідач є (не є) батьком (матір'ю) дитини. Засобами доказування, які підтверджують зазначені обставини, можуть бути будь-які передбачені ЦПК України засоби, як-от: письмові, речові, електронні докази, висновки експертів, показання свідків (ч. 2 ст. 76).

12. З метою оптимізації цивільного процесуального законодавства України пропонуємо викласти у новій редакції п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України, як-от: «виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення засобів доказування, в яких містяться докази, що підтверджують вказані обставини».

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що виявилось у визначенні процесуальних особливостей розгляду і вирішення справ про оспорювання батьківства та материнства. Проведене дослідження дало можливість сформулювати пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення цивільного процесуального та сімейного законодавства України.

Найбільш вагомими науковими результатами роботи є такі положення.

1. Розроблення проблематики розгляду і вирішення судом справ про оспорювання батьківства та материнства є актуальним та перспективним напрямом наукового пошуку, що зумовлено як відсутністю наукових праць, присвячених особливостям даного процесуального інституту, так і новелізацією цивільного процесуального законодавства України (прийняттям 03 жовтня 2017 р. Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким ЦПК України 2004 р. було викладено у новій редакції).

2. Відповідно до поставлених мети і задач основою методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ: історико-правовий, порівняльно-правовий методи, метод індукції та дедукції, метод системного аналізу, догматичний (формально-логічний) метод.

3. У своїй еволюції цивільне процесуальне та сімейне законодавство України, яке регулює процесуальний порядок розгляду судом справ про оспорювання батьківства та материнства, пройшло декілька етапів, серед яких доцільно виокремити:

а) зародження правового регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства, під час якого шлюбно-сімейні

відносини регулювались звичаєвим правом, а судові функції виконували єпископи, архієпископи і митрополит (X ст. – 1924 р.);

б) становлення правового регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства в радянському цивільному процесуальному та сімейному законодавстві, характерною особливістю якого була фрагментарна правова регламентація певних особливостей процедури розгляду відповідних справ (1924 р. – 1969 р.);

в) розвиток правового регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства в цивільному процесуальному та сімейному законодавстві УРСР та України, що характеризувався правовою регламентацією матеріально-правових підстав оспорювання батьківства та материнства (1969 р. – 2004 р.);

г) новелізація правового регулювання судочинства у справах про оспорювання батьківства та материнства в цивільному процесуальному та сімейному законодавстві України, що характеризується законодавчим закріпленням як матеріально-правових, так і процесуальних передумов звернення до суду із відповідною позовною заявою (2004 р. – до сьогодні).

4. Право на позов про оспорювання батьківства (материнства) – можливість уповноваженої особи вимагати від суду вирішити справу, водночас, право на пред'явлення позову про оспорювання батьківства (материнства) – це право особи звернутися до суду з позовом про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

5. Передумови реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства (материнства) поділяються на:

І) процесуальні передумови реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства (материнства), які визначають процесуальні підстави для відкриття провадження у справі: а) заява підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства; б) відсутнє таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих

підстав; в) у провадженні цього чи іншого суду відсутня справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; г) відсутнє рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим; д) відсутнє рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; є) після смерті фізичної особи, яка звернулася із позовною заявою або до якої пред'явлено позов, або оголошення її померлою спірні правовідносини допускають правонаступництво;

II) матеріально-правові передумови, які визначають матеріальні підстави для відкриття провадження у справі. Матеріально-правові передумови реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства (материнства) різняться залежно від особи, яка звернулася до суду із відповідною позовною заявою. А саме, такими передумовами є:

1) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства особою, яка записана батьком дитини: а) позивач є особою, яка записана батьком дитини відповідно до ст. ст. 122, 124, 126 і 127 СК України; б) позов про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження пред'явлено після народження дитини і до досягнення нею повноліття; в) позивач в момент реєстрації себе батьком дитини не знав, що не є її батьком; г) позивач не давав згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 СК України;

2) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства спадкоємцями особи, яка записана батьком дитини: а) особа, яка

записана батьком дитини, померла до народження дитини; б) особа, яка записана батьком дитини, за життя подала до нотаріуса заяву про невизнання свого батьківства;

3) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства визначеними законом спадкоємцями особи, яка записана батьком дитини (дружиною, батьками, дітьми): а) особа, яка записана батьком дитини, померла; б) особа, яка записана батьком дитини, через поважні причини не знала про те, що записана батьком дитини;

4) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства свого чоловіка жінкою, яка народила дитину у шлюбі: а) позивачем є жінка, яка народила дитину у шлюбі; б) предметом позову є вимога про виключення запису про чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини; в) інша особа подала заяву про визнання свого батьківства щодо дитини;

5) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорювання материнства жінкою, яка вважає себе матір'ю дитини: а) позивачем є жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, а відповідачем – жінка, яка записана матір'ю дитини; б) народження дитини жінкою-позивачем не є наслідком перенесення в її організм людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій; в) народження дитини не є наслідком перенесення в організм жінки-відповідача ембріона людини, зачатого її чоловіком та позивачем в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій;

6) у випадку подання до суду позовної заяви про оспорювання материнства жінкою, яка не вважає себе матір'ю дитини: а) позивачем є жінка, яка записана матір'ю дитини; б) жінка-позивач не вважає себе матір'ю дитини.

6. Цивільна юрисдикція суду – це компетенція суду щодо розгляду і вирішення цивільних справ.

7. Види цивільної юрисдикції суду:

1) предметна цивільна юрисдикція – визначає компетенцію суду щодо розгляду і вирішення цивільних справ залежно від предмета вимоги. Справи про оспорювання батьківства та материнства підпадають під предметну цивільну юрисдикцію суду і розглядаються в порядку загального позовного провадження, виходячи з того, що такі справи: а) виникають із сімейних правовідносин; б) характеризуються наявністю спору про право між двома сторонами – позивачем та відповідачем;

2) суб'єктна цивільна юрисдикція, що передбачає компетенцію суду щодо розгляду і вирішення цивільної справи залежно від її суб'єктного складу. Суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин щодо оспорювання батьківства та материнства завжди виступають фізичні особи (батько та (або) мати дитини). Відтак, справи про оспорювання батьківства та материнства за суб'єктним критерієм завжди є такими, що підпадають під цивільну суб'єктну юрисдикцію суду;

3) інстанційна цивільна юрисдикція суду передбачає розмежування компетенції між судами різних інстанцій залежно від виконуваних ними функцій. За критерієм інстанційності виокремлюється юрисдикція суду першої, апеляційної та касаційної інстанцій;

4) територіальна юрисдикція (підсудність) – це компетенція суду щодо розгляду і вирішення цивільних справ залежно від території, на яку поширюються його повноваження.

8. Позовні заяви про оспорювання батьківства (материнства) подаються до суду за правилами, встановленими для загальної, альтернативної або виключної територіальної юрисдикції (підсудності).

9. Зокрема, за правилами альтернативної підсудності до суду можуть бути пред'явлені такі позови:

а) до відповідача, місце реєстрації проживання або перебування якого невідоме, які пред'являються за місцезнаходженням майна відповідача чи за останнім відомим зареєстрованим його місцем проживання або перебування чи постійного його заняття (роботи) (ч. 9 ст. 28 ЦПК України);

б) до відповідача, який не має в Україні місця проживання чи перебування, які можуть пред'являтися за місцезнаходженням його майна або за останнім відомим зареєстрованим місцем його проживання чи перебування в Україні (ч. 10 ст. 28 ЦПК України).

10. За правилами виключної територіальної юрисдикції (підсудності) у справах про оспорювання батьківства та материнства пред'являються зустрічний позов та позов третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, які незалежно від їх підсудності подаються до суду за місцем розгляду первісного позову (ч. 6 ст. 30 ЦПК України).

11. У справах про оспорювання материнства та батьківства, на відміну від більшості справ, які розглядаються в порядку позовного провадження, перелік належних позивачів визначений нормами матеріального закону – СК України.

12. Належним позивачем у справах про оспорювання батьківства є:

1) особа, яка записана батьком дитини відповідно до статей 122, 124, 126 і 127 СК України (ч. 1 ст. 136 СК України). Водночас, як зазначено у ч. 5 ст. 136 СК України, не має права оспорювати батьківство особа, записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком, а також особа, яка дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 СК України;

2) спадкоємці особи, яка була записана батьком дитини, але померла до народження дитини, проте за свого життя подала до нотаріуса заяву про невизнання свого батьківства (ч. 1 ст. 137 СК України); в

3) спадкоємці особи, яка була записана батьком дитини, але померла після пред'явлення позову про виключення свого імені як батька з актового запису про народження дитини (ч. 2 ст. 137 СК України);

4) спадкоємці особи (дружина, батьки та діти), яка була записана батьком дитини, але через поважні причини не знала про це (ч. 3 ст. 137 СК України);

5) жінка, яка народила дитину у шлюбі, за умови подання іншою особою заяви про своє батьківство (частини 1, 2 ст. 138 СК України).

13. Належним позивачем у справах про оспорювання материнства є:

- 1) жінка, яка записана матір'ю дитини (ч. 1 ст. 139 СК України);
- 2) жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, крім таких випадків: а) перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 2 ст. 123 СК України); б) народження жінкою дитини після перенесення в її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 3 ст. 123 СК України).

14. Відповідач у справах про встановлення батьківства та материнства визначається, виходячи із того факту, хто є позивачем у справі. Так, наприклад, якщо пред'являється позов про оспорювання батьківства жінкою, яка народила дитину у шлюбі, то відповідачем за таким позовом буде чоловік позивачки, який записаний батьком дитини в актовому записі про народження дитини. Якщо ж позивачем у справі про оспорювання материнства є жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, відповідачем за таким позовом буде жінка, яка записана як мати дитини в актовому записі про її народження, тощо.

15. У справах про оспорювання батьківства (материнства) активна процесуальна співучасть може мати місце у випадку, якщо позовна заява подається на підставі ст. 138 СК України, тобто жінкою, яка народила дитину у шлюбі, а предметом вимоги є виключення запису про свого чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини. У такому випадку у процесуальному статусі співучасника може виступати інший чоловік, який визнає своє батьківство щодо дитини.

16. У справах про оспорювання батьківства та материнства у цивільному процесуальному статусі третіх осіб, які заявляють самостійні

вимоги щодо предмета спору, можуть виступати жінка або чоловік, які поряд із позивачем, також вважають себе, відповідно, матір'ю або батьком дитини.

17. Найчастіше треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, беруть участь у справах про оспорування батьківства та материнства на стороні відповідача. У відповідному цивільному процесуальному статусі можуть виступати: дитина, щодо якої оспорується батьківство або материнство; органи опіки та піклування; інші родичі дитини або будь-кого із її батьків тощо.

18. Формами участі у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, є:

а) звернення до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів і участь у цих справах.

б) участь у справі для подання висновків на виконання своїх повноважень (тільки для органів державної влади та органів місцевого самоврядування).

19. Для підтвердження наявності або відсутності фактичних даних, якими сторони обґрунтовують свої вимоги або заперечення, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи, можуть використовуватися всі передбачені ЦПК України (ч. 2 ст. 76) засоби доказування: письмові, речові і електронні докази; висновки експертів; показання свідків.

20. Розгляд і вирішення справ про оспорування батьківства (материнства) неможливий без дослідження письмових доказів, якими, як правило, виступають: 1) свідоцтво про народження дитини; 2) документи (довідки) з медичних закладів (індивідуальна карта вагітної і породіллі, історія пологів, обмінна карта пологового будинку (пологового відділення лікарні), карта (або виписка із карти) розвитку новонародженого, медичне свідоцтво про народження дитини, історія розвитку дитини, повідомлення про результат лікування безпліддя, реєстраційна генетична карта, медичний паспорт сім'ї тощо); 3) листи, заяви та інші документи, зміст яких може

підтверджувати або факт визнання особою, яка записана батьком (матір'ю) дитини, свого батьківства (материнства), або факт не проживання однією сім'єю подружжя під час зачаття дитини, або факт неможливості позивача мати дітей тощо у справах про оспорування батьківства (материнства).

21. Електронні докази з плином часу набудуть широкого використання, адже текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, фотографії, відео- та звукозаписи тощо можуть містити дані про обставини, що можуть підтверджувати наявність або відсутність кровного зв'язку між дитиною та батьком (матір'ю).

22. Хоча цивільне процесуальне законодавство України і не визнає пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників самостійним засобом доказування у справі, водночас, передбачає можливість допиту таких осіб як свідків. У такому випадку обставини, які мають значення для справи, «набувають правового режиму доказів» у процесуальній формі показань свідків.

23. У справах про оспорування батьківства та материнства з метою визначення наявності кровної спорідненості між особами найчастіше призначаються такі види судових експертиз: 1) судово-урологічна; 2) судово-гінекологічна; 4) судово-генетична (генетипоскопічна); 4) судово-почеркознавча.

24. У справах про оспорування батьківства (материнства), а також його визнання призначення судом експертизи має бути обов'язковим за клопотанням хоча б однієї із сторін, що обумовлюється високим ступенем вірогідності відомостей щодо батьківства (материнства) особи, що містяться у висновку відповідної експертизи (понад 99, 99%).

25. У справах про оспорування батьківства та материнства предмет доказування регламентований нормами, які містяться у статтях 136–139 СК України, і, виходячи з цього, кореспондується із матеріально-правовими передумовами реалізації права на подання до суду позовних заяв про оспорування батьківства (материнства).

26. Порядок реалізації права на пред'явлення позову у справах про оспорування батьківства (материнства), зокрема, передбачає: 1) дотримання вимог щодо оформлення позовної заяви (ст. ст. 175–177 ЦПК України); 2) наявність дієздатності у заявника (п. 1 ч. 4 ст. 185 ЦПК України); 3) сплату судового збору (ч. 4 ст. 177 ЦПК України).

27. Виходячи з того, що вимога про оспорування батьківства (материнства) є особистою немайновою, ціна позову у такій позовній заяві не зазначається. Водночас, якщо позовна заява містить не тільки вимогу про виключення запису про особу як батька (матір) з актового запису про народження дитини, але й інші вимоги майнового характеру (наприклад, про відшкодування завданої моральної шкоди), в позовній заяві обов'язково зазначається обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорюються.

28. Суд може захистити право особи як у спосіб, передбачений законом, так і у спосіб, який законом не передбачений, але є ефективним, тобто таким, що є адекватним змісту порушеного права, характеру порушення та наслідкам, які це порушення потягло за собою.

29. Сімейне законодавство України встановлює презумпцію батьківства, яка полягає у тому, що батьком дитини вважається визначена законом особа: або чоловік матері дитини, з яким вона перебуває у шлюбі, або чоловік, який спільно з матір'ю дитини подав до органу ДРАЦСу заяву про визначення походження дитини, або особа, визначена як батько дитини за рішенням суду. Водночас, матір'ю дитини вважається жінка, визначена як мати у документі закладу охорони здоров'я про народження нею дитини.

30. Походження дитини від батьків завжди визначається актовим записом про її народження, який проводиться органом ДРАЦСу за наявності визначених законом підстав, які не завжди пов'язуються із кровним спорідненням між дитиною та її батьками.

31. Предметом позову про оспорування батьківства (материнства) завжди буде вимога про виключення особи як батька (матері) дитини з

актового запису про народження дитини, проте підстави такого позову можуть бути різними.

32. У справах про оспорювання батьківства та материнства суд здійснює захист сімейних прав та інтересів шляхом припинення правовідносин між батьком (матір'ю) та дитиною.

33. У справах про оспорювання батьківства (материнства) обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору не передбачений. Крім того, вбачається, що вжиття заходів досудового врегулювання спору у справах про оспорювання батьківства (материнства), фактично, є неможливим, адже досягнення домовленості між сторонами про те, хто є батьком (матір'ю) дитини не є підставою для внесення змін до актового запису про народження дитини.

34. Виходячи з того, що вимога про оспорювання батьківства (материнства) є особистою немайновою і виконання відповідного судового рішення покладається на органи ДРАЦСу, видається, що у таких справах заходи забезпечення позову, як правило, не вживаються.

35. Розгляд справ про оспорювання батьківства (материнства) по суті складається із чотирьох етапів: відкриття розгляду справи по суті, з'ясування обставин справи та дослідження доказів, судові дебати, ухвалення рішення. Зазначені складові судового засідання спрямовані на досягнення проміжних цілей судового розгляду та об'єднують процесуальні дії суду і учасників цивільного процесу. На кожному такому етапі судового розгляду суд розв'язує визначене коло питань і виконує поставлені завдання.

36. У справах про оспорювання батьківства та материнства іншими фактичними даними, які мають значення для вирішення справи, можуть бути будь-які дані, що підтверджують або спростовують вимогу про те, що позивач або відповідач є (не є) батьком (матір'ю) дитини. Засобами доказування, які підтверджують зазначені обставини, можуть бути будь-які передбачені ЦПК України засоби, як-от: письмові, речові, електронні докази, висновки експертів, показання свідків (ч. 2 ст. 76).

37. З метою оптимізації цивільного процесуального та сімейного законодавства України пропонуємо:

а) викласти у новій редакції п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України, як-от: «виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення засобів доказування, в яких містяться докази, що підтверджують вказані обставини».

б) доповнити СК України правовою нормою такого змісту:

«Стаття 139-1. Право дитини на оспорювання батьківства, материнства

1. Дитина має право спорити батьківство (материнства) свого батька (матері), пред'явивши позов про виключення запису як батька (матері) з актового запису про своє народження»;

в) доповнити правову норму, що її містить ч. 1 ст. 105 ЦПК України, пунктом 4 такого змісту: «батьківство (материнство) особи».

г) викласти у новій редакції назву §1 глави 2 розділу 1 ЦПК України, як-от: «Предметна юрисдикція».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анисимова Л. И. Процессуальные средства защиты гражданских прав / Л. И. Анисимова // Советское государство и право. 1982. № 2. С. 46–51.
2. Арбитражный процесс : [учеб.] / [К. М. Арсланов, Д. Х. Валеев, Р. Р. Ганеев и др.] ; отв. ред. Я. Ф. Фархтдинов. СПб. : Питер, 2003. 480 с. (Серия «Учебник для вузов»).
3. Белова Т. А. Вопросы подсудности гражданских дел в законодательстве и практике общих судов Республики Беларусь // Право и демократия: Сб. науч. тр. Вып. 15 / Редкол.: В. Н. Бибило (гл. ред.) и др. Мн.: БГУ, 2004. С. 173–180.
4. Бичкова С. С. Процесуальна термінологія: проблеми уніфікації / С. С. Бичкова, Г. В. Чурпіта // Судова апеляція. 2013. № 1. С. 18–24.
5. Бичкова С. С. Судова юрисдикція як наукова проблема / С. С. Бичкова // Правова доктрина України : у 5 т. Х. : Право, 2013. Т. 3 : Доктрина приватного права : [моногр.] / [Кузнецова Н. С., Харитонов О. Є., Майданик Р. А. та ін.] ; за заг. ред. Н. С. Кузнецової. С. 728–743.
6. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : [моногр.] / С. С. Бичкова. К. : Атіка, 2011. 420 с.
7. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / С. С. Бичкова. К., 2011. 519 арк.
8. Бірта Г. О. Методологія і організація наукових досліджень. [текст] : навч. посіб. / Г. О. Бірта, Ю. Г. Бургу. К. : «Центр учбової літератури», 2014. 142 с.
9. Большая советская энциклопедия // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru>.

10. Боровська І. А. Захист права на безпечне для життя і здоров'я довкілля у порядку цивільного судочинства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. А. Боровська. К., 2015. 225 арк.
11. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / Евгений Владимирович Васьковский ; с предисл. и под ред. В. А. Томсинова. М. : Зерцало, 2003. 464 с. (Серия «Русское юридическое наследие»).
12. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. А. Ватрас. К., 2008. 17 с.
13. Викут М. А. Проблема правового регулювання процесуального положення и деятельности сторон в советском гражданском судопроизводстве : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра юрид. наук : специальность 12.712 «Гражданское право и гражданский процесс» / М. А. Викут ; Свердлов. юрид. ин-т. Свердловск, 1971. 34 с.
14. Власов А. А. Гражданское процессуальное право : [учеб.] / Анатолий Александрович Власов. М. : ТК Велби, 2003. 432 с.
15. Вороненко Ю. В. Медичне право в системі права України / Ю. В. Вороненко, Я. Ф. Радиш // Український медичний часопис. 2006. №5 (55). С. 25-67.
16. Гаврилова С. Ю. Судопроизводство по делам об оспаривании отцовства (материнства) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 гражданский процесс; арбитражный процесс / Светлана Юрьевна Гаврилова. Саратов, 2001. 229 с.
17. Ганкевич О. М. Поняття батьківства та материнства у сімейно-правовій доктрині / О. М. Ганкевич // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2014. Вип. 36. С. 89–99.
18. Ганкевич О. М. Судочинство у справах про визнання батьківства, материнства та його оспорювання : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд.

юрід. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. М. Ганкевич. К., 2015. 20 с.

19. Ганкевич О. М. Судочинство у справах про визнання батьківства, материнства та його оспорювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. М. Ганкевич. Івано-Франківськ, 2015. 229 арк.

20. Гетманцев М. О. Речові докази в цивільному процесі: Монографія / М. О. Гетманцев. Чернівці: Місто, 2015. 240 с.

21. Глущенко С. Концептуальні нариси єдності судової юрисдикції / С. Глущенко // Право України. 2014. № 11. С. 219–231.

22. Грабовська О. О. Доказування у цивільному процесі України: проблеми теорії і практики: монографія. К. : Юрінком Інтер, 2016. 504 с.

23. Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г. / пер.с лат. А. Гужвы; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. М.: Статут: Одесса, 2013. 156 с.

24. Гражданский процесс : [учеб. для студентов юрид. ин-тов и фак.] / [Н. И. Авдеев, П. Н. Евсеев, М. А. Кабакова и др.] ; под ред. Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. М. : Юрид. лит., 1968. 456 с.

25. Гражданский процесс : [учеб. пособие] / А. Б. Смушкин, Т. В. Суркова, О. С. Черникова. [2-е изд., испр.]. М. : Омега-Л, 2008. 318 с.

26. Гражданский процесс : [учеб.] / [Вершинин А. П., Кривоносова Л. А., Митина М. А. и др.] ; под ред В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. [изд. 3-е, перераб. и доп.]. М. : Проспект, 2001. 544 с.

27. Гражданский процесс России : [учеб.] / [С. Ф. Афанасьев, О. А. Бахарева, М. А. Вихут и др.] ; под ред. М. А. Вихут. [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : Юристъ, 2005. 479 с.

28. Гражданское процессуальное право России : [учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция»] / [В. В. Блажеев, А. Т. Боннер, Р. Е. Гукасян и др.] ; под ред. М. С. Шакарян. М. : Юристъ, 2002. 634 с.

29. Громошина Н. А. Процессуальное соучастие : [лекция] / Н. А. Громошина. М. : ВЮЗИ, 1988. 42 с.

30. Гузь Л. Є. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Л. Є. Гузь, А. В. Гузь. Х. : Фактор, 2011. 576 с. Дякович М. М. Сімейне право : [навч. посіб.] / М. М. Дякович. К. : Правова єдність, 2009. 512 с.

31. Гукасян Р. Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра юрид. наук : специальность 12.712 «Гражданское право и гражданский процесс» / Р. Е. Гукасян ; Всесоюз. науч.-исследоват. ин-т совет. законодательства. –М., 1971. 35 с.

32. Гукасян Р. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве / Рафаэль Егишевич Гукасян ; отв. ред. М. А. Викут. Саратов : Приволж. книж. изд-во, 1970. 175 с.

33. Гурвич М. А. Виды исков по советскому гражданскому процессуальному праву / М. А. Гурвич // Известия отделения экономики и права АН СССР. 1945. № 2. С. 1–12.

34. Гурвич М. А. Лекции по советскому гражданскому процессу : [пособ. для студентов-заочников] / М. А. Гурвич ; под ред. В. Н. Бельдюгина. М. : ВЮЗИ, 1950. 199 с.

35. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / К. В. Гусаров. Х., 2011. 37 с.

36. Детское право советских республик : сборник действующего законодательства о детях ; под общ. ред. Ю. П. Мазуренко. Харьков : Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1927. 546 с.

37. Добровольский А. А. Исковая форма защиты права : Основные вопросы учения об иске / А. А. Добровольский. М. : Изд-во МГУ, 1965. 190 с.

38. Добровольский А. А. Основные проблемы исковой формы защиты права / А. А. Добровольский, С. А. Иванова. М. : Изд-во МГУ, 1979. 159 с.

39. Дождев Д. В. Римское частное право: учебник для вузов / Под общ. ред. академика РАН, д.ю.н., проф. В. С. Нерсисянца. 2-е изд., изм. и доп. М.: Издательство НОРМА, 2003. С. 313–314.
40. Експертизи у судочинстві України: законодавство, роз'яснення, судова практика. Науково-практичне видання // За заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. К.: Юрінком Інтер, 2015. 509 с.
41. Елисеев Н. Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран : [учеб.] / Николай Георгиевич Елисеев. [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : ТК Велби ; Изд-во «Проспект», 2006. 624 с.
42. Єфімов О. Правові засади підсудності цивільних справ / О. Єфімов // Юридична Україна. 2015. № 6. С. 29–39.
43. Жилінкова І. В. Деякі проблеми застосування норм Сімейного кодексу України в судовій практиці / І. В. Жилінкова // Університетські наукові записки. 2006. № 3–4 (19–20). С. 101–107.
44. Закон України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо збільшення розміру аліментів на дітей» від 22 вересня 2005 р. № 2901-IV // Офіційний вісник України. 2005. № 42. С. 62. Ст. 2643.
45. Закон України «Про внесення змін до Сімейного та Цивільного кодексів України» від 22 грудня 2006 р. № 524-V // Офіційний вісник України. 2007. № 2. С. 13. Ст. 63.
46. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР» від 23 червня 1992 р. № 2488-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 36. Ст. 528.
47. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю України» від 30 січня 1996 р. № 11/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 7. Ст. 26.
48. Закон України «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах» від 20 грудня 2011 р. № 4191-VI // Офіційний вісник України. 2012. № 3. С. 11. Ст. 71.

49. Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 р. № 2398- VI // Офіційний вісник України. 2010. № 57. С. 29. Ст. 1935.

50. Закон України «Про електронний цифровий підпис» від 22 травня 2003 р. № 852-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 276.

51. Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 р. № 5492-VI // Офіційний вісник України. 2012. № 93. С. 122. Ст. 3771.

52. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 422.

53. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Офіційний вісник України. 1997. № 25. С. 20.

54. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV // Офіційний вісник України. 1999. № 18. С. 3.

55. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.

56. Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 р. № 966-XIV // Офіційний вісник України. 1999. № 33. С. 55.

57. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII // Офіційний вісник України. 2014. № 87. С. 9. Ст. 2471.

58. Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV // Офіційний вісник України. 2004. № 1. С. 23. Ст. 4.

59. Закон України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 р. № 3674-VI // Офіційний вісник України. 2011. № 59. С. 110. Ст. 2349.

60. Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. Ст. 232.

61. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI // Офіційний вісник України. 2010. № 55/1. С. 7. Ст. 1900.
62. Закон України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 р. № 1701-IV // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 35. Ст. 412.
63. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР // Офіційний вісник України. 1998. № 1. С. 21. Ст. 5.
64. Зейдер Н. Б. Судебное решение по гражданскому делу / Н. Б. Зейдер. М. : Юрид. лит., 1966. 190 с.
65. Зейдер Н. Б. Элементы иска в советском гражданском процессе / Н. Б. Зейдер // Ученые записки Саратовского юридического института им. Д. И. Курского. 1956. Вып. 4. С. 132–168.
66. Зейкан Я. П. Коментар цивільного процесуального кодексу України / Я. П. Зейкан. К. : Юрид. практика, 2006. 560 с.
67. Іванов П. Л. Дактилоскопія : генома в експертизі спірного батьківства / П. Л. Іванов, С. В. Гуртова, Л. В. Вербова // Судово-медична експертиза. 1990. С. 36–42.
68. Каймакова Е. В. Защита семейных прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. В. Каймакова. Курск, 2011. 213 л.
69. Кашперська Т. Ц. Цивільна юрисдикція та підсудність справ про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів / Т. Ц. Кашперська // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 5. Т. 1. С. 115–118.
70. Клейнман А. Ф. Основные вопросы учения об иске в советском гражданском процессуальном праве : [учеб. пособие] / А. Ф. Клейнман. М. : Тип. Высш. шк. МВД СССР, 1959. 26 с.
71. Коваленко А. Г. Исследование средств доказывания в гражданском судопроизводстве / А. Г. Коваленко. Саратов, 1989. 97 с.

72. Ковальська В. С. Підстави зміни та припинення сімейних правовідносин : [моногр.] / В. С. Ковальська ; за ред. С. Д. Гринько. Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2014. 260 с.

73. Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану УРСР від 31 травня 1926 р. // Збірник узаконень УРСР. 1926. № 67–69. Ст. 440.

74. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20 червня 1969 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. 1969. № 26. Ст. 204.

75. Кодекс Республики Беларусь о браке и семье от 9 июля 1999 г. № 278-3 [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=НК9900278#&Article=58.

76. Комаров В. В. Вступ до курсу «Цивільний процес»: Лекція / В. В. Комаров // Право України. 2011. № 10. С. 120–152.

77. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / [Д. Б. Абушенко, А. М. Гребенцов, С. Л. Дегтярев и др.] ; рук. авт. коллектива и науч. ред. В. В. Ярков ; под общ. ред. В. И. Нечаева. [3-е изд., перераб. и доп.]. М. : Норма, 2008. 975 с. (Комментарии «Нормы»).

78. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. // Офіційний вісник України. 1998. № 13. С. 270.

79. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 р.) // Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. С. 205.

80. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р. // Офіційний вісник України. 2005. № 44. С. 328. Ст. 2824.

81. Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 7 жовтня 2002 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. 2006. № 5. Кн. 1. С. 564. Ст. 1156.

82. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р. // Офіційний вісник України. 2006. № 35. С. 268. Ст. 2493.

83. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

84. Короєд С. О. Вплив юридичної деонтології на формування активної поведінки судді в цивільному судочинстві щодо застосування правильного способу захисту цивільного права / С. О. Короєд // Судова апеляція. 2015. № 1 (38). С. 50–57.

85. Короєд С. О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства : [моногр.] / С. О. Короєд. К. : «МП Леся», 2013. 509 с.

86. Кострова Н. М. Судопроизводство по семейным делам : [учеб. пособие] / Н. М. Кострова. Махачкала : Даг. ун-т, 1978. 124 с.

87. Кравчук В. М. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України / В. М. Кравчук, О. І. Угриновська. [2-ге вид., переробл. і допов.]. Х. : Фактор, 2010. 800 с.

88. Кравчук В. М. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / В. М. Кравчук, О. І. Угриновська. К. : Істина, 2006. 944 с.

89. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. М. : Госюриздат, 1958. 182 с.

90. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : [моногр.] / Л. В. Красицька. К. : Вид-во Ліра-К, 2014. 628 с.

91. Кузнецова Н. С. Регулирование гражданско-правовых отношений в Украине и направления совершенствования гражданского законодательства / Н. С. Кузнецова // Розвиток цивільного законодавства: посткодіфікаційний період : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 175-річчю Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. К. : Освіта, 2010. С. 12–14.

92. Курс цивільного процесу : [підруч.] / [Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. 1352 с.
93. Луспеник Д. Д. Суддівська помилка при розгляді справи / Д. Д. Луспеник // Закон і бізнес. 2003. 29 листоп. № 47–48. С. 8–18.
94. Майданик Р. А. Классификация способов защиты гражданских прав и интересов судом в Украине: теория и практика / Р. А. Майданик // Альманах цивилистики : сб. статей / Под ред. Р. А. Майданика. Вып. 4. К., 2011. С. 107–147.
95. Матвеев Г. К. Советское семейное право : [учеб. для студентов вузов, обучающихся по спец. «Правоведение»] / Г. К. Матвеев. М. : Юрид. лит., 1978. 239 с. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / [Ківалов С. В., Червоний Ю. С., Волосатий Г. С. та ін.] ; за ред. Ю. С. Червоного. К. ; О. : Юрінком Інтер, 2008. 504 с.
96. Миколаєць В. А. Груповий позову цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Миколаєць. К., 2014. 189 арк.
97. Мироненко В. Охорона сім'ї, материнства, дитинства основа удосконалення шлюбно-сімейного законодавства України / В. Мироненко // Українське право. 1998. №1. С. 181–187.
98. Москалюк В. М. Право на материнство (батьківство) за Сімейним кодексом України / В. М. Москалюк // Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України: Збірник наукових праць за матеріалами круглого столу, м. Київ, 25 травня 2006 року. Х. : Ксилон, 2007. С. 124–129.
99. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / [Червоний Ю. С., Калітенко О. М., Волосатий Г. С. та ін.] ; за ред. Ю. С. Червоного. К. : Істина, 2003. 464 с.
100. Нижник Н. С. Правовое регулирование семейно-брачных отношений в русской истории / Н. С. Нижник. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 245 с.

101. Німак М. О. Окреме провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. О. Німак. Л., 2012. 221 арк.

102. Об увеличении государственной помощи беременным женщинам, многодетным и одиноким матерям, усилении охраны материнства и детства, о установлении почетного звания «Мать-героиня» и учреждении ордена «Материнская слава» и медали «Медаль материнства» : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 8 июля 1944 года // [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.lawmix.ru/docs_cccp/3096.

103. Ожегов С. И. Толковый словарь Ожегова / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. М. : Азъ, 1992. 928 с.

104. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

105. Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть : [учеб. пособие] / Галина Леонидовна Осокина. М. : Юристъ, 2004. 669 с.

106. Осокина Г. Л. Право на защиту в исковом судопроизводстве (право на иск) / Галина Леонидовна Осокина ; под ред. В. Н. Щеглова. Томск : Изд-во Том. ун-та, 1990. 159 с.

107. Пиляева В. В. Гражданское процессуальное право России : [учеб. пособие] / Валентина Владимировна Пиляева. М. : ИНФРА-М, 2001. 123 с.

108. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Часть вторая: Права семейственные, наследственные и завещательные/ К. П. Победоносцев. М.: Статут, 2003. 939 с.

109. Позовне провадження : [моногр.] / [В. В. Комаров, Д. Д. Лупеник, П. І. Радченко та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. 552 с.

110. Порядок ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22

серпня 2007 р. № 1064 // Офіційний вісник України. 2007. № 65. С. 11. Ст. 2516.

111. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5 // Офіційний вісник України. 2012. № 17. С. 66. Ст. 632.

112. Порядок підтвердження факту народження дитини поза закладом охорони здоров'я, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 9 січня 2013 р. № 9 // Офіційний вісник України. 2013. № 3. С. 9. Ст. 65.

113. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 // Офіційний вісник України. 2008. № 76. С. 47. Ст. 2561.

114. Постанова № 9 Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» // Верховна Рада України : офіц. веб-портал [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

115. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» // Офіційний вісник України. 2008. № 76. С. 47. Ст. 2561.

116. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» // Вісник Верховного Суду України. 2009. № 8. С. 3.

117. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» // Вісник Верховного Суду України. 2009. № 7. С. 4–8.

118. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства

при розгляді справ у суді першої інстанції» // Вісник Верховного Суду України. 2009. № 8. С. 3.

119. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» // Верховна Рада України : офіц. веб-портал [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>.

120. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» // Вісник Верховного Суду України. 2010. № 1. С. 4.

121. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» // Вісник Верховного Суду України. 2008. № 1. С. 5.

122. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 р. № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» // Вісник Верховного Суду України. 2007. № 5. С. 7.

123. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1972–2002) / за заг. ред. В. Т. Маляренка. К. : Вид-во «А.С.К.», 2003. С. 237–244.

124. Правила внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 р. № 96/5 // Офіційний вісник України. 2011. № 4. Т. 2. С. 939. Ст. 238.

125. Правила опіки та піклування, затверджені наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України,

Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 р. № 34/166/131/88 // Офіційний вісник України. 1999. № 26. С. 115.

126. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи, затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6 // Верховна Рада України : офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0252-95>.

127. Правові позиції щодо розгляду судами окремих категорій цивільних справ: 1. Загальні положення цивільного процесуального законодавства // Бюл. законодавства і юрид. практики України. 1998. № 8. С. 124.

128. Притика Д. М., Тітов М. І., Гайворонський В. М. Господарський процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Х.: Консум, 2003. 320 с.

129. Притика Ю. Д. Тенденції розвитку цивільного процесу України / Ю. Д. Притика // Актуальні проблеми приватного права України : зб. ст. до ювілею д-ра юрид. наук, проф. Наталії Семенівни Кузнецової / Відп. ред. Р. А. Майданик, О. В. Кохановська. К. : ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 373–394.

130. Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Ю. Д. Притика. К., 2006. 632 арк.

131. Рассоха І. М. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» / І. М. Рассоха; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ, 2011. 76 с.

132. Решетникова И. В. Доказывание в гражданском процессе : [учеб.-практ. пособие для магистр.] / И. В. Решетникова. [4-е изд., перераб. и доп.]. М. : Изд-во Юрайт, 2014. 527 с.

133. Римське приватне право (Конспект лекцій. Практикум). Х.: Одіссей, 2000. 248 с.

134. Рішення Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 12 березня 2018 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72758473>.

135. Рішення Дергачівський районний суд Харківської області від 16 лютого 2018 року // Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72262591>.

136. Рішення Дзержинського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 20 лютого 2018 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72591091>.

137. Рішення Жовтневого районного суду Миколаївської області від 15 січня 2018 року // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71640724>.

138. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 4 Положення про паспортну службу органів внутрішніх справ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (справа щодо прописки) від 14 листопада 2001 р. № 15-рп/2001 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-01>.

139. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 54 народних депутатів України та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу

України, Кодексу адміністративного судочинства України (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції) від 12.07.2011 р. № 9-рп // Верховна Рада України : офіц. веб-портал [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-11>.

140. Рішення Краснолиманського міського суду Донецької області від 04 травня 2018 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73960164>.

141. Рішення Кременецького районного суду Тернопільської області від 25 січня 2018 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71805918>.

142. Рішення Московського районного суду м. Харкова від 25 квітня 2018 року // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73652119>.

143. Рішення Печерського районного суду міста Києва від 09 лютого 2018 року // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72691851>.

144. Рішення Софіївського районного суду Дніпропетровської області від 21 березня 2018 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72915941>.

145. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Вінницької області від 03 березня 2018 року // Єдиний державний реєстр судових рішень. Електронний ресурс. [Режим доступу]: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72760003>.

146. Романюк Я. Сімейний кодекс України: новели, судова практика застосування / Я. Романюк, В. Панасюк // Право України. 2013. № 10. С. 30–44.

147. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве / З. В. Ромовская. Львов : Вища шк., 1985. 180 с.

148. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : Науково-практичний коментар / З. В. Ромовська. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 532 с.
149. Ромовська З. В. Українське сімейне право : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / З. В. Ромовська. К. : Правова єдність, 2009. 500 с.
150. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина: Академічний курс : [підруч.] / З. В. Ромовська. К. : Атіка, 2005. 560 с.
151. Рясенцев В. А. Семейное право / В. А. Рясенцев. М. : Юрид. лит., 1971. 296 с.
152. Сімейне право України : підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. 2-е вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2009. 288 с.
153. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты / Т. В. Сахнова. М. : Волтерс Клувер, 2008. 696 с.
154. Семейный кодекс Туркменистана // [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://infoabad.com/zakonodatelstvo-turkmenistana/semiyni-kodeks-turkmenistana.html>.
155. Сімейне право України / І. А. Бірюков, В. С. Гопанчук, Ю. О. Заїка та ін ; за заг. ред. В. С. Гопанчука. К. : Істина, 2002. 356 с.
156. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III // Офіційний вісник України. 2002. № 7. С. 1. Ст. 273.
157. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Багач Е. М., Білоусов Ю. В., Ватрас В. А. та ін.]. К. : Ліга, 2010. 577 с.
158. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Жилінкова І. В., Антошкіна В. К., Д'ячкова Н. А. та ін.] ; за ред. І. В. Жилінкової. Х. : Ксилон, 2008. 855 с.
159. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Фурса С. І., Фурса Є. І., Кармаза О. О. та ін.] ; за заг. ред. С. Я. Фурси. К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2008. 1248 с.

160. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда.– К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 5. 1023 с.

161. Советский гражданский процесс : [учеб.] / [Боннер А. Т., Воробьев М. К., Гурвич М. А. и др.] ; под ред. М. А. Гурвича. [2-е изд., испр. и доп.]. М. : Высш. шк., 1975. 399 с.

162. Советское гражданское процессуальное право : [учеб. для юрид. ин-тов и фак.] / [В. П. Воложанин, А. Ф. Козлов, К. И. Комиссаров и др.] ; под общ. ред. К. С. Юдельсона. М. : Юрид. лит., 1965. 471 с.

163. Современный юридический словарь // Электронный ресурс. [Режим доступа] : <http://www.vseslova.ru/index.php?dictionary=law&word=otcovstvo>.

164. Социологический словарь // Электронный ресурс. [Режим доступа] : <http://vslozare.ru/slovo/ottzovstvo>.

165. Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. В. Степаненко. Х., 2008. 181 арк.

166. Стопченко К. О. Встановлення судом факту народження особи в певний час / Стопченко К. О., Чурпіта Г. В. // Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства : збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кіровоград, 4 грудня 2015 р.). Кіровоград : «КОД», 2015. С. 133–136.

167. Стопченко К. О. Еволюція правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ про оспорування батьківства (материнства) // Право і суспільство. 2018. № 2. Частина 3. С. 40–45.

168. Стопченко К. О. Загальні підстави оспорування батьківства та материнства за сімейним законодавством України // Матеріали VI наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова (Київ, 17 листопада 2016 року). Київ: НАВС, 2016. С. 130–131.

169. Стопченко К. О. Особи, які беруть участь у справах про оспорування батьківства та материнства // Матеріали VII наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова (Київ, 17 листопада 2017 року). Київ: НАВС, 2017. С. 108–110.

170. Стопченко К. О. Особливості визначення складу осіб, які беруть участь у цивільних справах про оспорування батьківства і материнства // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 3. Том 104. С. 155–164.

171. Стопченко К. О. Передумови реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорування батьківства (материнства) // Вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018. Вип. 1. Том. 1. С. 84–87.

172. Стопченко К. О. Судові рішення у справах про оспорування батьківства та материнства // Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2018. № 49. Том 1. С. 160–163.

173. Стопченко К. О. Участь у справах про оспорування батьківства та материнства органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення [Текст] : матеріали IX всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 31 жовт. 2017 р.) / [В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 231–234.

174. Стопченко К. О. Цивільна юрисдикція суду щодо розгляду справ про оспорування батьківства та материнства // Стопченко К. О., Чурпіта Г. В. // Национальный юридический журнал: теория и практика. 2018. № 2(30). С. 103–106.

175. Стопченко К. О. Щодо осіб, які можуть бути позивачами у справах про оспорування батьківства та материнства // Актуальні проблеми цивільного та господарського судочинства в аспекті судово-правової реформи: матеріали наук.-практ. конф. студентів та аспірантів (м. Харків, 24

листопада 2017 р.) / за заг. ред. К. В. Гусарова. Х.: ТОВ «Оберіг», 2017. С. 71–72.

176. Супрун Т. С. Докази та доказування у справах про встановлення та оспорування батьківства (материнства) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. С. Супрун. Х., 2017. 231 арк.

177. Сучасний тлумачний словник української мови : 100000 слів / Н. М. Божко, Н. М. Ткаченко, Т. М. Вакуленко та ін. ; за заг. ред. В. В. Дубічинського. Х. : ВД «ШКОЛА», 2011. 1008 с.

178. Тertiшніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / В. І. Тertiшніков. Т. 35. Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. 576 с.

179. Тertiшников В. И. Основы гражданского судопроизводства Украины. Харьков: Изд. СПДФЛ Вапнярчук Н. Н., 2006. С. 98.

180. Треушников М. К. Судебные доказательства : [моногр.] / М. К. Треушников. [3-е изд., испр. и доп.]. М. : Городец, 2004. 272 с.

181. Тріпульський Г. Я. Процесуальні особливості розгляду спорів, які зв'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г. Я. Тріпульський. О., 2008. 20 с.

182. Тріпульський Г. Я. Процесуальні особливості розгляду спорів, які зв'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Тріпульський Григорій Яковлевич. Одеса, 2008. 227 с.

183. Фесенко С. І. Обмеження права і свободи особи на фізичну (тілесну) недоторканність при проведенні експертизи у судових справах з визначення спірного батьківства (материнства), підміни дітей / С. І. Фесенко // Вісник Академії адвокатури України. 2012. Число 3 (25). С. 101–106.

184. Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар : У 2 т. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак ; за заг. ред. С. Я. Фурси. К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2006. Т. 1. 2006. 912 с.

185. Ханик-Посполітак Р. Ю. Пояснення сторін як докази в цивільному процесі / Р. Ю. Ханик-Посполітак // Вісник Академії адвокатури України. 2010. Число 2 (18). С. 156–158.

186. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07 грудня 2000 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-портал [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_524.

187. Цивільне право : [підруч.] : у 2 т. / [Борисова В. І., Баранова Л. М., Бєгова Т. І. та ін.] ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х. : Право, 2011. Т. 1. 656 с.

188. Цивільне процесуальне право України : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, В. І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. К. : Атіка, 2009. 760 с.

189. Цивільне процесуальне право України: Підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіряк та ін.; За заг. ред. М. М. Ясинка. К.: Алерта, 2016. 576 с.

190. Цивільний процес : [навч. посіб.] / [А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук та ін.] ; за ред. Ю. В. Білоусова. К. : Прецедент, 2006. 293 с.

191. Цивільний процес України : [підруч.] / [Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий, В. О. Єрмолаєва та ін.] ; за ред. Ю. С. Червоного. К. : Істина, 2007. 392 с.

192. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV // Офіційний вісник України. 2004. № 16. С. 11. Ст. 1088.

193. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Бичкова С. С., Білоусов Ю. В., Бірюков В. І. та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. [2-ге вид., допов. і переробл.]. К. : Атіка, 2010. 896 с.

194. Чмиленко Ф. О. Посібник до вивчення дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» [Текст] / Ф. О. Чмиленко, Л. П. Жук. Д.: РВВ ДНУ, 2014. 48 с.
195. Чорнооченко С. І. Цивільний процес : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / С. І. Чорнооченко. [3-тє вид., переробл. та допов.]. К. : Центр учб. л-ри, 2014. 416 с.
196. Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : [моногр.]. К. : Алерта, 2016. 488 с.
197. Чурпіта Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Г. В. Чурпіта. К., 2016. 479 арк.
198. Шакарян М. С. Учение о сторонах в советском гражданском процессе : [учеб. пособие] / Мария Сумбатовна Шакарян ; отв. ред. А. К. Сергун. М. : ВЮЗИ, 1983. 68 с.
199. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / Михайло Йосипович Штефан. К. : Вид. дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
200. Юдельсон К. С. Советский гражданский процесс : [учеб. для юрид. высш. учеб. заведений] / К. С. Юдельсон. М. : Госюриздат, 1956. 439 с.
201. Юридична енциклопедія : В 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : Укр. Енцикл, 2001. Т. 3. 792 с.
202. Ярема А. Г. Право особи на ефективні засоби судового захисту цивільних прав та інтересів / А. Г. Ярема // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». 2007. Т. 20 (59). № 1. С. 195–202.
203. Ясинок М. М Судові дебати: право, психологія, риторика: наук.-практ. посібн. К : Алерта, 2016. 158 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Стопченко К. О. Особливості визначення складу осіб, які беруть участь у цивільних справах про оспорювання батьківства і материнства // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 3. Том 104. С. 155–164.
2. Стопченко К. О. Передумови реалізації права на подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства (материнства) // Вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018. Вип. 1. Том. 1. С. 84–87.
3. Стопченко К. О. Еволюція правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ про оспорювання батьківства (материнства) // Право і суспільство. 2018. № 2. Частина 3. С. 40–45.
4. Стопченко К. О. Цивільна юрисдикція суду щодо розгляду справ про оспорювання батьківства та материнства // Стопченко К. О., Чурпіта Г. В. // Национальный юридический журнал: теория и практика. 2018. № 2(30). С. 103–106.
5. Стопченко К. О. Судові рішення у справах про оспорювання батьківства та материнства // Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2018. № 49. Том 1. С. 160–163.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Стопченко К. О. Встановлення судом факту народження особи в певний час / Стопченко К. О., Чурпіта Г. В. // Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного

суспільства : збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кіровоград, 4 грудня 2015 р.). Кіровоград : «КОД», 2015. С. 133–136.

2. Стопченко К. О. Загальні підстави оспорювання батьківства та материнства за сімейним законодавством України // Матеріали VI наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова (Київ, 17 листопада 2016 року). Київ: НАВС, 2016. С. 130–131.

3. Стопченко К. О. Особи, які беруть участь у справах про оспорювання батьківства та материнства // Матеріали VII наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова (Київ, 17 листопада 2017 року). Київ: НАВС, 2017. С. 108–110.

4. Стопченко К. О. Участь у справах про оспорювання батьківства та материнства органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення [Текст] : матеріали IX всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 31 жовт. 2017 р.) / [В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 231–234.

5. Стопченко К. О. Щодо осіб, які можуть бути позивачами у справах про оспорювання батьківства та материнства // Актуальні проблеми цивільного та господарського судочинства в аспекті судово-правової реформи: матеріали наук.-практ. конф. студентів та аспірантів (м. Харків, 24 листопада 2017 р.) / за заг. ред. К. В. Гусарова. – Х.: ТОВ «Оберіг», 2017. С. 71–72.

ДОДАТОК Б

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Перший проректор Національної
 академії внутрішніх справ
 доктор юридичних наук, професор
С. Д. Гусарєв
 15 05 2018 року

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 аспіранта кафедри цивільного права і процесу Національної академії
 внутрішніх справ Стопченко Катерини Олександрівни на тему
 «Судочинство у справах про оспорування батьківства та материнства» на
 здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю
 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне
 приватне право в освітній процес Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: проректора Національної академії внутрішніх справ доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Чернявського С. С. (голова комісії), начальника відділу організації та координації освітнього процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидата юридичних наук Дубівки І. В., завідувача кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ доктора юридичних наук, професора Бичкової С. С., – склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ Стопченко К. О. на тему «Судочинство у справах про оспорування батьківства та материнства» впроваджені в освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Стопченко К. О. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, які запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право та процес» і «Складання цивільних процесуальних документів», при підготовці навчально-методичних і

дидактичних матеріалів з указаних дисциплін, які можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Праці, опубліковані за результатами проведеного К. О. Стопченко дослідження, підтвердили високий науково-теоретичний рівень, практичну доступність і доцільність під час використання при підготовці та проведенні усіх видів занять.

Комісія:

**Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор**

С. С. Чернявський

**Начальник відділу організації
та координації освітнього процесу
Національної академії внутрішніх справ
кандидат юридичних наук**

І. В. Дубівка

**Завідувач кафедри
цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор**

С. С. Бичкова